

ספרים

היוצאים לאור בפעם ראשונה

על ידי חברת

מקיצי נרדמים

תחת השגחת ראשי החברה:

יחיאל מיכל זקש בבערלין,
נתן אדלער הכהן בלאנדאן,
אברהם הכהן (המכונה אלברט כהן) בפאריז,
שמואל דוד לוצאטו בפאדובה,
יוסף צעדנער בלאנדאן,
מתתיהו שטראשון בווילנא,
אליעזר ליפמאן זילבערמאן בליק.

שנה ראשונה תרכ״ג—תרכ״ד.

Divan.

Lyck, 1864.
Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins **M'kize Nirdamim.**
(L. Silbermann.)

דיואן

ר׳ יהודה הלוי זצ״ל.

יוצא לאור עתה הפעם הראשונה

על ידי חברת

מקיצי נרדמים

מתוך ספר ישן אשר ביד

שמואל דוד לוצאטו

איש טריאסטי

מרביץ תורה בפאדובה.

מגלה ראשונה

כוללת פ״ו שירים

עם הקדמה והערות מאת שד״ל.

Divan.

Lyck, 1864.

Herausgegeben im Selbstverlage des Vereins **M'kize Nirdamim.**

(L. Silbermann.)

Gedruckt bei Gruber & Longrien in Königsberg.

הקדמה

הכל יודעים את יקר תפארת גדולת ר' יהודה הלוי הספרדי בעל ספר הכוזרי, ובעל פיוטים נחמדים המפוזרים בכל המנהגים וגם במנהג הקראים. אך יתר שיריו אשר לא באו במחזורים לא נעשו מהם העתקות רבות, וכמעט נשכחו ונאבדו, ובעל קורא הדורות (בתחלת דף י') מזכיר כדבר חדוש שראה אותם בספר כתיבת יד. והנה בשנת תקצ"ח הגיד לי ר' אליעזר אשכנזי הי"ו (איש רוסיא, שהיה סובב בארצות לקנות ולמכור ספרים יקרים) כי ראה בעיר תונס ספר כ"י גדול מלא שירים מלאכת ר' יהודה הלוי, ומיד בקשתי ממנו שישתדל בשובו אל העיר ההיא לקנותו בשבילי, וכן עשה, ובליל ז' ניסן תקצ"ט (כ"א מארץ 1839) הביא אלי הדיואן ונתתי מחירו כ"ב גולדען כסף (נ"ה פראנקס) ובשנה האחרת הוצאתי לאור בתולת בת יהודה (פראג שנת ת"ר) הכולל כ"ב שירים לחתונה ומ"ב על נסיעת המשורר לארץ ישראל אשר לקטתי מתוך הדיואן ומאז והלאה לא חדלו חכמי אשכנז גם מהמיימינים וגם מהמשמאילים לפאר ולרומם שירי ר' יהודה הלוי ולתרגם אותם בלשונם ולבקש ממני שאשלח להם עוד לקוטים מהדיואן, וכן עשיתי, והם הוציאום לאור מתורגמים וגם אני לא חדלתי להוציא לאור עוד קצת מהם עם פי' בס' אוצר נחמד, וכבר זה עשרים שנה התעורר החכם המפואר מוהר"ר יחיאל מיכאל זאקש זצ"ל להשתדל שיהיה הדיואן כלו נדפס ודבר על זה עם ידידו דקטור פייט ע"ה וגם הוא הסכים עמו וקבל עליו להדפיסו על הוצאתיו, ואז (ביום ט' אדר ראשון תר"ה) החלותי להעתיק ולפרש הדיואן על הסדר, אפס כי רצונם היה להוציאו כלו בבת אחת או בשני חלקים, ובזמן קצר, ואני ראיתי כי המלאכה כבדה מאד להבין השירים ההם ולפרש חידותם ולזקקם מסיגיהם (טעיות המעתיקים) ולא יכלתי למלאות רצונם, גם לא רציתי שיהיה הדיואן נדפס כמו שהוא בכ"י שבידי, בלא נקודות ובלא פירוש כי אז טוב ממנו הנפל, והייתי בעיני כנותן מכשול לפני עור ונותן מקום לבלתי בקיאים, לסלף דברי הצדיק וליחס לו דברים אין להם שחר, הרחוקים מכוונתו או ג"כ מתנגדים למחשבותיו, אך עתה מקרוב העיר ה' את רוח החכם הנכבד מוהר"ר אליעזר זילבערמאן נ"י בעל המגיד להשתדל ליסד חברת מקיצי נרדמים, והוא למצוא אלף בני אדם שיבאו על החתום לשלם כסף קצוב בכל שנה ובכסף ההוא יודפסו מדי שנה בשנה קצת ספרים קדמונים כ"י ויותנו הספרים ליד כל אחד מאנשי החברה. וגלה הרב בעל המגיד את עצתו למהרים"ז ז"ל ולשאר חכמים מפוארים, ראשי אלפי ישראל המה, ויראו את עצתו כי טובה ומהשבתו כי נעמה, ותהי ידם עמו לסייע בדבר מצוה גדולה כזו. ומיד

בשמוע הרימ"ז עצת המגיד חזר וניעור בלבו החפץ לראות הדיואן יוצא ממחשכיו וכתב אלי ביום ה' מרחשון שנת תבר"ך ועוררני לקרבה אל המלאכה לעשות אותה. אך אני לא מהרתי לעמוס עלי המלאכה הכבדה והארוכה בהיותי דואג אולי לא ימצאו אלף חתומים להקיץ הנרדמים, ואז תשאר עבודתי טמונה בסתר אהלי מי יודע עד מתי בלי שיצא ממנה פרי טוב לתועלת האומה והחכמה, ולמה אתרפה מהוציא לאור פירושי על ישעיה, ושאר ספרים שכתבתי זה שלשים שנה ועדיין לא ראו אור, ואעסוק בהגהת הדיואן וביאור חידותיו אם לא אהיה בטוח שיהיה יגיעי יוצא מפתח ביתי החוצה? אבל אחרי כן בראותי כי החותמים הולכים ומתרבים פניתי אל המלאכה בכל לבבי ובכל נפשי ולא הדלתי לעבוד בה עד שבא ידידי הרב המגיד ואמר לי הגיע זמן התחלת הדפוס.

והנה הדיואן שבידי כולל בערבוביא שירי קדש ושירי חול ורצוני בשירי קדש תפלות או תשבחות והודאות לאל, וגם שירי מוסר, ורצוני בשירי חול שירים שכתב לידידיו הכמי דורו ושירים לחתונה, וקינות וחידות. וייטב בעיני הדבר להבדיל בין הקדש ובין החול, והחלותי ללקט מתוך הדיואן כל שירי קדש שמצאתי בו והעתקתים על הסדר שהם כתובים בו, וכל שירי חול המפוזרים ביניהם הנחתים לפעם אחרת.

אך לא חדלתי להעתיק כמה שירים הכתובים בדיואן והם ג"כ נמצאים במחזורים ובשאר ספרים, וזה עשיתי מפני שראוי והגון הוא בלי ספק שיהיו שירי המשורר הנפלא הזה מקובצים כלם לאגודה אחת שתהיה יד כל אדם משגת לקנותם, ולא ישארו לנצח מפוזרים בכמה וכמה ספרים. וזאת שנית כי הדיואן כולל כה וכה נסחאות בריאות וטובות יותר מהנסחאות הנמצאות במחזורים, וכבר הבאתי בבתולת בת יהודה כמה הגהות בפיוט המפורסם ציון הלא תשאלי אשר לקטתי מהדיואן. וכל פעם שהעתקתי מן הדיואן פיוט הנמצא גם במחזורים הערכתי נסח הדיואן עם נסח כל המחזורים ושאר ספרים שמצאתיו בהם, והשתדלתי לברר הנסח היותר נכון לפי דרכי לשונו ומחשבותיו של המשורר ז"ל. כי אמנם ראוי לידע כי הפיוטים שנתקבלו במחזורים קבלו בה וכה כמה שנויים כפי רצון הקהלות ומנהיגיהן כדי שיהיו הדברים יותר מובנים לאנשי הקהלות ההן, ולפעמים משום דרכי שלום, ולפעמים לשגגת המעתיקים, ולפעמים מהתחכמות הקריטיקים שחשבו לתקן וקלקלו.

וישתבח שמו של החכם הזקן ר' אלכסנדר זוסקינד מינץ ע"ה מעיר בראדי, אשר בראותו אותי אוהב הפיוטים ומקבץ כל מיני מחזורים בדפוס ובכ"י, יעצני לעשות רשימה על סדר א"ב מכל הפיוטים הנמצאים בהם, ואני בחדש טבת תר"ה (Januar 1845) החילותי לעשות לוח הפייטנים, ואצל כל אחד מהם רשמתי כל הפיוטים ששמו חתום בהם עם זכרון המחזורים ושאר ספרים שהפיוטים ההם נמצאים שם, ובאיזה חלק מהם או באיזה דף הם כתובים; ובסוף הלוח הוספתי לוח אחר מהפיוטים שלא נרשם בהם שם המחבר. ועל ידי כן היה נקל לי למצוא כל פיוט בכל הספרים אשר הוא נמצא בהם ולדעת חלופי נסחאותיו בכל הספרים אשר בידי, והערכת הנסחאות השונות האלה היתה לי לעזר גדול לתקן כמה לשונות בפיוטים אשר העתקתי כאן שנפלו בהם שבושים במחזורים ולפעמים גם בדיואן. —

ועתה אדבר על הדיואן הזה אשר בידי, ואומר תחלה כי ר"י הלוי ז"ל לא אסף שיריו באגודה אחת אבל הבאים אחריו קבצו אותם ועשו מהם דיואן.

האיש אשר אסף וחבר הדיואן אשר בידי היה שמו ישועה בר אליה הלוי (א) וכתב בראש הספר הקדמה בלשון ערבי כבר העתקתיה ושלחתיה להחכם אברהם גייגער, והוא הדפיס אותה עם העתקה אשכנזית בספרו האשכנזי דיואן דעס קאסטיליערס אבולחסאן יודא הלוי (מן עמוד קס"ח עד קע"ד). מן ההקדמה ההיא אנו למדים כי היה בידו דיואן אחר משירי ר"י הלוי שאסף וקבץ אותם הדיין ר' חייא (ואני שיערתי היותו ר' חייא אלדאודי הנזכר בקבלת הראב"ד) ושהוא (ישועה) החליף סדר השירים, ועוד הוסיף עליהם שירים אחרים המיוחסים לר"י הלוי, והוא מודה שאיננו בטוח היות כל השירים שחתום בהם יהודה, הם לר"י הלוי, כי עוד שלשה משוררים גדולים יש לנו ששמם יהודה, והם ר"י בן גיאת, ר"י בן בלעם, ור"י בן עבאס, והוא מוסיף כי השירים שחתום בהם לוי הם על הרוב לר' לוי בן אלתבאן, כי ר"י הלוי לא היה נוהג לחתום שמו לוי רק אחר קדימת יהודה או לכל הפחות בה"א הידיעה (הלוי), ושלא נטה מן הדרך הזה רק לעתים רחוקות. והוא אומר כי הסימן המובהק להכיר בו שירי משורר אחד משירי זולתו הוא כשיש לו מלות ומליצות או רעיונים מיוחדים השגורים בפיו והוזרים כה וכה במכתביו, כמו שביאר (הוא ישועה) בהקדמת דיואן ר' אברהם אבן עזרא שחבר ג"כ (ומזה לא שמענו מאומה עד היום, ואני שד"ל יש לי ברשימתי יותר ממאה וחמשים שירים להראב"ע או מיוחסים לו), ושאמנם לא נמצא סימן כזה בשירי ר"י הלוי, וגם לא היתה לו מעלה יתרה על חבריו, בה יובדלו שיריו משיריהם (ואני אומר כי בלא ספק יש לר"י הלוי מעלה יתרה על כל יתר משוררי הגולה, וזה דבר מוסכם ומפורסם מימי ר"י חריזי עד היום, ונפשו הטהורה היתה מקבצת כמה תכונות ומעלות שלא נקבצו באיש אחר מאנשי הגלות, אפס כי הוא ז"ל חבר שירים מתחלת ילדותו עד יום מותו ולא רשם בשיריו הזמן אשר בו נכתבו, והאדם משתלם (או משתנה) מיום אל יום, ואי אפשר שיהיה לשונו ודרך רעיוניו בלתי משתנה במשך כמה שנים, והנה יתכן שיבא לפנינו שיר שעשה עודנו נער. ונשפוט עליו שאיננו מעשה אצבעותיו והגיון לבו, ובאמת הוא ילדהו, אבל בימי נעוריו.

הדיואן הזה נחלק לשלשה חלקים, החלק הראשון כולל השירים השומרים חרוז אחד מראש ועד סוף וכלם במשקל יתד ותנועה ורובם שירי חול ומיעוטם קדש, ומספר השירים רשום בגליון הימני אצל תחלת כל אחד מהם, ושירי החלק הזה הם ארבע מאות ועשרה ושם כתוב נשלם בעזרת אלהי עולם, ואח"כ יש עוד שני דפים הכוללים י"א שירים אחרים מן ת"א עד תכ"א.

השירים מסודרים בחלק הזה על סדר החרוזים, השיר הראשון כל בתיו מסיימים בחרוז אִ והשני והשלישי והרביעי בתיהם מסיימים באֹן, והחמישי מסיים באוּ והששי

(א) לא נודע לנו מאומה על אודות האיש הזה. בשפתי רננות (מחזור לר"ה ויוה"כ מנהג טריפולי) דף ס"ה נמצאים שני פיוטים חתום בהם ישועה, ומהרימ"ז ז"ל (בספרו האשכנזי על הפיוטים עמוד ר"ץ) חשב כי באחד מהם חתום ישועה הלוי, ולי אין ספק כי טעות נפלה בדפוס, ובמקום שכתוב הַנֵּךְ צריך להיות חַנֵּךְ, ולא הלוי חתום כאן אלא חזק, וכך הוא סיום הפיוט:

חַנֵּך זְכוֹר נא נאזר וחסדך (כלומר זכור נא חנך וחסדך)
להם בעמדם נגדך
ולי אני עבדך
כי לא כחדתי אמרי קָדוש:

מסיים באותיות בָה, והשביעי והשמיני והתשיעי מסיימים בבָן, והעשירי בחרוז רַב, והי"א בחרוז עָב והב"י בבָן והי"ג בבִי וכן עד סוף הא"ב, והשיר ת"ט מסיים בחרוז תִי, והשיר ת"י הוא יוצא מן הכלל, כי חרוזו נַי, ונראה כי המאסף מצא אותו אחר סיום הדיואן, ועוד אחר זמן מצא אחד עשר שירים והוסיפם בסוף וגם הם שלא על סדר א"ב.

והנה בשירים שכל בתיהם מסיימים בחרוז אחד, הסדר הזה (אם היה עשוי בדיוק) מועיל מאד למי שיודע בית אחד ושכח מקומו איו, כי כשהוא זוכר בית אחד הוא יודע החרוז שבו מסיימים כל בתי השיר ההוא, והוא מבקש החרוז ההוא בדיואן על סדר א"ב, והוא מוצא את שאהבה נפשו.

החלק השני כולל השירים הנחלקים לפיסקות או חרוזות (strofe) אשר אין סיום הבתים באחת מהן דומה לסיום הבתים בשאר הפיסקות אלא בכל אחת מהן חרוז מיוחד או חרוזים מיוחדים, חוץ מהבית האחרון בכל חרוזה שהוא מסיים תמיד בחרוז אחד. השירים הבאים בחלק הזה, קצתם במשקל יתד ותנועה וקצתם במנין התנועות ובלא הקפדה על השוא והחטפים, והשירים האלה רובם קדש ומיעוטם חול. החלק הזה נחלק לשנים, החלק הראשון ממנו הוא מה שאסף וקבץ ר' חייא והוא כולל ס"ח שירים, והשני הוא תוספת שאסף ר' ישעיה והוא כולל קמ"ז שירים.

החלק השלישי כולל מחברות בחרוז ובלא משקל (כלומר בלא שווי מספר התנועות) ורובו פיוטים, ובתחלתו קצת אגרות במליצה.

מספר מחברות החלק הזה ק"ף, אלא שההעתק אשר בידי חסר בסופו, ולא אדע כמה מחברות היו בו אחר הק"ף. והנה סך מחברות דיואן ר"י הלוי הן לכל הפחות תתי"ו, ואולם הספר שבידי חסר גם בתוכו כה וכה ואין בו רק תרי"ג מחברות והנה הוא חסר רביע. מספר טורי השירים הנמצאים בדיואן הזה הוא חמשה עשר אלף ושבע מאות.

מן התרי"ג שירים הנמצאים בדיואן הזה מאתים ועשרה הם שירי קדש ועוד תשעים נמצאים אתי מפוזרים במחזורים ובשאר ספרים, נמצא שר"י הלוי חבר שלש מאות שירי קדש, ושבעים ושבעה מהם נמצאים גם בדיואן וגם במחזורים ובשאר ספרים.

ר' ישועה שהקדים לדיואן הזה הקדמה בלשון ערבי, כתב ג"כ בראש כל שיר מלה אחת או יותר, להודיע מהות השיר ועניינו, ולפעמים להגיד המאורע אשר עליו נכתב השיר, וכל זה בלשון ערבי. אך במקומות הרבה אין כאן רק וקאל כלומר וְאָמַר או וקאל איצא (ואמר עוד). בגליון הימני והשמאלי יש כאן כה וכה נ"א (נסחא אחרת) ולפעמים יש כאן מלה ערבית לבאר הוראת תבה עברית הכתובה לנגדה בתוך השיר. בקצת מקומות הוא מזכיר ר' דוד בן ר' מימון ואבוסעיד בן אלקש, ונראה שגם הם לקטו ואספו שירי ר"י הלוי.

יש כאן ג"כ הקדמה קצרה בל' ערבי בראש שני חלקי החלק השני.

הספר איננו מנוקד.

בתחלת הספר יש כאן לוח כולל התחלת כל התכ"א שירים אשר בחלק הראשון, אלא שהדף הראשון והאחרון מהלוח נאבדו ונכתבו שנית בכתיבה מאוחרת. גם בראש החלק השלישי יש כאן לוח אך איננו מגיע כי אם עד סימן ק"ח.

הספר כלו נכתב בכתיבה תמה ספרדית קדמונית, ככתב רש"י שבספרי הדפוס, רק האל"ף והבי"ת הן בכתב אשורי או קרוב לו, וזה אות על קדמות הכתיבה.

הנייר הוא ג"כ קדמון, והוא מצמר גפן (Charta bombycina).
הדיואן הזה כולל 244 דפים כתובים ועשרה דפים חלקים שנוספו בתוכו אחר זמן, והם מן הנייר שלנו ולא כשאר הספר.
אורך כל דף הוא עשרים centimètres ורחבו חמשה עשר. בכל דף יש כ"א שיטות פנים וכ"א שיטות אחור.
ואחרי אשר דברתי על תכונת הדיואן הנמצא בידי אגידה ואדברה המעט אשר נודע לי על העתקות אחרות משירי ר"י הלוי הנמצאות במקומות אחרים.
החכם ר' אליקים כרמולי (בעיר פפד"מ) כתב באוריאנט 1850 (ליטוראטור בלאטט עמוד תס"א) כי יש בידו דיואן ר"י הלוי אסיפת ר' יהודה אלמגרבי (כלומר המערבי) ושאיננו ר' חייא אלדאודי כמו ששיערתי אני בהקדמת ספרי בתולת בת יהודה. והנני מקבל עדותו בצירוף עד שני שאזכיר למטה, ואומר כי המאסף הראשון לשירי רי"ה לא היה מזרע דוד המלך כאשר דמיתי זה כ"ד שנים, אבל היה איש בלתי ידוע, שהיה שמו חייא וכנויו המערבי, כלו' מארץ מארוקו. —
החכם הזה הוציא לאור במכתב הנזכר למעלה תשלום שני שירים מרי"ה שהם בבב"י חסרים בסופם ואחד מהשירים ההם הבאתיו בספר הזה (סימן ט') ומלאתי חסרון הדיואן שבידי מתוך העתקת כרמולי ומתוך כ"י אחר שאזכיר למטה.
עוד אמר כרמולי כי הדיואן שבידו כולל כ"א שירים לחתונה שלא הבאתים בבב"י, והעתיק במקום הנ"ל (עמוד תע"ה) אחד מהם, אך נמצא הוא גם בדיואן שלי (חלק א' סימן ל"ה) ואני לא הבאתיו בבב"י. ושם (עמוד תפ"ח תפ"ט) הביא שיר קטן של צחוק וקלות ראש חמיוחס לר' שמואל הנגיד, ואמר שנעשה על נערה נלעגת לשון, ולא הבין כי לא הנערה היתה עִלֶּגֶת אלא האיש. ואין רצוני להעתיק כאן השיר ההוא ולפרשו שלא לערב חול בקדש.
בביבליאוטיקה בודלייאנה אשר בעיר אקספורד נמצא ספר מחנה יהודה כ"י וגם הוא אסיפת שירי רי"ה, אך נעשה בדורות אחרונים (זה כמאתים שנה) וגם שם נזכר ר' חייא אלמגרבי, כאשר העיד ידידי החכם ר' משה שטיינשניידר בקאטאלוג הגדול (עמוד 1341) וכבר עשה רשימה מכל שירי רי"ה הלוי הכתובים בו, אך לא הדפיס אותה. ידידי מהרי"ל דוקעס העתיק משם והוציא לאור קצת שירים מרי"ה, ובכללם גם השיר הנזכר למעלה המובא בספר הזה סימן ט'. ר' יעקב ספיר תושב ירושלם יש אתו בכ"י שירים הרבה מר"י הלוי ומשאר קדמונים וכבר הוציא לאור במכתב שהיה נדפס בעיר הקדש מדי חדש בחדשו בשם הלבנון שיר אחד החסר בדיואן שלי והוא נזכר בלוח להחלק ראשון סימן קמ"ה.
ואחרי אשר כמה פעמים אמרתי בלבי מי יתן ותצא לאור רשימה מכל מה שנמצא משירי רי"ה מפוזר ומפורד מעט בעיר פלונית ומעט בעיר פלונית, אמרתי אתחיל אני ואפרסם מה שיש מהם בידי. והנני מעתיק כאן הלוח הנמצא בדיואן שבידי ואוסיף מלת חסר אצל כל אותם השירים הנזכרים בלוח ובלתי נמצאים בספר. גם אוסיף רשימה מהשירים הנמצאים בחלק שני שאין בו לוח ולבסוף אוסיף רשימה מפיוטי רי"ה הנמצאים במחזורים ובשאר ספרים ואינם נמצאים בדיואן שבידי.

לוח השירים
אשר בחלק הראשון מהדיואן.

לוח השירים

צה סבבתני נדיבתך.
צז צבית חן שביתני.
צט ימין עוזך אל ויד.
קא יענה פי מהללך.
קג ייטב לך מענה לשון.
קה השר עטרת כל.
קז אם נפשך יקרה.
קט וחכה על פני מים.
קיא יחלו פני אל חי חסידיו.
קיג זעק יער עלי ארז.
קטו נצדק ואם ארחות.
קיז לו חכמו ימים ולא.
קיט אחיות נִתְּנוּ לבכור.
קכא יאמץ לבבך ומועדך.
קכג בעברי על פני רמון.
קכה ראה שוכן תבל.
קכז עם נהרי עדן אשר.
קכט ראה שרביט קצר.
קלא אם לאלהיך לבד תוחילי.
קלג עפרים עמדו בין.
קלה אל בית הנבנה על קו.
קלז אהה לא יום בשורה.
קלט זמן מעדנך מלא.
קמא רדו עבים והורידו.
קמג עב תערוף או יזלו.
קמה ידענוך נדוד מימי. (חסר)
קמז מי יעבור לנו לעברי ים. (חסר)
קמט פעליך רצון האל. (חסר)
קנא שאו הרים ומדברים. (חסר)
קנג לאט פירוד עלי רעים. (חסר)
קנה יאיצון הנדודים. (חסר)
קנז יביאון דברים. (חסר)
קנט לפני כרוב שלש אורו.
קסא שאו שלום למבחר.
קסג שמאלו אתנה פדיון.
קסה לו יהיה כהן משרת אל.
קסז סגור לבי ארון דת לידידות.
קסט שפת אודם בטורים.
קעא מלונת הדסים וערש.
קעג הנה אני כקן לכל.
קעה ידועת אמונות דחי.
קעז לי קנאו עבים ברוב.
קעט שלמה יאחז ראשי.
קפא התירא הנחשים.
קפג אומר בלב ימים.
קפה קחה לבי קחה לך.
קפז תקלת יגאגת אתתנא.
קפט חלו פני אל פורשי כפים.
קצא שלומות נקבצו כיום.
קצג ישוב לאחור צל ונטה.
קצה שלשה הם אמונה.

צו ציון הלא תשאלי.
צח לבי שאל אם רם למעלה.
ק ידידות משכנותיך.
קב יגילון באור מזרחך.
קד חתן בחי שמך.
קו יעבור עלי רצונך.
קח אם ראש דברך.
קי יורד עלי הרים ולא.
קיב יפית יחידה בעודך.
קיד לא אהלך במחשכים.
קיו ארון חכמה אשר עליו.
קיח אשר שמך סגולה.
קכ ייטב בעיניך נעים.
קכב יאור יואר אשר דמה.
קכד כשסע הגדי שסע.
קכו ראה כי ענני גשמי.
קכח בכה על מהרת היום.
קל רסיסי לילה גן.
קלב כוכבי תבל כיום חברו.
קלד אמור לעב ותשכיב.
קלו אם הנדוד מכל שכם.
קלח למי בקעו דמעיך.
קמ בלבי לך נטועים.
קמב מה לי ולכם ימי נעורים.
קמד אט לי חזק לבב רפה. (חסר)
קמו אמור לצבא שחקים. (חסר)
קמח לכל איש באהבינו. (חסר)
קנ קחה כנור והעיר. (חסר)
קנב למיטב כפרים. (חסר)
קנד ונשקפת בעד סתרי. (חסר)
קנו אלהים העלני מתהומות. (חסר)
קנח הריח מור ואם ריח. (חסר)
קס לבבי אליכם סגולת.
קסב בגר ובלוי וביתום.
קסד ידידי אל אני אקרא.
קסו בלבי משכנות יוסף.
קסח עצי עדן נתנו לפני.
קע לרב יצחק נשיא כל.
קעב שאו כנפי שחרים.
קעד נמתי לצד יגון ולבי.
קעו שכחי ענותך.
קעח יריבוני בך הולכי.
קפ סעפי בחנוכה לא.
קפב דבריך כמור עובר.
קפד שלומותי שאי יונת.
קפו אני קטן מאד.
קפח אשישות מבלי יין.
קצ ואומר מה לעפעפי.
קצב אני כופר לעופר קם.
קצד עמוד כמעט צבי.
קצו קרא חתן כתב אלדד.
**

קצז שחקים נקרעו להיות.
קצט קח משמך ושמי שתי.
רא ומה מת על פני ארץ.
רג ומה חושק אשר.
רה ומה צפור אשר.
רז מיודעי במו מחצית.
רט ידידים שאלו על שם.
ריא אצעק בלב נמס.
ריג התרדוף נערות.
רטו אהבים העלו בלב. (חסר)
ריז שירי משה טל על. (חסר)
ריט לך מעטה בכנפותיו. (חסר)
רכא יעלה ויבא אצלך. (חסר)
רכג דמע אשר היה כטל. (חסר)
רכה נלאה לרפאות כל צרי. (חסר)
רכז אבי מוסר וגבר רב. (חסר)
רכט שלח במשמני נדוד. (חסר)
רלא בשוטי מעברות מזרח. (חסר)
רלג עופר אשר נקרא שמו. (חסר)
רלה ראה זמן כי האנוש. (חסר)
רלז שאמיה טל מאכלות. (חסר)
רלט ישן ולבו ער בוער. (חסר)
רמא נפשי פדות ריע. (חסר)
רמג נטה אל בית ידידך. (חסר)
רמה כופר אני לצבי אשר. (חסר)
רמז בכתה לפירודי דמע. (חסר)
רמט רמה ימינך הגביר נתן. (חסר)
רנא ועוורת יפת עין. (חסר)
רנג זרח חתן פרוש כנפי. (חסר)
רנה איך נעלם ממך השם. (חסר)
רנז אשרי ידידים למדו. (חסר)
רנט ביום טוב לבך שמן ודשן.
רסא יפה וטוב לאחוז בביתך מחנה.
רסג ראשו תקומם מעפר גלות.
רסה יומם ולילה הלל לה'.
רסז בגדתם מי מיודעי ורעי.
רסט איך אחריך אמצאה מרגוע.
רעא ואין בואי למרחצכם.
רעג לא הענגים הם אשר נבקעו.
רעה אלי רפאני.
רעז יחידה שחרי בית אל.
רעט יונת רחוקים.
רפא תנה את עינך.
רפג על מה נגיד החן.
רפה בשבעים אב.
רפז הניחם הגביר.
רפט נדיב לבב כליל יופי.
רצא לקראת מקור חיי.
רצג חי הברית.
רצה ומה דקה.
רצז ותפוח אמת.

קצח בליעל וידיע מדנים.
ר צלעי קדמו שלום.
רב אמור מה הוא אשר.
רד אמור לי מה דמות.
רו ומה מלך במגבעת.
רח הפוך השם ותמצא.
רי עצל הלא תבוש.
ריב היוכלו פגרים.
ריד שלום לך הר העברים. (חסר)
ריו דיו טוב בקסתות. (חסר)
ריח בראשיתו שנים עם. (חסר)
רכ עמדו עמודו קט. (חסר)
רכב בכנפי החלום אעוף. (חסר)
רכד בנות ליל אשר לבי. (חסר)
רכו אמור אל מי יאו לראות. (חסר)
רכח הגם לכבוש ארי שדי. (חסר)
רל השר אשר מושבך. (חסר)
רלב כבד אלהים בהונך. (חסר)
רלד שלום שלום רב. (חסר)
רלו יום שעשעתיהו. (חסר)
רלח יעירוני בשמך רעיוני. (חסר)
רמ פזורי נהר גוזן בשמך. (חסר)
רמב פניני שיר אשר לבי. (חסר)
רמד ילדי זמן בפני צבי. (חסר)
רמו שביבי אש תשוקתך. (חסר)
רמח חיי יפה וברה כלבנה. (חסר)
רנ דיין אמונה ואמת דינו. (חסר)
רנב אחר עשרה שים אבי. (חסר)
רנד בכל אף יעלה ריח. (חסר)
רנו והל אקתדי דו כלה. (חסר)
רנח הה אל שמועה צללה. (חסר)
רס ידעתני בטרם תצרני.
רסב כנדה היתה תבל לפני.
רסד יהידה יחדי נא אל אמונה.
רסו צל ידי אל חי יהי לך מחסה.
רסח גבר זמן וירד ביהושע.
רע ומיום הנדוד הרבה פצעי.
רעב מה תעלה שמש.
רעד צנפני זמן.
רעו יאירון כוכבי נשפי.
רעח קחה מן ההדס מנחת.
רפ מה לצבי חן.
רפב אלוף החן את אלופי.
רפד הקבל פני דודך.
רפו הפוך רכבו.
רפח צרי גלעד.
רצ לא נקראתי.
רצב בראות לבי.
רצד צורי זמן תומי.
רצו לקראת הלל חשקך.
רצח יעלת חן ממעונה.

רצט יד פדות תפרוש.
שא יולד לגן עדן.
שג ומה מעון.
שה רואי תמהים.
שז ראיתם דג בלעו דג.
שט איך מעינות חכמה לך נמסרו.
שיא צוה ישועות יעקב אל נורא.
שיג יריעות שלמה איך.
שטו עזוב גאוה.
שיז יונת רחוקים.
שיט שחתי מאור ימים ילבן תארי.
שכא ראה הים.
שכג שיר ערבי.
שכה לבבי יעירני.
שכז ישא צבי צבאות בני יצהר.
שכט ימיננו בחיק קוצר עצורה.
שלא עפרי צבי בית.
שלג שמש כחתן יעטה סות אור.
שלה נקלותי ודלותי לפירוד.
שלז מה תאמין בזמן.
שלט ומה תראה.
שמא ומה תשאל בעד דוה לנודך.
שמג עבד אשר יעיר לשחרך.
שמה שמונה בהסירך.
שמז רדה עב טל רדה רוה אדמות.
שמט לך השר לך חן חן תשואות.
שנא נפשי לשלום אותך פוקדת.
שנג לא האמין אמון עלי תולעת.
שנה מה לי לרוות פני תבל.
שנז עין נדיבה אשר תשיט כסוחרת.
שנט (חסר)
שסא הפשט הזמן בגדי חרדות.
שסג דוד מתקו מליו.
שסה נשאוני תמול חדרי לבבך.
שסז ומה בוכה בלי עין.
שסט גביר בו שש.
שעא אלהי משכנותיך ידידות.
שעג ה' נגדך כל תאותי.
שעה מעם ה' זאת.
שעז ראה ערים והתבונן פרזות.
שעט לקראת מקור חיי.
שפא מאז מעון האהבה היית.
שפג גלילי זבול ראו.
שפה אבכה ביום צאתי.
שפז האין צרי אל מחלה נצחת.
שפט ילדות אהה נס מפני שחרות.
שצא לשוני כבדה אז יום שלחתיו.
שצג שלמה בהוד נותנה מעולפת.
תב ממחמדי אוהבי.

ש ויש בת שיר כבת עין חקוקה.
שב בן יעקב יוסף בדור ודור.
שד ידידים סבבו.
שו קחה אש אהבה.
שח ומה פרדס.
שי אמור לאיש.
שיב מה תשאלו.
שיד חי הידיד אם יש.
שיו ישנה בחיק ילדות.
שיח סקל בלבך.
שכ ליל גלתה אלי צביה נערה.
שכב ימינך השיבות.
שכד ליל הנדוד הארך.
שכו עפרה תכבס את בגדיה במי.
שכח שמש אשר פנה.
של שפתי היתה אתמול יתרה.
שלב האל מקור חיים בך אצר.
שלד שיר ערבי.
שלו כל כוכבי בקר לך ישירו.
שלח אלהי פלאך דור דור ירוחש.
שמ לבבי מה תרדף הון ועושר.
שמב לחי כרצפת אש.
שמד עבדי זמן עבדי עבדים הם.
שמו יפי קול קדמו כנור ליפות.
שמח בעוד איש יהלוך ברצון בני איש.
שנ שיבה פני השחרות חומדת.
שנב יעלת החן תשאלני.
שנד ארץ כילדה היתה יונקת.
שנו העוד לילדות נפשך נכספת.
שנח הלבי ים מטולא על גדותיו.
שס חסר (והוא: התמיר בזקונים)
שסב אשרי ותארכנה תנומותי.
שסד שושן חסדים וחבצלת.
שסו שלומותי מסוכים בדמעות.
שסח אם הזמן יהיה.
שע רביעית מם.
שעב בראש השם.
שעד נמת ונרדמת וחרד קמת.
שעו קראו עלי בנות ומשפחות.
שעח מי זאת הדר פנים כשמש גלתה.
שפ נפש לבית אב נכספה.
שפב יצאה לקדמך כלה.
שפד שמש וירח לעולם שרתו.
שפו תינה דמות קובה מתולעת.
שפח הנרפא הזמן ממחלותיו.
שצ אמת אשפוט.
שצב בך אעיר זמירות כל ימותי.
שצד זאת אל נחמן. (א)
תג ומה מלך מפרנס את עדתו.

א) מן שצד עד תב חסר גם בדיואן וגם בלוח.

לוח השירים אשר בחלק השני.

חלק ראשון.

חלק שני.

קלג איך בת עיני כל היום בוכיה.
קלח אוי לצעירי הצאן.
קמ אהה נבקע תהום רבה.
קמב ידידי מר לי מר.
קמו גלמודה אשר פתאום סר צלה.

קלה איך קול כחולה שמעתי.
קלט נאסף אביר רועים.
קמא על מה זה רעי.
קמה ליעלת חן תמה.
קמז ילד נחטף מחיק יולד.

חלק שלישי.

א שלום רב וישע. (חסר)
ג אמרתי ימים ידברו. (חסר)
ה אנו קהל ישראל. (חסר)
ז עדה גאון והוד (עיין בב"י עמוד ק"י)
ט אל אוצר התבונה. (בב"י קי"ג)
יא תובל האגרת. (בב"י קט"ו)
יג הושיעה ה' כי גמר חסיד.
טו חזות קשה הוגד לי (לקט שושנים עמוד צה)
יז אברך את ה'. (חסר)
יט השקיפה ממעון. (חסר)
כא נאום האדון אשר.
כג אסלסלה תורתך.
כה אזרח עלה בידו. (חסר רבו)
כז יום נפלא בן עמרם. (חסר)
כט להעדותך רביד. (חסר)
לא אז על משכבי. (חסר)
לג אתה אחד ושמך. (חסר)
לה אהל יכון על אדניו. (חסר)
לז דרשתי קץ פלאות. (חסר)
לט שאגתי בני עליכם. (חסר)
מא אלהים אמר וגמר. (חסר)
מג אשתעשע היום דודי. (חסר)
מה מתרפקת על דודה. (חסר)
מז וירד איש אלהים. (חסר)
מט איכה מאורי מראות. (חסר)
נא איכה יחידה בבנות. (חסר)
נג מי נתן למשסה יעקב. (חסר)
נה ירוה בים גלות. (חסר)
נז אזי שכינה שלוש. (חסר)
נט אסיר משחר את. (חסר)
סא אלהי מעשיו מה. (חסר)
סג מגדל עוז שם ה'. (חסר)
סה מתי אויבנו יחסר. (חסר)
סז יראי ה' הללוהו. (חסר)
סט אראה היום במקדש מעט.
עא ה' מעוזי ועוזי ומעוז ישועות.
עג יחיד מחדר הורתו.
עה חופת ענני כבוד.
עז יום נחית גאולים.
עט אשימה מגמתי.
פא נשמת ידועי חלאים.
פג אגגי בהתנפלו.
פה מכנף הארץ זמירות ישמעו.

ב לגבורי תורה. (חסר)
ד במה אקדם את. (חסר)
ו אזר נא כגבר. (חסר)
ח מכנף הארץ (לקט שושנים עמוד צ"ב)
י לכבוד גדולת קדושת.
יב תשואות חן חן.
יד רועה ישראל יאזין.
יו שמעו מלכים. (חסר)
יח ירשתי מגדל עוז. (חסר)
כ ידידות נפשי נצחה.
כב קול קורא ממעמקים.
כד ארץ התמוטטה.
כו יום אצול לברכה. (חסר)
כח דגלי עליך ארים. (חסר)
ל הוטאה מוצאת. (חסר)
לב יוצאת הפשית. (חסר)
לד ירום נס לקראת. (חסר)
לו יקיר אשר הורד. (חסר)
לח ויהי במלוך אדון. (חסר)
מ רומם אבן יקרה. (חסר)
מב הנך יפה רעיתי. (חסר)
מד יקרו מתי סודי. (חסר)
מו יין הרקח ושיר דודים. (חסר)
מח נשמת יליד בחון. (חסר)
נ ישעיהו תוכחות. (חסר)
נב איכה כלילת יופי. (חסר)
נד לחוצה ביד חטאה. (חסר)
נו אהה ה' אלהים. (חסר)
נח נשמת ידידי עליון. (חסר)
ס יבושר עם לא אלמן. (חסר)
סב אתה כוננת. (חסר)
סד למשפט כונן כסאו. (חסר)
סו אשרי העם יודעי. (חסר)
סח אסיר משתחוה ארץ אפים.
ע ירוממני האל ויקרא דרור.
עב ימינך הרם ונודע.
עד שומר מה מליל.
עו לנוחלי דתך חקים ישרים.
עח ה' עד אנה שועתי.
פ ה' יאשוני מרחמיך.
פב אגגי הנותן משחק.
פד את מלחמות ה'.
פו לוכד חכמים בערמם.

פז אדון עבדיו הריץ.
פט אזכרה פלאי צור.
צא אשמחה באלי כי שמחני בפעלו.
צג מי אשש' בלתך. (חסר)
צה אפתחה שערי רנני.
צז מי כמכה יחיד הנסתר מאישון.
צט אבלה אמללה ארץ.
קא מי כמכה יחיד מקים כושל.
קג אל מי אדמך ואמשילך.
קה שחר וסהר וחמה. (חסר)
קז אל נא ידידי אל. (חסר)

פח אמר אויב ארדוף.
צ נשמת ידידים.
צב אחלי יכונו לפני אל ארחי.
צד אלהים בקדש חזיתיך.
צו אל נעלה בשפריר מעוני.
צח אלהים התגדלת. (חסר)
ק אדון חסדך בל יחדל.
קב את נתיבי רעיוני אכונן.
קד אבאר קצות פלאי. (חסר)
קו אלף המגן תלויים. (חסר)
קח יברכך ה' נוה צדק. (חסר)

עד כאן בלוח, מכאן ואילך ארשום אני שד"ל מה שנמצא בדיואן שבידי.

קכח (יצרי ראשית צרי) (חסר רובו)
קל יד מעללי תכביד כבלי.
קלב מלאך שכך בקרבו.
קלד לאט האל בעם נדכה.
קלט ידעו הבנים השובבים.
קמא אלהים שחרתיך.
קמג משתחוים להדרת.
קמה ישראל בהירי אל.
קמז נאלם שופך לבו.
קמט רצה רנת מתיהדים (או מתיחדים).
קנא כל יצר וסרעף.
קנג יקירים אדירים.
קנה מה לאחותי כי חשבה.
קנז ירושלים למוגיך.
קנט נערץ בקדושים רבה.
קסא יוחל צמא ראות מאין.
קסג נותן מטר על פני ארץ.
קסה פלשתים נאספים.
קסז יליד יעקב יצעק.
קסט ה' אל מי בלעדי חסדיך.
קעא יעץ הצר תחבולות.
קעג יצורי אש במצבאם.
קעה איומה נאוה ושחורה.
קעז אל יעלוז בנפלי.
קעט אודה ה' על כי טובות גמלנו.

קכט ידי דלים נחשלים.
קלא אליך אֲלַכָה.
קלג בשם ה' אדמות ומרומות נקראו.
קלה אבל אשמים אנחנו. און זרענו.
קמ היכל ה' ומקדש הדומו.
קמב ישן אל תרדם.
קמד רחמיך שאלתי.
קמו ברכי אצולה מרוח הקדש.
קמח מה יתרון לאדם.
קנ אשר הבר סעפיו.
קנב יועץ ומקים במרום שחקים.
קנד ישעי צמח והצלה ופרח.
קנו עד מה כבודי לכלמה.
קנח יפה מה טובו אהליך.
קס יללת בני גברה.
קסב יבשו האפיקים.
קסד יום צר עלי יָצוּר.
קסו עזרי מעם ה'.
קסח יום רכב על עב קל.
קע הא לך אנחנו אל מודים.
קעב צרי טבח הכינו.
קעד ישע חכי מהאל מושיעך.
קעו כמה גדרת בעדי.
קעח רַבֵּי רחמיך.
קפ יאמר נא ישראל יום צור מִצָּר פְּדָם.

לוח שירי ר"י הלוי

הנמצאים אתי במחזורים ובשאר ספרים ולא בדיואן.

א יום ליבשה נהפכו מצולים.
ג ידיד עליון שמע הגיון.
ה אלהיכם יביא משיחו.
ז יה שמע אביוניך.
ט יקר יום שבת תגדיל.
יא יעירוני בשמך רעיוני.
יג יה אנה אמצאך.

ב אמרות האל טהורות.
ד אלהיכם ישכיל עבדו.
ו אלהיכם יוסף ידו.
ח יום אכפי הכבדתי.
י סוערה עניה.
יב יַחֲדו נא כל איש בטוב רחשו.
יד ירחם בך יתום.

טו יפו בעיני כל דרכיך.
יז ידך אל שנה.
יט יעירוני רעיוני.
כא יצו האל לדל שואל.
כג אלהים אל מי אמשילך.
כה הקבצו ושמעו בני יעקב.
כז בחדש החמישי אנו ואבלו.
כט ה' יגוני קראוני אל אבל.
לא ידידך מאמש.
לג אברך את ה' אשר יעצני.
לה יום להיטיב תִּקָּרֵא.
לז ישרים דורשי נופש.
לט אתיו אמונים.
מא אל שמחת גילי.
מג ישעך יזכירו.
מה ים סוף וסיני למדוני.
מז יקר אדון הנפלאות.
מט נשמת ידידי עליון שוכני ציון.
נא אלהי מעשיו מה נפלאים.
נג ירצה צור אין כערכו.
נה אמיץ גוזר ומקים.
נז למשפט כונן כסאו.
נט יצורים וצפון חבם.
סא יוסד האדמה ומציב כל גבוליה.
סג לבית ישראל יחיש ישועתו.
סה לכם בני ציון הכואבים.
סז ... ואשר בידו הַצֳּרִי. (חסר ראשו)
סט יוצאת חפשית.
עא אמיץ אמץ אמונים.
עג ישוב צבי חן.
עה טרם אענה אני שוגג (אך נראה שהוא לרמב"ע)
עז ירושלם כרמא די אלה עלמא.
עט אדיר השוכן מרומים.
פא אערוך שבחי.
פג יעורר נאום חוזה.
פה יום חובי ענה בי.

יו יקרה מִיָּקָר יוצרה לקוחה.
יח יעלו לאלף ולרבבה.
כ יום לך אערוך תחנה.
כב יצרי ראשית צרי.
כד אשרי עין ראתה כהן.
כו אשחר עדתי.
כח איכה צאן ההרגה.
ל ה' אויב גבר.
לב יה למתי צפנת.
לד ישן מתי תקיץ.
לו ימינך נושא עוני.
לח יושבים בארץ מוני.
מ חסדי אלהים לא נמנעו.
מב יענה את מהלל יוצרו.
מד ימין עזך אי ואי חסדך.
מו ירשו למצער אהוביך.
מח יעלה ויבא אצלך זכרון.
נ אסיר משחר את פני רבו.
נב אתה כוננת מישרים.
נד יחזו פנימו.
נו ישראל להשית חלקם בחיים.
נח יראי ה' הללוהו.
ס יום אעטוף כשואל.
סב בצרותי וקורותי.
סד ימי כלו ועיני כלו.
סו יקרו נְסִיךְ לאום בך נושעת.
סח כימי הנעורים מי יתנני.
ע נשמת ידידים פליטת זרע איתני.
עב נשמת יחידה חשוקה.
עד שארית יוסף יְיַחֲלוּן קץ פלאות.
עו ידידי במר לבי.

עח פזורי נהר גוזן.
פ לך אדר ויקר.
פב אשאלה רשיון שוכן אפדני מרומים.
פד ירה חציו אל תוך קרבי.

והנה כבר ארכה לה ההקדמה יותר מדי, על כן אניח לפעם אחרת כמה דברים שהיה לי להוסיף. וברוך ה' אשר היה עמדי ואזרני חיל להגות סיגים מכסף דברי המשורר הנפלא הזה, ולתקן את אשר קלקלו הסופרים והמדפיסים בשיריו הנחמדים, עד כי כה וכה נשתנתה צורתם, ואבדה הבנתם; הוא יזכני להוציא לאור שארית שירי ר' יהודה הלוי זצ"ל צרופים ומזוקקים, יראו ישרים וישמחו, ואוהבי לשון הקדש יעלוזו.

פאדובה, ליל עשרה בתמוז תרכ"ד.

שד"ל.

דיואן

א

לכבוד ירושלים עיר הקדש.

השיר הזה נמצא בדיואן ר"י הלוי חלק א' סי' י"ז, והוא רשות לשבת שמעו בכ"י קלבריזי, ונדפס בבתולת בת יהודה עמוד נ"ג. משקלו שתי תנועות ויתד ושתי תנועות, ד' פעמים בכל בית, עם תוספת שו"א אחד (או חטף או וּ) לפני התנועה הראשונה, על הרוב ולא תמיד. ובראשי הבתים חתום שם המחבר יהודה. החרוז (ההברה האחרונה) הוא אחד בכל הבתים, וגם בדלת בראשונה.

יְפֵה נוֹף מְשׂוֹשׂ תֵּבֵל קִרְיָה לְמֶלֶךְ רָב
לָךְ נִכְסְפָה נַפְשִׁי מִפַּאֲתֵי מַעֲרָב׃

הֲמוֹן רַחֲמַי נִכְמָר כִּי אֶזְכְּרָה קֶדֶם
כְּבוֹדֵךְ אֲשֶׁר גָּלָה וְנָוֵךְ אֲשֶׁר חָרֵב׃

וּמִי יִתְּנֵנִי עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים, עַד
אֲרַוֶּה בְּדִמְעָתִי עֲפָרֵךְ וְיִתְעָרֵב׃

דְּרַשְׁתִּיךְ וְאִם מַלְכֵּךְ אֵין בָּךְ, וְאִם בִּמְקוֹם (א)
צֳרִי גִלְעָדֵךְ נָחָשׁ שָׂרָף וְגַם עַקְרָב׃ (ב)

הֲלֹא אֶת־אֲבָנַיִךְ אֲחוֹנֵן וְאֶשָּׁקֵם
וְטַעַם רְגָבַיִךְ לִי מִדְּבַשׁ יֶעֱרָב׃

א) וְאִם להוראת אַף אִם, או גַּם כִּי; וכן בלשון רומי etsi (שהוא מורכב מן et ומן si) ענינו אף אם וגם כי; ובמקרא מצאנו בלא וי"ו אם אסק שמים שם אתה, אם יעמוד משה ושמואל לפני, שענינם אף אם.

ב) גִלְעָדֵךְ, בחטף, לצורך המשקל, ובמקום אחר (בציון הלא תשאלי) אמר וְאֶעֱמֹד בְּגִלְעָדֵךְ בעי"ן קמוצה, על דרך יפתח הגלעדי.

ב

בהיותו בספינה לעלות לאדמת הקדש.

דיואן א' י"ח, ונדפס בבב"י עמוד ס"ה, ומשקלו יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות, ויתד ותנועה, והחרוז הוא אחד בסוף כל הבתים.

אֱלֹהַי, אַל־תְּשַׁבֵּר מִשְׁבְּרֵי יָם
וְאַל־תֹּאמַר לְצוּלַת יָם חֲרָבִי׃

עֲדֵי אוֹדֶה חֲסָדֶיךָ, וְאוֹדֶה
לְגַלֵּי יָם וְרוּחַ מַעֲרָבִי:
יְקָרְבוּ מְקוֹם עַל אַהֲבָתְךָ
וּמֵעָלַי יְסִירוּן עַל עֲרָבִי:
וְאֵיךְ לֹא יִתְּמוּ לִי מִשְׁאֲלוֹתַי?
וּבָךְ אֶבְטַח וְאַתָּה הוּא עֲרָבִי: (א)

א) אתה הוא מבטיחי, לשון עָרֵב וְעֵרָבוֹן; ובאמת היתה העי"ן ראויה לקמ"ץ, כי עָרָב כמו חָרָשׁ, שניהם משקל דגוש כמו גַּנָּב ומן חָרָשׁ, הרבוי חָרָשִׁים, חָרָשֵׁי.

ג

בספינה, כמו השיר הקודם.

דיואן א' י"ט, ובב"י עמוד ס"ה, והמשקל כמו הקודם, אלא שכאן הדלת הראשונה היא גם היא מסיימת בחרוז אשר בסוף כל הבתים, כמו בסימן א'.

הֲבָא מַבּוּל וְשָׂם תֵּבֵל חֲרֵבָה (א)
וְאֵין לִרְאוֹת פְּנֵי אֶרֶץ חֲרֵבָה:
וְאֵין אָדָם וְאֵין חַיָּה וְאֵין עוֹף
הֲסָף הַכֹּל, וְשָׁכְבוּ מַעֲצֵבָה?:
וּבִרְאוֹת הַר וְשׁוּחָה, לִי מְנוּחָה (ב)
וְאֶרֶץ הָעֲרָבָה לִי עֲרֵבָה:
וְאַשְׁגִּיחַ לְכָל־עוֹבֵר, וְאֵין כֹּל
אֲבָל מַיִם וְשָׁמַיִם וְתֵבָה:
וְלִוְיָתָן בְּהַרְתִּיחוֹ מְצוּלָה
וְאֶחְשׁוֹב כִּי תְהוֹם יַחְשֹׁב לְשֵׂיבָה:
וְלֵב הַיָּם יְכַחֵשׁ בָּאֳנִיָּה
כְּאִלּוּ הִיא בְּיַד הַיָּם גְּנֵבָה: (ג)
וְיָם יִזְעַף וְנַפְשִׁי תַעֲלֹז, כִּי
אֱלֵי מִקְדַּשׁ אֱלֹהֶיהָ קְרֵבָה:

א) היה לו לומר חָרְבָּה, ולצורך המשקל עשה מן הרבוי חֲרָבוֹת היחידה חֲרֵבָה.

ב) בדיואן כתוב עמוקה, ובגליון כתוב: נ"א ועיקר מנוחה — כלומר נסחא אחרת (והיא הנכונה והעיקרית) מנוחה.

ג) האניה מכוסה במים ולב הים מסתיר אותה מן העין, כגנב המסתיר הגנבה וכחש בה.

ד

אולי בהיותו על נהר נילוס.

דיואן א' כ', וכ"י קלבריזי לשבת איכה (שבת חזון), ובב"י עמוד צ"א; ומשקלו יתד ותנועה, יתד ושתי תנועות, ד' פעמים בכל בית.

נָמֵה בִּי אֱלֵי צֹעַן   וְיַם־סוּף וְהַר חוֹרֵב (א)
וְאֶסֹּב אֱלֵי שִׁילֹה   וְאֶל־תֵּל דְּבִיר חָרֵב: (ב)
וְאֵלֵךְ אֱלֵי מַסְעֵי   אֲרוֹן הַבְּרִית, עַד־כִּי
אֲלַחֵךְ עֲפַר קִבְרוֹ   אֲשֶׁר מִדְּבַשׁ עָרֵב: (ג)
וְאֶרְאֶה נְוֵה נָאוָה   אֲשֶׁר שָׁכְחָה קִנָּהּ
וְגרשוּ בְּנֵי יוֹנָה   וְשָׁכְנוּ בְּנֵי עוֹרֵב:

א) נָמֵה בִּי ענינו נָמֵה עִמִּי, נטה ואני בך, על דרך שאמר במקום אחר (בב"י עמיד פ"ח) תִּבְרַכְנָה סְפִינוֹת עָבְרוּ בִי, שענינו עברו עמי, עברו ואני בתוכן. ונראה שהדבור מוסב לנילוס, שהיה הולך בו מדמיאטה למצרים; ומה שאמר והר חורב, לאו דוקא, כי על הנהר לא ילך להר סיני, אך הכוונה ואח"כ אלך להר סיני. ואולי להיות היאור הולך בדמיאטה דרך עקלתון, בחר במלת נָמֵה.

ב) וְאֶסֹּב אלי שילה, נקדתי בסגול ודגש אחריו, על דרך וַיִּסֹּב מאצלו אל מול אחר, והוא נפעל, וענינו נטייה ועקירה ללכת למקום אחר, ואיננו ענין הקפה. ובבב"י נקדתי בקמץ וסמ"ך רפה.

ג) עפר קברו של ארון, מקום ששם ארון נגנז.

ה

דברי מוסר אל הנפש.

דיואן א' כ"א, ומשקלו ב' תנועות ויתד, ג' פעמים בדלת (חוץ מהדלת הראשונה), ובסוגר; ובדלת הראשונה ב' פעמים ואח"כ ג' תנועות. החכם דוקעס נ"י הוציא לאור השיר הזה בספר גנזי אקספרד (עמוד ל"א).

שׁוּבִי, יְחִידָה, אֶל־מְנוּחֵךְ, שׁוּבִי
תָּמִיד לְכִסֵּא הָאֱלֹהִים שְׁבִי: (א)
כַּמְּאוֹת אֲדָמָה מַאֲסִי, תֵּדְעִי הֲכִי
עָלִית אֱלֵי מָרוֹם וְשָׁבִית שֶׁבִי: (ב)
הִשְׁתַּחֲוִי וּתְנִי לְאֵל כָּבוֹד וָעֹז
וּמְקוֹם בְּנֵי אֵלִים תְּהִלּוֹת הָבִי: (ג)

א) בגנזי אקספרד לכסא השלום.

ב) גנזי אקספרד עלי מרום.

ג) גנזי השתחוי לאל ותני וכו' תפלות הבי — ואמנם ענין השיר הזה ופירושו כך הוא: אל תבקשי גדולות האדמה, ואז תדעי כי על ידי כן עלית למרום ושבית שבי, ותהיי במדרגת המלאכים, ותתני לו הלל ושבח עם בני אלים, במקומם ובחברתם.

ו

בהשמע (שמועת שוא) כי גאולת ישראל קרבה לבוא.

דיואן א' כ"ב, ומשקלו כמו הקודם, אלא שהדלת האחרונה היא (כמו הראשונה) שוה לסוגר. והנה הרמב"ם בסוף אגרת תימן הזכיר שלשה משיחי שקר שהיו בדורו או בדור שלפניו, ונראה כי ר' יהודה הלוי האמין יום או יומים לקול הבשורה, ובהתלהבותו כתב השיר הזה, לחזק את לב אחיו לעלות לא"י.

דיואן ז

יוֹנַת רְחֹקִים נַגְּנִי הֵיטִיבִי
וּלְקוֹרְאֵךְ טוּב טַעְמֵךְ הָשִׁיבִי:
הִנֵּה אֱלֹהַיִךְ קְרָאָךְ, מַהֲרִי
הִשְׁתַּחֲוִי אֶרֶץ וְשַׁי הַקְרִיבִי:
וּפְנִי אֱלֵי קִנֵּךְ, לְדֶרֶךְ אָהֳלֵךְ
צִיּוֹן, וְצִיּוּן בַּעֲדֵךְ הַצִּיבִי:
דּוֹדֵךְ אֲשֶׁר הֻגְלֵךְ לְרוֹעַ פָּעֳלֵךְ
הוּא גוֹאֲלֵךְ הַיּוֹם, וּמַה־תָּשִׁיבִי?: (א)
הִתְיַצְּבִי לָשׁוּב לְאֶרֶץ הַצְּבִי
וּשְׂדֵה אֱדוֹם וּשְׂדֵה עֲרָב הַכְאִיבִי:
בֵּית מַחֲרִיבַיִךְ בְּאַף הַחְרִיבִי (ב)
וּלְאוֹהֲבֵךְ בֵּית אַהֲבָה הַרְחִיבִי:

א) ומה תשיבי לו גמול על חסדו זה?

ב) הכאיבי, מלכים ב׳ ג׳ י״ט. והנה ר׳ יהודה הלוי ינק אמונתו הטהורה משדי התנ״ך ודברי רז״ל, אבל במלאכת שיריו איננו נקי מההליכה בדרכי משוררי ישמעאל ובדרכי קצת משוררים יהודים שקדמוהו, שלמדו גם הם מדרכי הישמעאלים. והנה הערביים היו אוהבי מלחמות, ורודפי נקמות, ושונאים בעלי דת אחרת, ומבקשים להשיב כל העמים לאמונתם, או להמם ולאבדם; וכן משורריהם משבחים הגבורה והנצחון, והשמדת האויבים. וישראל בהפך, היו תמיד אוהבי שלום, וכל חפצם היה לשבת תחת גפנם ותאנתם לבטח, ומעולם לא התאוו שיהיו שאר הגוים מתיהדים, כי תורתם היא סגולה מיוחדת להם, מורשה פרטית לקהלת יעקב. וכן משוררי ישראל לא הגדילו בשום זמן מעלת הגבורה והנקמה, רק בקשו מהאל שיושיע את עמו מיד המציקים לו, והודו לשמו כשהיו נושעים מאויביהם. והגאולה העתידה הנביאים ציירו אותה תמיד כמעשה אלהי, לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחו, והם מציירים את העמים שישראל מפוזרים בתוכם, כעוזרים אותם לשוב אל ארץ אבותיהם, וכמו שהיה בגאולת מצרים ובגאולת בבל (ולקחום עמים והביאום אל מקומם (ישעיה י״ד ב׳), עיין שם פירושי). והנה מה שהמשורר אומר כאן: ושדה אדום ושדה ערב הכאיבי, בית מחריביך באף החריבי, הם דברים בלתי ראויים למשורר יהודי, ואף כי להכם מופלא בתורתנו כר״י הלוי, אבל הם דברים לתפארת השיר על דרך משוררי ישמעאל, ואולי בימי נעוריו כתבם. אבל בספרו הכוזרי, ששם הוא מדבר לא כמשורר, אלא כחכם תורני, כגבוה שמים על הארץ גבהו דרכיו מדרכי השיר הזה. הנה שם בסוף המאמר הראשון המלך אומר אל החבר: וכאשר תמצא ידכם תהרגו אויביכם; והחבר משיב: מצאת מקום חרפתי — ואם ח״ו כך היתה אמונת המחבר שבזמן הגאולה ראוי לישראל לעשות נקמה בגוים, היה משתדל להצדיק מעשה הריגת האויבים, ולא היה אומר שהיא חרפתנו.

ז

לכבוד אדמת הקדש.

דיואן א׳ כ״ד, ובכ״י נ״ג, ומשקלו ב׳ תנועות, יתד ותנועה, ויתד, ד׳ פעמים בכל בית.

לִבִּי בְמִזְרָח וְאָ־־־ נֹכִי בְּסוֹף מַעֲרָב
אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֶת־אֲשֶׁר אֹכַל, וְאֵיךְ יֶעֱרָב?:

אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָ־־־ רַי וָאֱסָרַי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם וַאֲנִי בְּכֶבֶל עֲרָב?:
יֵקַל בְּעֵינַי כָּל־טוּב אֶרֶץ סְפָרַד, כְּמוֹ (א)
יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב:

א) נקדתי יֵקַל על דרך ותקל גברתה בעיניה, ובוזי יקלו, כי אלה מענין קלון, אבל על כן יַקַּלּוּ רודפיכם (ישעיה ל׳ י״ו) הוא מענין קלות הריצה. ובבב״י נקדתי בחירק ודגש, ולא דקתי.

ח

בתחלת מסעיו לאדמת הקדש.

דיואן א׳ ל״ג, ובב״י נ״ז, ומשקלו כמשקל השיר החמישי.

יוֹם נִכְסְפָה נַפְשִׁי לְבֵית הָוָּעַד
וַיְאַחֲזֵנִי לַנְּדוּדִים רָעַד: (א)
סִבֵּב גְּדָל־עֵצָה עֲלִילוֹת לַנְּדוּד
וָאֶמְצְאָה בְשְׁמוֹ בְּלִבִּי סָעַד:
עַל־כֵּן אֲנִי מִשְׁתַּחֲוֶה אֵלָיו בְּכָל
מַסָּע, וְאוֹדֶנּוּ עֲלֵי כָל־צָעַד:

א) הייתי נכסף לעלות לא״י, אך הייתי ירא ורועד מפני רוחק הדרך והיותי צריך להיות נע ונד הרבה קודם הגיעי למחוז חפצי, ואז האל הזמין לי סבות שאמצו את לבבי לנסוע.

ט

בספינה.

דיואן א׳ ל״ו ובב״י ע״ג, אך חסר בכ״י דף אחד, ואין בו מן השיר הזה רק שני הבתים הראשונים, ומהרי״ל דוקעס נ״י מצא אותו בשלמותו בכ״י אחר בעיר אקספורד, והדפיסו בס׳ גנזי אקספפרד (לונדון תר״י) עמוד מ״ה, ומשם לקחתי הבתים החסרים בכ״י שלי. וגם החכם כרמולי הדפיס הבתים האלה באוריאנט 1850 עמוד תע״ד ותע״ה מתוך כ״י שבידו, וגם העתקתו היתה לי לתועלת — משקל השיר הזה כמשקל סימן ב׳.

לְךָ נַפְשִׁי, בְּטוּחָה אוֹ חֲרֵדָה,
לְךָ מִשְׁתַּחֲוָה תָּמִיד וּמוֹדָה:
בְּךָ אֶשְׂמַח בְּעֵת אָנַע וְאָנוּד
וְלָךְ אוֹדֶה בְּכָל־נִיעָה וְנִידָה:
וּבִפְרוֹשׂ הַסְּפִינָה לַעֲבוֹר בִּי
כְּנָפַיִם כְּכַנְפֵי הַחֲסִידָה: (א)
וְעֵת תָּהוֹם תְּהוֹם תַּחְתַּי וְתִנְהוֹם
כְּאִלּוּ מִקְרָבַי הִיא לְמִדָּה: (ב)

דיואן ט

וְתַרְתִּיחַ כְּסִיר אֶת־הַמְּצוּלָה
  וָיָם תָּשִׂים כְּמֶרְקָחָה יְקוּדָה׃ (ג)
וְצִים כִּתִּים בְּבוֹאָם יַם פְּלִשְׁתִּים
  וְהַחִתִּים נְחִתִּים בַּמְּצוּדָה׃ (ד)
וְהַחַיּוֹת בְּחָרְפָם לָאֳנִיּוֹת
  וְתַנִּינִים מְצַפִּים לַסְּעוּדָה׃ (ה)
וְעֵת צָרָה כְּמַבְכִּירָה, וּבָנִים
  עֲדֵי מַשְׁבֵּר וְכֹחַ אֵין לְלֵדָה׃ (ו)
וְאִלּוּ אֶחְסַר מַאֲכָל וּמִשְׁתֶּה
  נְעִים שִׁמְךָ בְּפִי אָשִׂים לְצֵידָה׃
וְלֹא אֶדְאַג עֲלֵי קִנְיָן וּבִנְיָן
  וְלֹא עַל־הוֹן וְלֹא עַל כָּל־אֲבֵדָה׃
עֲדֵי כִּי אֶטְּשָׁה יוֹצֵאת חֲלָצַי
  אֲחוֹת נַפְשִׁי וְהִיא לִי רַק יְחִידָה׃ (ז)
וְאֶשְׁכַּח אֶת־בְּנָהּ פֶּלַח כְּבֵדִי
  וְאֵין לִי בִלְעֲדֵי זִכְרוֹ לְחִידָה׃ (ח)
פְּרִי מֵעַי וְיֶלֶד שַׁעֲשׁוּעַי
  וְאֵיךְ יִשְׁכַּח יְהוּדָה אֶת־יְהוּדָה?׃ (ט)
וְנָקֵל זֹאת לְנֶגֶד אַהֲבָתְךָ
  עֲדֵי אָבֹא שְׁעָרֶיךָ בְּתוֹדָה׃
וְאָגוּר שָׁם, וְאֶחְשׁוֹב אֶת־לְבָבִי
  עֲלֵי מִזְבַּחֲךָ עוֹלָה עֲקוּדָה׃ (י)
וְאֶתֵּן אֶת־קְבוּרָתִי בְּאַרְצָךְ
  לְמַעַן תִּהְיֶה לִי שָׁם לְעֵדָה׃

א) אודה לך כשהספינה פורשת כנפיה ככנפי החסידה לעבור עמי ולהוליך אותי למחוז חפצי. לעבור בי, עיין למעלה סימן ד׳ הערה א׳. ובגנזי אקספרד כתוב לעצור בי בצד״י, אבל אם הספינה פורשת כנפיה, אין כאן עצירה, אלא הליכה, ובהעתקת כרמולי לעבוד בי בדל״ת.

ב) וגם אודה לך בעת צרה, כשהים הומה, כאלו למד ממני, שאני מפחד, ומעי וקרבי יהמו. תחתי ביו״ד, כן הוא בכרמולי, ובדוקס תחת בלי יו״ד, ובכרמולי נקוד תַּחְתִּי בחירק.

ג) כמרקחה בה״א, כן הוא בכרמולי, וכן הוא באיוב (מ״א כ״ג), ובדוקעס כמרקחת בתי״ו.

ד) וכן אודה לך בעת סכנה, כשהאניה שהיא של כתים (רומיים, והכוונה נוצרים) נכנסת בים הישמעאלים, באפריקא, במקום האומה הנקראת Berberi, והיהודים קוראים להם פלשתים, והחתים (הכנענים, והכוונה על הפלשתים הנ״ל) הם חונים במצודה, על יד הים, לשלול שלל ולבוז בז בספינות הנוצרים.

ה) והחיות אשר בים מחרפות את האניה, כאלו אומרות לה: עוד מעט תהיי נשברת, ובני אדם אשר בך יהיו למאכל לנו.

ו) עֲדֵי משבר, כן הוא בכרמולי, אבל בדוקעס עלי בלמ״ד.

ז) מכאן למדנו (כאשר העיר דוקעס) כי צדק בעל שלשלת הקבלה באמרו כי בת

יחידה היתה לו לר"י הלוי, ואני בטרם אראה הבתים האלה החסרים בכ"י שבידי, סמכתי על דברי ר' יהודה במקום אחר, שאמר:

קִרְאוּ עֲלֵי בָנוֹת וּמִשְׁפָּחוֹת
שָׁלוֹם, וְעַל אָחִים וְעַל אָחוֹת (בב"י ס"ג).

ואמרתי (בב"י י"ח) כי בנות, ולא בת אחת, היו לר' יהודה. ועתה רואה אנכי כי המשורר אמר לשון רבים במקום יחיד, כדרכו בכמה מקומות, ולדוגמא עיין בב"י נ"ט וס', שהוא מדבר עם ר' יוסף ן' צדיק תמיד בלשון רבים, חסדכם, מעלתכם וכו', וכן כאן אמר וצים כתים בבואם, והכוונה רק על הספינה שהיה הוא בתוכה, וכן וההיות בחרפס לאניות, הכוונה על ספינתו. והנה באמרו (בב"י צ"ו) וּבַשְּׂרוּ בִסְפָרַד לְאַחַי וּבָנַי (ושם כתבתי: נראה שהכוונה על בני בנותיו) אין ספק שאיננו מאמר מדוייק, אבל מליצה שירית, ואין ללמוד ממנה אם היו לו אחים ובנים, או בני בנות, ודי שהיה לו בן בת.

ח) ואשכח את בנה, אשר היותו רחוק ממני הוא לי כחץ המוהץ ומפלח כבדי (משלי ז' כ"ג), ואני זוכר אותו בכל עת, וזכרונו עולה תמיד על שפתי, כמו המליצות והחידות הנעימות (שהיו שעשועיהם, כנראה בספר חובת הלבבות) — ואין לי בלעדי זכרו לחידה, כן הוא בכרמולי; ובדוקעס ואיך לי (בכ"ף) בלעדי זכרו למדה (במ"ס).

ט) שמח לבי בהתגלות כי בן בתו של ר"י הלוי היה שמו יהודה, כי רבים מאמינים לבעל השלשלת שאמר כי בתו יחידתו של רי"ה היתה אשתו של ראב"ע, ולא שמענו לראב"ע בנים אלא אחד (והוא המיר תורת משה בתורת מחמד), אבל יצחק היה שמו, ולא יהודה.

י) ואגור, כן הוא בכרמולי, ובדוקעס ואחר — ואהשוב לבבי, כן הוא בדוקעס, ואני הוספתי את בעבור המשקל; עקודה (בעי"ן), כן הוא בדוקעס. אבל בכרמולי ואשכח כי לבבי עלי מזבחך עולה מקודה (במ"ס). ואולי צ"ל ואשמח כי לבבי וכו', או ואזבח את לבבי.

ו

אין להרהר אחר גזרות האל.

דיואן א' ל"ז, והדף ההוא חסר (עיין בסימן הקודם), אבל בלוח הנמצא בראש הספר כתוב: ל"ז לבי עמוד כי מי — ונמצא השיר הזה באקספורד (גנזי אקס' עמוד ל"ח), וגם בפארמה (Codex 997), ומשם העתיקו ידידי הנכבד, אוהב תורה ותושיה, כמ"ר יעקב לוי הי"ו (בַּנְקִיאֵר בעיר טורין) עם כמה שירים אחרים — משקל השיר הזה הוא ב' תנועות ויתד, ד' פעמים בכל בית.

לִבִּי עֲמוֹד! כִּי מִי בְסוֹד — תּוֹכֵן לְבָבוֹת יַעֲמוֹד?:
אַל־תֶּהֱרֹס לִרְאוֹת דְּבַר — סֵתֶר, וְאַל תִּיקַד יְקוֹד: (א)
מִמִּפְלְאוֹת הַצּוּר חֲדַל — כִּי אֵין רְשׁוּת לְךָ בַּיְּסוֹד: (ב)
מִמַּלְאֲכוּתוֹ רֵד, וְאַל — בִּמְקוֹם גְּדוֹלִים תַּעֲמוֹד: (ג)
גֹּל עַל־יְיָ דַּרְכְּךָ — וּבְטַח בְּעֵת נוֹעַ וְנוֹד:
אַל יַאֲמִינְךָ עֵת רְקוֹד — אַל יַחֲרִידְךָ עֵת סְפוֹד:
אַל־תַּחֲמֹד אָרְחוֹת אֱנוֹשׁ, — הַצּוּר וְאָרְחוֹתָיו חֲמוֹד:
כִּי תַעֲבֹד מַלְכֵי אֱנוֹשׁ — עַבְדֵי עֲבָדִים תַּעֲבֹד:
עִתֵּי רְצוֹנָם שָׁוְא וָרִיק — וִימֵי חֲרוֹנָם אוֹי וָשֹׁד:
טוֹב לַעֲבוֹד מֶלֶךְ אֲשֶׁר — לוֹ יָאֲתָה הָדָר וְהוֹד: (ד)

הוּא שֶׁזְּבָדְךָ טוֹב בְּחֵיק | אוֹמֵן, וְלֹא יְחַדֵּל זְבוּד:
חַכֵּה עֲצָתוֹ, וַעֲזוֹב | אֵת כָּל־עֲצַת רֵעַ וְדוֹד: (ה)
יִהְיֶה לְרֵאשִׁיתְךָ פְּרִי | וּלְאַחֲרִיתְךָ עוֹד וְעוֹד:
מִזְבַּח תְּשׁוּבָה קוּם עֲשֵׂה | גַּם יִצְרְךָ עָלָיו עֲקוֹד:
כִּי טוֹב וּמֵטִיב הוּא לְכָל־ | קָרוֹב, וְכָל־מַרְחִיק נְדוֹד: (ו)
אַל־נָא תְבַקֵּר אַחֲרֵי | מַעֲשָׂיו, וְעַל־דַּלְתוֹ שְׁקוֹד: (ז)
הַטּוֹב בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה | אִם לְחַיּוֹת אִם לְאַבּוֹד:
אָמַר יְהִי אוֹר וַיְהִי | צִוָּה יְקוּם וַיַּעֲמֹד: (ח)
וַיַּרְא אֱלֹהִים כָּל־אֲשֶׁר | עָשָׂה, וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד:

א) פן תהיה נשרף. במקום וְאַל היה ראוי לומר וְלֹא, ומלת יְקוֹד היתה ראויה ליו"ד קמוצה.

ב) אין הכוונה על הנסים והנפלאות, אלא על דרכי ההשגחה הבלתי מובנים לנו. אמר: חדל לחקור ולהרהר אחר גזרותיו הבלתי מובנות לך, כי אין לך רשות להבין יסודן.

ג) אל תחשוב עצמך כאחד ממלאכיו ואנשי סודו, אבל רד ממלאכותו, ממקום עדת האל ומלאכיו, ואל תעמוד במקום גדולים, לחוות דעתך על מעשה האלהים. ובגנזי אקס' ממלאכתו, ואין לו ענין, גם נשחת המשקל.

ד) יָאֲתוֹ, משרש יאת, עיין רד"ק בשרשים. ובגנזי אקס' יאותו, ונשחת המשקל.

ה) בכ"י פארמה חכה לחסדו, ונסח אקספרד נ"ל נכון יותר, והוא לקוח מן המקרא מהרו שכחו מעשיו לא חכו לעצתו (תהלים קו י"ג), ודרך צחות אמר עצתו ועצת רֵעַ לשתי הוראות מתחלפות, כי עצת רע ודוד הכוונה מה שהוא יועץ אותך, אבל עצתו, ענינו גזרתו, מה שיעץ לעשות ולהביא עליך, והכוונה: הַמְתֵּן שיתקיימו גזרותיו, וקבל אותן בשמחה ובלי תלונה, ולבסוף תראה כי הכל לטובה, כי גם התלאות והצרות תהיינה סבה לפרי טוב בראשיתך, ועוד יותר באחריתך — והנסח האחר אינו אלא תקון שתקנו אחרים שלא ירדו לסוף דעתו של המשורר.

ו) כי טוב ה' לקרוב, וגם לרחוק, שנתרחק ממנו בחטאיו, וידו פרושה לקבלו בתשובה. בגנזי אקס' סדר הבתים משונה ומשובש (הוא שזבדך, מזבח, יהיה, חכה, כי טוב).

ז) הבית הזה חסר בפארמה, ונמצא באקספרד.

ח) בגנזי אקס' צוה ויקום יעמוד, והיה אפשר לנקד וְיָקוּם, ולא היה נשחת המשקל, אבל לפי זה היה הדבור על האור לבדו. ולפי הנסח האחר הזכיר תחלה האור לבדו, על שם הכתוב יהי אור ויהי אור, ואח"כ הזכיר היקום כלו, ובו חתם אח"כ באמרו וירא אלהים כל אשר עשה וגו'.

יא

דברי כנסת ישראל לאלהיה.

דיואן א' מ', והוא רשות לנשמת לפרשת זכור במנהג ארבע קהלות, ורשות ליום ראשון של פסח בכ"י מונפליר, ורשות לימים אחרונים של פסח בכ"י והראן, ומשם הוצאתיו לאור בכרם חמד חלק ד' עמוד כ"ח, ומשקלו כסימן ד'.

יְדִידִי! הֲשָׁכַחְתָּ | חֲנוּתְךָ בְּבֵין שָׁדַי?
וְלָמָּה מְכַרְתָּנִי | צְמִיתוּת לְמַעֲבִידַי?

הֲלֹא אָז בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה רְדַפְתִּיךָ
וְשֵׂעִיר וְהַר פָּארָן וְסִינַי וְסִין עֵדָי:

וְהָיוּ לְךָ דוֹדַי וְהָיָה רְצוֹנְךָ בִּי
וְאֵיךְ תַּחֲלוֹק עַתָּה כְּבוֹדִי לְבִלְעָדַי? (א)

הַחוֹיָה אֱלֵי שֵׂעִיר הֲדוּפָה עֲדֵי קֵדָר
בְּחוּנָה בְּכוּר יָוָן מְעֻנָּה בְּעֹל מָדָי: (ב)

הֲיֵשׁ בִּלְתְּךָ גוֹאֵל וּבִלְתִּי אֲסִיר תִּקְוָה? (ג)
תְּנָה עֻזְּךָ לִי, כִּי לְךָ אֶתְּנָה דוֹדָי:

א) ואיך תחלוק, כן הוא בדיואן ובמונפלייר, וכן נכון. אבל בכ"י והראן (ומשם בכ"ח) ובמנהג ד' קהלות תַּחֲלִיף; ובכ"י והראן כְּבוֹדְךָ תחת כבודי. ור' משה כרמי (הואיל משה באר ח"ב דף מ"ח) חשב להגיה בבלעדי, על דרך לא יחליפנו ולא ימיר אותו טוב ברע או רע בטוב, ועמי המיר כבודו בלא יועיל; גם אמר כי אולי תחליף הוא כאן להוראת העברה (תעביר כבודי לבלעדי), אע"פ שלא נמצא ההפעיל משרש חלף להוראה זו.

ב) בדיואן רדופה, ובשאר כל הנסחאות הדופה — דיואן עדי קדר, מונפלייר עדי פָּרָס, והראן וד' קהלות אֱלֵי פָּארָן — מונפלייר גזוזה ביד יון.

ג) מונפלייר היש בלתך לגאול, על דרך כי אין זולתך לגאול (רות ד' ד') — וּבִלְתִּי, היו"ד למדבר בעדו, אין זולתך גואל, ואין זולתי (אין כמוני) אסיר תקוה.

יב

נשא קלון על היותו יהודי, והיא תהלתו.

דיואן א' מ"ב, ומשקלו כסימן ב'.

בְּכָל־לִבִּי, אֱמֶת, וּבְכָל מְאֹדִי
אֲהַבְתִּיךָ, וּבְגִלּוּיִי וְסוֹדִי:
שְׁמָךְ עִמִּי, וְאֵיךְ אֵלֵךְ לְבַדִּי?
וְהוּא דוֹדִי, וְאֵיךְ אֵשֵׁב יְחִידִי?:
וְהוּא נֵרִי, וְאֵיךְ יִדְעַךְ מְאוֹרִי?
וְאֵיךְ אֶצְעַן? וְהוּא מִשְׁעָן בְּיָדִי:
הֱקִלּוּנִי מְתִים לֹא יָדְעוּ כִּי
קְלוֹנִי עַל־כְּבוֹד שִׁמְךָ כְּבוֹדִי:
מְקוֹר חַיַּי! אֲבָרֶכְךָ בְּחַיַּי
וְזִמְרָתִי אֲזַמֶּרְךָ בְּעוֹדִי:

יג

קול כנסת ישראל לנכח ימין האל.

דיואן א' מ"ד, וראשו וסופו מצאתי ג"כ בסדור כ"י לארבע קהלות. ומשקלו ב' תנועות ויתד ותנועה, בכל דלת ובכל סוגר.

יְמִין יְיָ הֲלֹא אַתְּ הָיִית לְעֵזֶר כְּנֶגְדִּי: (א)
הֵיךְ תְּטַשְּׁשִׁינִי כְּהַיּוֹם בְּבוֹר מְצוּקוֹת לְבַדִּי?: (ב)
וּמִשְּׁאֵתִי תְּלָאוֹת נֶהְפַּךְ לְחֹרֶב לְשַׁדִּי:
דִּרְשִׁי חֲמָסִי, וְאַל־נָא אֶקְרָא אֲדוֹנִי לְעַבְדִּי: (ג)
הִתְעוֹרְרִי לִי כְּמֵאָז בִּילֵל יְשִׁימוֹן בְּצַעֲדִי:
וְתִתְגָּאֲלִי אֶת־אֲסִירֵךְ מִבֵּית עֲבָדִים וְתִפְדִּי:

א) השוא שבתיבת יְמִין הוא נחשב לתנועה, לצורך המשקל, וכן מצאנו לרב האי גאון שאמר (בבקשת שמע קולי אשר ישמע בקולות) והעונה למרדכי ואסתר, מפני הרחק חשב כתנועה השוא שבאות הדל"ת בשם מרדכי. ובדיואן הזה מצאתי במקום אחד געיא כתובה תחת האות שמשפטה להנקד שוא, ומפני המשקל היתה צריכה לתנועה, ונראה כי כך היה מנהגם להעמיד השוא בגעיא, להורות שצריך להחשיבו כתנועה. לפיכך כתבתי געיא כאן ובשלשה מקומות אחרים בשיר הזה.
ב) היך בה"א, כמו בדניאל י' י"ז ודברי הימים א' י"ג י"ב. ובכ"י ד' קהלות כתוב הֵן, ונראה לי תקון האחרונים.
ג) הכוונה לישמעאל בן שפחת שרה.

יד

על הנשמה, ונראה שהוא רשות לנשמת.

דיואן א' פ"ג, ומשקלו יתד ושתי תנועות, כמשקל אדון עולם, אלא שהחרוז שבכל הסוגרים הוא ג"כ בדלת הראשונה.

יְקָרָה שֻׁכְּנָה גְוִיָּה (א) כְּאוֹר יִשְׁכֹּן בְּמַאְפֵלְיָה:
הֲלֹא תַחְמֹד פְּרִידַת גֵּו וְלָשׁוּב אֶל גְּאוֹן עֶדְיָהּ:
וְתֹאכַל יוֹם פְּרִידָתָהּ פְּרִי דָתָהּ וְזֶה פִּרְיָהּ: (ב)
דְּבַשׁ עֵדֶן וְצוּף נֹעַם לְהַשְׂבִּיעַ בְּטוּב עֶדְיָהּ: (ג)
הֲלִיכוֹת יוֹצְרָהּ תִּרְאֶה וְתִשְׁכַּח אֶת־יְמֵי עָנְיָהּ:
תְּהַלֵּל אֶת־שְׁמוֹ עִם כָּל נְשָׁמָה שֶׁתְּהַלֵּל יָהּ:

א) מלת גויה היא נקודה בדיואן, והעתקתיה כאשר מצאתיה, בצירי שוא קמץ ומפיק.
ב) ביום פרידתה מהגוף תאכל שכר תורתה ומעשיה הטובים.
ג) למעלה אמר עדיה לשון תכשיט, וכאן להוראת פה, כמו שפירשו רד"ק והפרחון ואחרים בפסוק המשביע בטוב עדיך,

טו

אין מעצור לה' להושיע.

דיואן א' פ"ח, ומשקלו יתד ותנועה, יתד ושתי תנועות, ויתד ותנועה ושתי יתדות.

יְנַחֵם לְבַב נִפְעָם וְנֶחֱלֶה וְנִהְיָה (א) בְּשֵׁם אֵל אֱלֹהֵי הַצְּבָאוֹת וְאֶהְיֶה׃ (ב)
הֲלֹא אִם יְמִיתֵנוּ חֲרוֹנוֹ וְנִגְוְעָה כְּמוֹ כֵן יְחַיּוּנוּ חֲסָדָיו, וְנִחְיֶה׃
וְיִקְרָא לְאוֹר חָדָשׁ כְּרֶגַע וְיַעֲמֹד דְּבַר אֵל אֲשֶׁר אָמַר יְהִי אוֹר, וַיְהִי־יָהּ׃ (ג)

א) מלשון נהייתי ונחליתי (דניאל ח׳ כ״ז).
ב) הכוונה הנקרא גם כן בשם אהיה.
ג) דבר האל אשר אמר יהי אור, והיה אור (ויהיה, עתיד במקום עבר), הוא יקרא פתאום לאור חדש, ויעמוד, כלומר יחליף החשכה באורה, והמצוקה לִרְוָחָה — לא היה אפשר להשלים אותיות יהודה בראשי הבתים, כי אין בלה״ק שתי מלות אחרות שיהיו בהן שתי יתדות סמוכות זו לזו, ויהיה סופן יָהּ, לפיכך מה עשה המשורר? התחיל הטור האחרון בדל״ת, והה״א כבר היתה כתובה בסופו (כי החרוז הוא יָהּ), ונמצא שְׁמוֹ שָׁלֵם. ועיין למטה סימן נ״ט.

יז

דברי אהבה וכבוד לאדמת הקדש ותשוקה עזה לראותה ולשבת בה.

דיואן א׳ צ״ו, והוא ג״כ במנהג אשכנז ופולין בקינות תשעה באב, וכן במנהג ארבע קהלות (קרפנטראץ אויניון וכו׳), וגם במנהג רומניא כ״י שבידי, הוא בין קינות תשעה באב, אבל בכ״י קלבריזי הוא כתוב להוצאת ס״ת בשבת שמעו. ומשקלו כמשקל סימן ז׳, אלא שהדלת הראשונה וכל הסוגרים מסיימים כאן בשתי תנועות, ובסימן ז׳ מסיימים בתנועה ויתד.

צִיּוֹן הֲלֹא תִשְׁאֲלִי לִשְׁלוֹם אֲסִירָיִךְ דּוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֵךְ, וְהֵם יֶתֶר עֲדָרָיִךְ׃ (א)
מִיָּם וּמִזְרָח וּמִצָּפוֹן וְתֵימָן שְׁלוֹם רָחוֹק וְקָרוֹב שְׂאִי מִכֹּל עֲבָרָיִךְ׃ (ב)
וּשְׁלוֹם אֲסִיר תַּאֲוָה, נוֹתֵן דְּמָעָיו כְּטַל חֶרְמוֹן, וְנִכְסַף לְרִדְתָּם עַל הֲרָרָיִךְ׃ (ג)
לִבְכּוֹת עֱנוּתֵךְ אֲנִי תַנִּים, וְעֵת אֶחֱלוֹם שִׁיבַת שְׁבוּתֵךְ אֲנִי כִנּוֹר לְשִׁירָיִךְ׃ (ד)
לִבִּי לְבֵית אֵל וְלִפְנִיאֵל מְאֹד יֶהֱמֶה וּלְמַחֲנַיִם וְכֹל פִּגְעֵי טְהוֹרָיִךְ׃ (ה)
שָׁם הַשְּׁכִינָה שְׁכֵנָה לָךְ, וְהַיּוֹצְרֵךְ פָּתַח לְמוּל שַׁעֲרֵי שַׁחַק שְׁעָרָיִךְ׃ (ו)
וּכְבוֹד יְיָ לְבַד הָיָה מְאוֹרֵךְ, וְאֵין שֶׁמֶשׁ וְסַהַר וְכוֹכָבִים מְאִירָיִךְ׃ (ז)
אֶבְחַר לְנַפְשִׁי לְהִשְׁתַּפֵּךְ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים שְׁפוּכָה עַל בְּחִירָיִךְ׃
אַתְּ בֵּית מְלוּכָה, וְאַתְּ כִּסֵּא יְיָ, וְאֵיךְ יָשְׁבוּ עֲבָדִים עֲלֵי כִסְאוֹת גְּבִירָיִךְ?׃ (ח)
מִי יִתְּנֵנִי מְשׁוֹטֵט בַּמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר נִגְלוּ אֱלֹהִים לְחוֹזַיִךְ וְצִירָיִךְ׃
מִי יַעֲשֶׂה־לִּי כְנָפַיִם וְאַרְחִיק נְדוֹד אָנִיד לְבִתְרֵי לְבָבִי בֵּין בְּתָרָיִךְ׃ (ט)
אֶפּוֹל לְאַפַּי עֲלֵי אַרְצֵךְ וְאֶרְצֶה אֲבָ־ נַיִךְ מְאֹד וַאֲחוֹנֵן אֶת־עֲפָרָיִךְ׃
אַף כִּי בְעָמְדִי עֲלֵי קִבְרוֹת אֲבֹתַי, וְאֶשְׁ־ תּוֹמֵם בְּחֶבְרוֹן עֲלֵי מִבְחַר קְבָרָיִךְ׃
אֶעֱבוֹר בְּיַעְרֵךְ וְכַרְמִלֵּךְ וְאֶעֱמוֹד בְּגִלְ־ עָדֵךְ וְאֶשְׁתּוֹמְמָה אֶל הַר־עֲבָרָיִךְ׃ (י)
הַר־הָעֲבָרִים וְהֹר הָהָר אֲשֶׁר־שָׁם שְׁנֵי אוֹרִים גְּדוֹלִים מְאִירַיִךְ וּמוֹרָיִךְ׃ (כ)
חַיֵּי נְשָׁמוֹת אֲוִיר אַרְצֵךְ, וּמִמָּר דְּרוֹר אַבְקַת עֲפָרֵךְ, וְנֹפֶת צוּף נְהָרָיִךְ׃
יִנְעַם לְנַפְשִׁי הֲלוֹךְ עָרֹם וְיָחֵף עֲלֵי חָרְבוֹת שְׁמָמָה אֲשֶׁר הָיוּ דְבִירָיִךְ׃ (ל)

בִּמְקוֹם אֲרוֹנֵךְ אֲשֶׁר נִגְנַז וּבִמְקוֹם כְּרוּ־־בַיִךְ אֲשֶׁר שָׁכְנוּ חַדְרֵי חֲדָרָיִךְ: (מ)
אָגֹז וְאַשְׁלִיךְ פְּאֵר נִזְרִי, וְאֶקֹּב זְמָן חִלֵּל בְּאֶרֶץ טְמֵאָה אֶת־נְזִירָיִךְ: (נ)
אֵיךְ יֶעֱרַב לִי אֲכוֹל וּשְׁתוֹת, בְּעֵת אֶחֱזֶה כִּי יִסְחֲבוּ הַכְּלָבִים אֶת־כְּפִירָיִךְ:
אוֹ אֵיךְ מְאוֹר יוֹם יְהִי מָתוֹק לְעֵינַי, בְּעוֹד אֶרְאֶה בְּפִי עוֹרְבִים פִּגְרֵי נְשָׁרָיִךְ: (ס)
כּוֹס הַיְגוֹנִים, לְאַט! הַרְפִּי מְעַט! כִּי כְבָר מָלְאוּ כְסָלַי וְנַפְשִׁי מַמְּרוֹרָיִךְ: (ע)
עֵת אֶזְכְּרָה אָהֳלָה אֶשְׁתֶּה חֲמָתֵךְ, וְאֶזְ־כּוֹר אָהֳלִיבָה וְאֶמְצֶה אֶת־שְׁמָרָיִךְ: (פ)
צִיּוֹן כְּלִילַת יֳפִי, אַהֲבָה וְחֵן תִּקְשְׁרִי מֵאָז, וּבָךְ נִקְשְׁרוּ נַפְשׁוֹת חֲבֵרָיִךְ: (צ)
הֵם הַשְּׂמֵחִים לְשַׁלְוָתֵךְ, וְהַכּוֹאֲבִים עַל שׁוֹמְמוּתֵךְ, וּבוֹכִים עַל שְׁבָרָיִךְ: (ק)
מִבּוֹר שְׁבִי שׁוֹאֲפִים נֶגְדֵּךְ, וּמִשְׁתַּחֲוִים אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ אֱלֵי נֹכַח שְׁעָרָיִךְ:
עֶדְרֵי הֲמוֹנֵךְ אֲשֶׁר גָּלוּ וְהִתְפַּזְּרוּ מֵהַר לְגִבְעָה, וְלֹא שָׁכְחוּ גְדֵרָיִךְ: (ר)
הַמַּחֲזִיקִים בְּשׁוּלַיִךְ וּמִתְאַמְּצִים לַעֲלוֹת וְלֶאֱחוֹז בְּסַנְסִנֵּי תְמָרָיִךְ:
שִׁנְעָר וּפַתְרוֹס הֲיַעַרְכוּךְ בְּגָדְלָם, וְאִם הֶבְלָם יְדַמּוּ לְתֻמַּיִךְ וְאוּרָיִךְ?: (ש)
אֶל־מִי יְדַמּוּ מְשִׁיחַיִךְ וְאֶל־מִי נְבִי־־אַיִךְ וְאֶל־מִי לְוִיַּיִךְ וְשָׁרָיִךְ?: (ת)
יִשְׁנֶה וְיַחְלוֹף כְּלִיל כָּל־מַמְלְכוֹת הָאֱלִיל, חָסְנֵךְ לְעוֹלָם, לְדוֹר וָדוֹר נְזָרָיִךְ: (כג)
אִוָּךְ לְמוֹשָׁב אֱלֹהַיִךְ, וְאַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ יִבְחַר יְקָרֵב וְיִשְׁכּוֹן בַּחֲצֵרָיִךְ: (כד)
אַשְׁרֵי מְחַכֶּה וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת אוֹרֵךְ, וְיִבָּקְעוּ עָלָיו שְׁחָרָיִךְ:
לִרְאוֹת בְּטוֹבַת בְּחִירַיִךְ וְלַעֲלוֹז בְּשִׂמְ־־חָתֵךְ בְּשׁוּבֵךְ אֱלֵי קַדְמַת נְעוּרָיִךְ: (כה)

א) המשורר היושב בגלות בארץ ספרד ולבבו תמיד לארץ אבותיו, הוא קורא לעיר ציון ואומר לה: האם לא תזכרי עוד את בניך המפוזרים בארצות רחוקות, ואת חריתה תמיד על לוח לבם? הלא אין ספק שאת אוהבת אותם ומבקשת לדעת שלומם, כמו שגם הם דורשים שלומך וטובתך.

ב) אם כן קחי נא נתינת שלום שנותנים לך בניך הקרובים והרחוקים.

ג) וקחי ג"כ נתינת שלום המובאת לך מאתי אני המשורר, אשר אני אסיר ועבד תאותך (המשתוקק לראותך), ואני מוריד דמעות מרובות כטל חרמון, וצר לי שאינם כטל חרמון שיורד על הררי ציון, ומי יתן ותוכלן דמעותי לרדת על הרריך, כי זה כל ישעי וחפצי לראות אותך ולשכון בתוכך — ואני אתמה תמהון גדול על כמה חכמים חדשים גם ישנים, האומרים כי השיר הזה חברו המשורר אחרי ביאתו לארץ הצבי ולעיר הקדש, ולא ראו כי הבית הזה וכמה בתים אחרים הבאים לפנינו מורים באצבע כי המשורר היה עומד בארץ רחוקה מא"י בכתבו השירה הזאת.

ד) אני המשורר אני מחבר קינות על שפלותך ועניותך, בקול בכי ויללה כאלו אני תנים ובנות יענה, וכשאני מעלה על לבי ורואה בדמיוני גאולתך העתידה, אז אני מחבר שירי שמחה וששון לכבודך, כאלו אני כנור לשיריך.

ה) לבי הומה לבית אל ולפניאל ולמחנים ולכל שאר המקומות, אשר בהם טהוריך וחסידיך פגעו במלאכי אלהים — ברוב הספרים כתוב נגעי טהוריך, ובדיואן ובקלבריזי כתוב פגרי, וכמה שנים ישבתי משתומם על זה, בלי שאמצא הבנה נכונה לא לזה ולא לזה, עד כי עתה (י"ד אלול תרכ"ב) ראיתי כי צ"ל פגעי, והוא על שם הכתוב ויפגעו בו מלאכי אלהים, האמור אצל קריאת שם המקום מחנים — ולפניאל כתוב מלה אחת בדיואן וגם בכ"י רומניא, ושכחתי להגיד זה בבתולת בת יהודה.

ו) שכנה לך, כתוב בדיואן בלי וי"ו ובלי יו"ד, ואני נקדתי שְׁכֵנָה. הבית הזה הוא הששי, וכבוד ה׳ לבד הוא השביעי גם בדיואן גם ברומניא ובארבע קהלות.

ז) שמש וסהר, כך הוא בדיואן וקלבריזי, רומניא וד׳ קהלות. מאיריך באל"ף ויו"ד, כך הוא בדיואן וקלבריזי.

ח) במנהג אשכנז כסא כבוד אל, ובדיואן וקלבריזי וד׳ קהלות כסא ה׳, וברומניא את בית ה׳ ואת כסא אלהים — והיה קשה בעיני מאד, איך אחר שאמר שהיא כסא האל, סיים בכסאות גבירך, שהם בשר ודם? ואולי כוונת המשורר על מה שכתוב בד״ה (א׳ כ״ט כ״ג) וישב שלמה על כסא ה׳, והנה אמר את בית מלוכה כמשמעו, שהיא מקום מושב מלכי בית דוד, ואח״כ הוסיף ואת ג״כ כסא ה׳, כי כסא דוד נקרא כסא ה׳, ואיך א״כ ישבו עבדים (בני ישמעאל בן הגר השפחה) על כסאות גבירך, כלומר על כסאות בית דוד. ואמר כסאות לשון רבים, על שם הכתוב כסאות לבית דוד (תהלים קכ״ב) — ודע כי במקום ואיך שבמנהג אשכנז, כתוב בדיואן ובשאר נסחאות ואם, והכוונה אחת היא (היתכן שישבו עבדים וכו׳), וקיימתי ואיך, שהוא לשון יותר מבורר.

ט) בכל הספרים אנוד בוי״ו, ואני כתבתי ביו״ד והוא הפעיל, ולמ״ד לבתרי סימן האקוזאטיף (על דרך לשון ארמי) כמו הרגו לאבנר, והכוונה אטלטל שברי לבבי (הנשבר ונדכה) בין הרי בתר אשר בסביבותיך. אבל ברומניא לְבֶתֶר לבבי, וזה נ״ל תקון שתקנו חכמי רומניא, אך המשורר אחר שאמר וארחיק נדוד, רחוק בעיני שיחזור ויאמר אנוד, שהוא פחות וארחיק נדוד. אבל לנסחת אניד המאמר משביח ומוסיף כח, כי אחר שאמר שהוא נכסף לעוף לארץ חצבי, הוא מפרש מה היא תכלית תשוקתו, והוא לטלטל שברי לבבו בין שברי ההרים אשר באדמת הקדש.

י) ואשתומם בחברון על מבחר קבריך, כן הוא בכל הנסחאות חוץ ממנהג אשכנז, וכן אעבור ביערך וכו׳ שהוא חסר במנהג אשכנז הוא נמצא בכל שאר הנסחאות, אלא שבארבע קהלות אומרים על הר עבריך, תחת אל, ואולי כן נכון. ובדיואן ואעבור בגלעדך, והוא טעות.

כ) אורים גדולים מאיריך ביו״ד, כן הוא בדיואן ובארבע קהלות.

ל) אשר היו, כן הוא בכל הנסחאות חוץ ממנהג אשכנז.

מ) ובמקום כרוביך אשר שכנו, כן הוא בכל שאר הנסחאות.

נ) פאר נזרי ביו״ד, כן הוא בכל שאר הנסחאות.

ס) פגרי נשריך בנו״ן, כן הוא בכל שאר הנסחאות, ובמחזור אשכנזי דפוס ויניציאה שנת דע״ת הדפיסו בשריך, ובתוך הפירוש כתוב נ״א נשריך (בנו״ן) — ואני תמה, איך לא ראו כי זה לבדו הוא הנכון.

ע) נקדתי ממרוריך בפתח כמו באיוב (ט׳ י״ח) כי ישביעני ממרורים, ובכל הספרים מִמְּרוֹרָיִךְ בהירק, אבל אין דרך פעל מלא להיות נקשר באות מ״ם, ומה שכתוב (ישעיה ב׳ ו׳) כי מלאו מקדם, הוא לדעתי ענין שאיבה והוא פעל יוצא, ומה שכתוב (קהלת א׳ ח׳) ולא תמלא אזן משמוע ענינו באופן שלא תוכל עוד לשמוע.

פ) אשתה חמתך בתי״ו, כן הוא בדיואן, ענין ארס, כמו את כוס חמתו (ישעיה נ״א י״ז), ובכל שאר נסחאות הוא ברי״ש.

צ) אהבה וחן תקשרי, דיואן וארבע קהלות. מאז, דיואן וקלבריזי וד׳ קהלות.

ק) על שוממותך, בשני ווי״ן, כן הוא בדיואן וברומניא, ונקדתי כמו שמצאתי ברומניא, אע״פ שלא נמצא במקרא שוממות בשורק, כי אם בחולם והוא לשון רבים, והמשורר לא היה יכול לומר שׁוֹמְמוֹתַיִךְ, כי המשקל לא יסבול רק תנועה אחת אחר היתד. והיה אפשר לומר שׁוֹמְמוּתֵךְ בלי יו״ד, על דרך מַכּוּתֵךְ, אלא שזו זרות גדולה בדקדוק. ובארבע קהלות נקדו השי״ן בחירק והמ״ם בחולם, וחזרה הזרות למקומה, כי תהיה המלה לשון רבים בלי יו״ד. ור׳ משה כרמי בפירושו כתב (בחלק שלישי דף קנ״ז): שממותך בשורק המ״ם או בקמץ מן לשממה ושממה (יחזקאל ל״ה) או בחולם וכו׳.

ר) ברומניא וד׳ קהלות עדרי המונים — והתפזרו, כן הוא בדיואן וקלבריזי, רומניא וד׳ קהלות — גדריך, הכוונה על גדרות הצאן.

ש) בארבע קהלות אומרים היערכו בְּגָדְלֵךְ, ובכל שאר הנסחאות כתוב בגדלם, וכן נכון.

ת) וְשָׂרָיִךְ, כן הוא בדיואן ורומניא בלי יו״ד אחר השי״ן, ונכון, אלא שברומניא השי״ן שמאלית, והוא טעות.

כג) כליל האמור כאן ענינו עטרה, כמו בתפלת שבת כליל תפארת בראשו נתת, וכן פירשתי בישעיה והאלילים כליל יחלוף, מהאלילים תחלוף העטרה — חסנך לעולם, על שם הכתוב (משלי כ״ז כ״ד) כי לא לעולם חסן ואם נזר לדור ודור, ובמקום נזר אמר בלשון רבים נְזָרֶיךָ, כלומר העטרות שלך קיימות לדורי דורות, ובכל הספרים כתוב נזיריך ביו״ד, והוא שבוש.

כד) יבחר יקרב חוזר לאל, וישכון חוזר לאנוש, על דרך הכתוב אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך, ובד׳ קהלות וברומניא וִיקָרֵב, ואיננו נכון.

כה) ולעלוז בשמחתך, כן הוא בדיואן ובקלבריזי וברומניא.

יז

מאורה.

כלומר פיוט לברכת יוצר המאורות; כך נ״ל, ולא מצאתיו בשום מנהג, ובדיואן לא נכתב בראשו רק וקאל, שפירושו ואמר.

דיואן א׳ צ״ט, ומשקלו ג׳ פעמים יתד ותנועה ואח״כ יתד; אך הדלת הראשונה וכל הסוגרים מסיימים לא בתנועה ויתד, אבל בשלש תנועות.

יְמִין עֻזְּךָ אֵל וְיַד עֶזְרֶךָ　　שְׁלַח לַעֲזוֹר אֶת־שְׁאָר עֶדְרֶךָ:
הֲקָצְרוּ יְדֵי יֶשְׁעֲךָ מִפְּדוּת?　　וְאִם עֵת וּפֶגַע כְּאִישׁ יִקְרֶךָ?:
וְהֵן הַמְּאוֹרִים בְּךָ סוֹבְבִים　　וְעוֹמְדִים בְּפִיךָ וּבִדְבָרֶךָ:
הֲבָרֶךָ יְחַכּוּ גְדוּדֵי זְבוּל　　וְאוֹר הַמְּאוֹרִים בְּאוֹצָרֶךָ:
הֲדַר תָּאֳרָם מִכְּבוֹד הוֹדְךָ　　וְאוֹר זָהֳרָם מִמְּקוֹר אוֹרֶךָ:

יח

פיוט.

דיואן א׳ ק׳, ומשקלו כסימן י״ד.

יְדִידוֹת מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ　　וְאַרְבַּע מַחֲנוֹתֶיךָ:
הֲדַר אַרְיֵה וְכֹחַ שׁוֹר　　נְתַתָּם מַרְכְּבוֹתֶיךָ:
וְכָהֶם מַחְנוֹת יַעֲקֹב　　עֲלֵיהֶם גַּאֲוָתֶךָ:
הִגְלִים אֶת עֲרַכְתָּמוֹ　　וְלִמַּדְתָּם שְׁמוֹתֶיךָ:
הֲבִינוֹתָם קְדֻשָּׁתְךָ　　לְסַפֵּר מַלְאֲכוֹתֶיךָ:

יט

רשות לנשמת.

דיואן א׳ ק״א, ומשקלו תנועה ויתד ותנועה, ד׳ פעמים בכל בית.

יַעֲנֶה־פִּי מְהַלְּלָךְ　　צוּר בְּלִי דִמְיוֹן וָעֵרֶךְ
בִּקְהַל נֶגֶד דְּבִירָךְ　　יֹאחֲזֵם רַעַד וּמוֹרֶךְ:

הַחֲרֵדִים אֶל־נְאוֹתָךְ　　יִכְרְעוּ קוֹמָה וּבֶרֶךְ
וּבְהִוָּדְעָם בְּפִשְׁעָם　　סָפְקוּ עַל כַּף וְיָרֵךְ:
וַהֲלִיכוֹת בֵּית גְוָתָךְ　　אֹחֲזִים נָתִיב וָדֶרֶךְ
שׁוֹאֲלִים מִמְּךָ לְהַעֲבִיר　　מַעֲבִידֵימוֹ בְּפָרֶךְ:
דַּלְתָךְ דּוֹפְקִים לְהָפֵק　　אֶת־מְזוֹנֵיהֶם וְצוֹרֶךְ
מַחֲסוֹרָם, וּלְהַקְרִיב　　קֵץ מְאֹד נִמְשַׁךְ וְאֶרֶךְ:
הַעֲלֵי עַבְדָּךְ זְרוֹעָךְ　　קָצְרָה, מוֹשֵׁל וְדוֹרֵךְ
בְּמָתֵי הַיָּם, אֲשֶׁר לוֹ　　נִשְׁמַת כָּל־חַי תְּבָרֵךְ:

המכוון בשני הטורים הראשונים הוא: יענה פי מהללך בקהל אשר יאחזם רעד ומורך נגד דבירך — ואע"פ שאין הדיואן שבידי מנוקד, יש כאן מתג תחת הבי"ת, כדי שתהיה הקו"ף נקראת בשוא נע, ולדוחק המשקל בא השם בסמיכות, ומשפטו להיות נפרד, וכן בתיבת ובהודעם ובתיבת ולהקריב יש כאן מתג תחת הוי"ו, כדי להניע שוא הבי"ת ושוא הלמ"ד. ואני הוספתי מתג במלת נשמת, כי לפי המשקל צריך לקרוא השי"ן בשוא נע. והנה שני הירק ושני שורק אלה הם עומדים במקום שוא (בְּקְהַל, וְלְהַקְרִיב, נְשְׁמַת), ותנועות אלה משפטן להניח השוא שלאחריהן, אך בקצת מקומות במקרא היו הקדמונים מניעים אותו, ולסימן היו כותבין מתג ליטינו, או גם פתח לשטאלו (וְזֲהַב, מִשְׁכּוּ או מִשֲׁכוּ), לפיכך אין להאשים המשוררים אם לצורך המשקל הניעו לפעמים השואים האלה. והרז"ה קרא לתנועה העומדת במקום שוא בשם תנועה קלה, ואמר שהשוא שאחריה לעולם נע; וקריאתנו וקריאת אבותינו ודברי המדקדקים הקדמונים ומנהג המשוררים עומדים נגדו — מלת נְאוֹתָךְ היא זרה, כי נְאוֹת הוא לשון רבים, והיה ראוי לומר נְאוֹתֶיךָ ביו"ד, וכמהו מַכּוֹתָךְ (דברים כ"ח נ"ט), והוא על דרך לשון ארמית.

ומלת וְאֶרֶךְ ענינה וארוך, על דרך ארך אפים וארך רוח, ואולי המשורר נקד וְאָרֵךְ, ויהיה לדעתו אָרֵךְ סמוך מן אָרֹךְ, על דרך כָּבֵד וּכְבֶד עון, יָרֵךְ וְיֶרֶךְ המזבח. גם יתכן שיהיה אָרֵךְ פעל עבר, במקום אָרַךְ, כי במקרא לא מצאנו הפעל הזה בבנין הקל זמן עבר ליחיד נסתר, ולהיותו פעל עומד יתכן שיהיה נקוד צירי, על דרך ויהי כי זקן יצחק, כי לא חמץ, וזולתם; ולפי זה תהיה מלת נִמְשַׁךְ פעל עבר, והשי"ן פתוחה — הַעֲלֵי עבדך וכו' ענינו: וכי קצרה זרועך על עבדך (להושיעו) אתה המושל וכו'? ובדיואן כתוב בטעות העלה — ואחרי כל הדברים האלה לא אכחד תחת לשוני כי אין אני מוצא בכל הפיוט הזה לא רעיונות נשגבים או נעימים, ולא סימני הרגשה פנימית, הנמצאים ברוב שירי ר' יהודה הלוי, ולבי מפקפק אם הוא באמת לר"י הלוי, או לאחד מאותם המשוררים האחרים ששמם יהודה, שהזכיר מאסף הדיואן הזה בהקדמתו.

ד

לנשמת.

דיואן א' ק"ב, ומשקלו יתד ותנועה, יתד ושתי תנועות, יתד ושתי תנועות ויתד.

יְגִילוּן בְּאוֹר מִזְרָחָךְ יוֹם חֵילָךְ (א)
הֲמוֹנִים דְּבֵקֵי בָּךְ שְׁכוּנֵי צִלָּךְ: (ב)
וְלַעֲטוֹף לְפָנֶיךָ עֲנִיֵּי חֶדְלָךְ (ג)

דְּבָרִים יְבִיאוּן לַהֲדוֹמֵי רַגְלָךְ:
הֲלִיכוֹת מְעַט מִקְדָּשׁ יְשַׁחֵר חֶבְלָךְ (ד)
הָלוֹךְ אַחֲרֵי צִדְקָךְ שְׁמוֹעַ קוֹלָךְ:
לְיֵשַׁע מְשִׁיחָךְ צֵא וְלַעְזוֹר לוֹ לְכָה
וְתִזְכּוֹר יְמֵי עוֹלָם בְּסָבְלוֹ עֻלָּךְ:
יְמִין עֹז גְּאָלַתְהוּ, זְרוֹעַ מָשְׁלָךְ
חֲשׂוֹף נָא כְּמֵאָז לוֹ וְהָרֵם דִּגְלָךְ: (ה)
וְנִשְׁמַת אֱנוֹשׁ עַל־זֹאת בְּפִי כָּל־חֵילָךְ
תְּרַנֵּן בְּרֹן כּוֹכְבֵי מְאוֹרוֹת הֵילָךְ:

א) אולי נעשה הפיוט הזה ליום שביעי של פסח, יום קריעת ים סוף, יום שהראה בו הקב"ה כחו וגבורתו, כמו שנאמר אשירה לה' כי גאה גאה.
ב) בדיואן כתוב דבוקי בוי"ו.
ג) על ולעטוף עיין רד"ק בפירוש תהלים ק"ב א', או בשרש עטף.
ד) ישראל חבל נחלתו.
ה) חשוף נא כמאז לו ימין עזך אשר גאלה אותו (ממצרים), והיא זרועך המושלה לך (ישעיה מ' י'). ובמקום ימין עז כתוב בדיואן ימי קץ — מצאנו בתהלים (פ"ט י"א) בזרוע עזך, ובישעיה (ס"ב ה') בזרוע עזו, ולר"י הלוי מצאנו (למעלה סימן י"ז) ימין עזך.

כא

גאולה.

כלומר פיוט לברכת גאל ישראל, ולא מצאתיו בשום מנהג, ובדיואן אין בראשו רק וקאל.

דיואן א' ק"ו, ומשקלו כסימן י"ט.

יַעֲבוֹר עָלַי רְצוֹנָךְ   כַּאֲשֶׁר עָבַר חֲרוֹנָךְ:
הַלְעוֹלָמִים עֲוֹנִי   יַעֲמוֹד בֵּינִי וּבֵינָךְ??:
וַעֲדֵי מָתַי אֲבַקֵּשׁ   אוֹתְךָ עִמִּי וְאֵינָךְ??:
דָּר בְּכַנְפֵי הַכְּרוּבִים   הַפְּרוּשִׂים עַל־אֲרוֹנָךְ:
הֶעֱבַדְתָּנִי לְזָרִים   וַאֲנִי כַּנַּת יְמִינָךְ:
גּוֹאֲלִי! לִגְאוֹל הֲמוֹנַי   רוּם וְהַשְׁקֵף מִמְּעוֹנָךְ: (א)

א) בדיואן כתוב ממרומך, ובגליון כתוב: אלצחיח ממעונך — כלומר האמת והנכון הוא ממעונך, וכן הוא בלא ספק, שהרי כל בתי השיר הזה מסיימים בנו"ן קודם הכ"ף.

כב

משלי חכמה ומוסר.

דיואן א' ק"ז, וגם בדיואן ר"י הלוי אשר באקספורד, והחכם דוקעס הביא ממנו שני בתים באריענט 1850 עמוד תנ"ט, ועוד בית אחד

בספרו שירי שלמה, עמוד פ"ב, ועוד ששה בתים בספרו האשכנזי Salomo ben Gabirol עמוד ע"ט, והוא מוסיף כי קצת מן המשלים האלה הם קדמונים, ונמצאים בס' מבחר הפנינים, ור"י הלוי עשה מהם שירים שקולים — משקל השירים האלה הוא כמשקל יגדל אלהים חי וישתבח, והחרוז הוא נו"ן וכ"ף.

אִם נַפְשְׁךָ יְקָרָה בְּעֵינֶיךָ אוֹ מַעֲלָה רָמָה רְצוֹנֶךָ׃
יִצְרְךָ יְהִי סוּסְךָ בְּלוּם הַפֶּה לְדוּם וְגַם לִמְשׁוֹל בְּאָזְנֶיךָ׃ (א)
שֵׂכֶל יְהִי כוֹבַע עֲלֵי רֹאשְׁךָ צֶדֶק יְהִי אֵזוֹר בְּמָתְנֶיךָ׃
לִבְּךָ בְּכָל־סָתוּם חֲנִיתֶךָ לִירוֹת בְּכָל־מֻפְלָא שְׁנוּנֶיךָ׃ (ב)
מִלְחַמְתְּךָ תָּשִׂים תְּעוּדָתְךָ חָכְמָה וּמוּסָרֵי הֲמוֹנֶיךָ׃ (ג)
שִׂים חֵן וְשֵׂכֶל טוֹב לְבוּשֶׁיךָ יוֹשֶׁר וְהַצְנֵעַ סְדִינֶיךָ׃
מִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים הֲדָרֶךָ שֵׁם טוֹב וְאַהֲבַת־כֹּל שְׁמָנֶיךָ׃ (ד)
תּוֹרָה וְחֻקֶּיהָ מִגְדֶּיךָ מִקְרָא וְסוֹדֶיהָ עֲדָנֶיךָ׃
מִשְׁנָה וְרָזֶיהָ כְּאַחֶיךָ תַּלְמוּד וְקֻשְׁיוֹתָיו כְּבָנֶיךָ׃ (ה)
שַׁמַּי וְגַם הִלֵּל חֲבֵרֶיךָ יוֹסֵי וְרַב אָסֵי שְׁכֵנֶיךָ׃
קַל בָּרְחָבָה שִׂים מְרוּצְךָ וּבְצֵל תְּבוּנָה שִׂים מְלוֹנֶךָ׃ (ו)
הָפֵק לְכָל־דּוֹרְשָׁיו רְצוֹנְךָ וּמְשׁוֹל בְּיוֹם כַּעַס חֲרוֹנֶךָ׃
חֶסֶד בְּכָל־בָּשָׂר תְּשׁוּ צִנָּה חֶרֶב לְהִנָּקֵם לְשׁוֹנֶךָ׃ (ז)
שִׂימָה יְדִידֶיךָ אֲדוֹנֶיךָ וַחְשׁוֹב מְהוֹלָלִים כְּצֹאנֶךָ׃
מוּמְךָ חֲקוֹר מֵאֵת מְשַׂנְאֶיךָ וּשְׂמַח בְּהוֹכִיחָם בְּפָנֶיךָ׃ (ח)
הוֹדֶה וְהִתְוַדֵּה זְדוֹנֶיךָ וַעֲזוֹב, וְשׁוּבָה מֵעֲוֹנֶךָ׃
אַל־תֶּחֱשׂוֹף קָלוֹן לְכָל־אָדָם אִם תֶּאֱהַב סֵתֶר קְלוֹנֶךָ׃
שִׂים כּוּר בְּנֵי אָדָם וְמַנֵּיהֶם וּבְחוֹן וְסִיג תִּמְצָא בְּחוּנֶיךָ׃ (ט)
חוֹחִים חֲשׁוֹב כֻּלָּם וְהִשָּׁמֵר וַהֲלוֹךְ לְאַט עַל קִמְּשׁוֹנֶיךָ׃
שִׂימֵם בְּשַׂר אֶפְעֶה לְהֵרָפֵא וּרְחַק וְסוּר מֵרוֹשׁ פְּתָנֶיךָ׃ (י)
אַל־תִּהְיֶה חָכָם בְּעֵינֶיךָ פֶּן יִשְׁכְּחוּ אִישִׁים צְפוּנֶיךָ׃ (יא)
אַל־תִּהְיֶה נָדִיב בְּמוֹ פִיךָ אַל תְּשַׁלְּחֶה רֵיקָם עֲנָנֶיךָ׃ (יב)
אִם תַּעֲשֶׂה חֶסֶד בְּבֶן־אָדָם שִׂימָה בְּמָקוֹם טוֹב נְתוּנֶיךָ׃
אַל־תַּעֲנֶה פֶּתִי כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן תִּשְׁמְעָה חֶרְפָּה בְּאָזְנֶיךָ׃
אַל־תִּשְׁפְּכָה סַפִּיר בְּאַשְׁפַּתּוֹת הוֹקֵר וְכַבֵּד אֶת־פְּנִינֶיךָ׃ (יג)
שִׂים כָּל־בְּנֵי אָדָם כְּאִישׁ אֶחָד בַּהוֹן כְּדַל, וּבְאוֹן כְּרוֹזְנֶיךָ׃ (יד)
הָכֵן כְּדֵי כָל־מַחֲסוֹרֶיךָ וּמְשׁוֹל כְּבַעַל עֶבֶד בְּבִטְנְךָ׃
אִם תַּעֲמֹד מַעְלָה לְרֹאשׁ אוֹ שָׂר הִלָּחֲמָה כּוֹכְבֵי מְעוֹנֶיךָ׃ (טו)
אִם יֶשׁ־בְּךָ כֹחַ עֲשֵׂה חַיִל אִם־לֹא שְׁאַל כַּדַּל בְּקָנְךָ׃ (טז)
אִם נֶעֶלְמָה מִמְּךָ פְּלִילִיָּה הִוָּעֲצָה וּשְׁאַל זְקֵנֶיךָ׃
אִם תַּעֲלֶה שָׁמְרָה מְקוֹמְךָ גַּם כֵּן בְּרִדְתְּךָ מִמְּכוֹנֶךָ׃ (יז)
שִׂים נַפְשְׁךָ תָּוֶךְ בְּכָל־דָּבָר וּבְנֵה עֲלֵי יוֹשֶׁר אֲדָנֶיךָ׃ (יח)

כַּבֵּד וְהוֹקֵר אֶת־יֹלַדְתֶּךָ   וּזְכוֹר הֱיוֹתְךָ אָב לְבָנֶיךָ:
דַּדֵּי תְבוּנָה אִם תְּהִי יוֹנֵק   יֶעֱרַב לְךָ צוּפָךְ וְיֵינָךְ:
צַפֵּה וּמֵרָחוֹק רְאֵה נוֹלָד   הָעִיר כְּמוֹ צוֹפֶה יְשַׁנֶּךָ:
אַל־תֶּחֱרַד לִקְרַאת זְמַנֶּךָ   הָכֵן לְצָרוֹת רַעְיוֹנֶיךָ: (יט)
שִׂימָה שְׂשׂוֹנוֹתָיו פִּקּוּדֶיךָ   גַּם כָּל־תְּלָאוֹתָיו שְׂשׂוֹנֶיךָ: (ך)
לֹא זֶה וְלֹא זֶה יַעֲמוֹד לָעַד   לָכֵן דְּחֵה תָמִיד יְגוֹנֶיךָ:
בִּינָה וְהַכֵּר מַעֲלָתֶךָ   וּשְׁקוֹל בְּנֵי אָדָם בְּמֹאזְנֶיךָ: (כא)
אִם יֶשׁ־לְךָ זָהָב בְּכִיסֶךָ   יִהְיֶה לְךָ טוֹב מֵחֲתָנֶיךָ:
אַל־תַּחֲשׁוֹב זָהָב לְךָ מִבְטָח   אַל־תַּעֲבוֹד מַרְבִּית אֲבָנֶיךָ: (כב)
כִּי לֹא יְחַיֶּךָ בְּמוֹתֶךָ   גַּם לֹא יְהִי כֹּפֶר זְדוֹנֶיךָ:
תִּמְעוֹל וְתִשָּׂא חֵטְא בְּקִנְיָנָם   גַּם תַּעֲזוֹב הַכֹּל לְנִינֶיךָ:
תִּיגַע לְאִישׁ יָבֹא מְקוֹמֶךָ   תִּבְנֶה וְגַם תִּקְנֶה לְמוֹנֶיךָ: (כג)
עָזְבָה קְנוֹת עָזוּב בְּלֶכְתֶּךָ   וּקְנֵה אֲשֶׁר יֵלֵךְ לְפָנֶיךָ:
תֵּן לִבְּךָ קֶבֶר לְסוֹדֶךָ   יִהְיוּ כְלָיוֹת נֶאֱמָנֶיךָ: (כד)
גַּם אִם־אֲחֵרִים יַאֲמִינוּךָ   שׁוֹמֵר הֱיֵה כָּל־פִּקְדוֹנֶךָ: (כה)
עַל־יִצְרְךָ דַּעְתְּךָ תְּהֵא מוֹשֵׁל   יַעַל רְבִיד חֵן צַוְּארוֹנֶיךָ:
הָסֵר שְׁקָרִים מִלְּשׁוֹנֶךָ   אַל־תַּחֲבוֹט כָּזָב בְּגָרְנֶךָ:
לוֹעֵג וְשׂוֹחֵק אַל־תְּהִי יוֹתֵר   אַל־תַּעֲלֶה עַל אַף חֲרוֹנֶךָ: (כו)
נָשִׁים כְּפַחִים שִׂים וְהִשָּׁמֵר   פֶּן־יִגְנְבוּ דַּעְתְּךָ וְהוֹנֶךָ:
אִם־תַּחְמֹד יָפְיָן בִּלְבָבֶךָ   לְסוֹף תְּהִי מוֹרֵט זְקָנֶךָ:
דַּע כִּי בְלִבְּךָ וְעֵינֶיךָ   מַעְיָן לְמוֹצָאֵי זְנוּנֶיךָ: (כז)
מַיִם שְׁתֵה מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ   וּבְחַר לְךָ אֶשְׁכּוֹל גְּפָנֶיךָ:
קַנֵּא לְנָשִׁים מִקְּרוֹבֶיךָ   אַל־תַּאֲמֵן בָּם מַאֲמִינֶיךָ: (כח)
וּשְׁפוֹט לְכָל־עַיִן אֲשֶׁר תַּבִּיט   בָּהֵן כְּמִשְׁפָּטְךָ לְעֵינֶיךָ:
מַהֵר בְּמוּסָר נַפְשְׁךָ הָבִיא   כִּי עוֹד מְעַט מִזְעָר וְאֵינֶךָ:
חוּשָׁה וְרוּץ לִהְיוֹת יְסוֹד עוֹלָם   כִּי אָז תְּרוֹמַמְנָה קְרָנֶיךָ: (כט)
זִכְרְךָ כְּבוֹשֶׂם שִׂים בְּחַיֶּיךָ   טֶרֶם יְהוּ מַחְשִׁים שְׁאוֹנֶיךָ: (ל)
אִם־תֶּאֱהַב אוֹצָר וּמַטְמוֹנִים   תּוֹרוֹת בְּלֵב שִׂימָה טְמוּנֶיךָ:
הוֹצֵא תְבוּנָתְךָ לְחֹק מִפְעָל   פִּרְיָהּ בְּיִרְאָתְךָ לְקוֹנֶךָ:
לֵאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים לְעוֹלָמִים   הִכּוֹן וְאֵל שַׁדַּי יְבִינֶךָ:
דַּע נַפְשְׁךָ מַה־הִיא וּבַקֵּשׁ לָהּ   בּוֹרֵא, וּבִין כִּי הִיא תְבִינֶךָ:
יַמְצִיאֲךָ דַּעְתְּךָ וּמַחְשָׁבְךָ   יוֹצֵר בְּלִי צוּרָה מְבִינֶךָ: (לא)
רֵאשִׁית בְּלִי רֵאשִׁית אֱלֹהֶיךָ   אַחֲרוֹן בְּלִי אַחֲרִית אֲדֹנֶיךָ:
בַּקֵּשׁ בְּכָל־מָקוֹם בְּלִי מָקוֹם   וּבְכָל־זְמָן יוֹצֵר זְמַנֶּךָ: (לב)
וּלְמַד דְּרָכָיו לַעֲשׂוֹת כָּהֵם   וַעֲמוֹד וְשִׂים כָּל־זֹאת אֱמוּנֶךָ: (לג)

א) יהי יצרך בלום הפה כמו שאתה עושה לסוסך (תהלים ל"ב ט'), באופן שלא

תהיה מרבה דברים, וגם תמשול באזניך לבלתי תת לב לכל הדברים אשר ידברו. ובדיואן לרום ברי"ש, ואני תקנתי לדום, והדגשתי הדל"ת כדי שיובן שהוא מלשון וַיִּדֹּם אהרן וחבריו, וגם יתכן לנקד לָדוֹם, וגם לכתבו חסר (לָדֹם).

ב) לבך יהי חניתך וקשתך לירות חציך שנונים בכל תעלומות ולחקור ולהבין בכל סתום. ובמקום לירות כתוב בדיואן לאות.

ג) המוניך, הכוונה צבאיך, אנשי מלחמתך.

ד) השם הטוב והיות רוח הבריות נוחה הימך, באופן שיהיו הכל אוהבים אותך, אלה יהיו שמניך, כשמן הטוב על הראש הנותן ריח טוב למרחוק.

ה) במקום בבניך כתוב בדיואן עדניך, כי המעתיק טעה מבית לבית, וכתב בסוף הבית הזה מה שזיה כתוב בסוף הבית הקודם, וכיוצא בזה תראה בהערה ח'.

ו) אל תתעכב ברחובות לשמוע דברי המון העם, אך תהיה דירת קבע שלך בצל החכמה, בבתי החכמים. רְחָבָה להוראת רְחוֹב הוא לשון משנה, וככר היה אפשר לומר בִּרְחֹבוֹת.

ז) רחוק הדבר מאד שיהיו דברי ר' יהודה הלוי סותרים זה את זה בתוך כדי דבור שיאמר תחלה: החסד שתעשה עם כל בשר יהי מגנך וצנתך (כלומר החסד לבדו יהיה כלי זין שלך), ואח"כ יאמר: לשונך תהי חרבך להנקם. וככר עלה בדעתי לומר כי לא לשונך כתב המשורר, אלא בשונאיך, או בשוניך (כי נחי ל"א ונחי ל"ה מתחלפים), והכוונה: החסד (שזכר קודם לכן) יהיה חרבך להנקם בשונאיך. ואח"כ ראיתי כי יתכן לקיים מלת לשונך כמו שהיא, כי אמנם גם בלשון יתכן לעשות חסד, והנה אמר: לשונך העושה חסד עם כל בשר הוא יהיה הרבך להנקם משונאיך, כי במתק לשונך תקנה לך שם טוב ואוהבים רבים, ויראו שונאיך ויבושו, רשע יראה וכעס, שניו יחרוק ונמס. וזה בדוק ומנוסה.

ח) במקום משנאיך כתוב בדיואן אדוניך, כי הסופר העתיק בסוף הדלת הזאת התבה הכתובה בסוף הדלת הקודמת, ועיין למעלה הערה ה'.

ט) זמני האדם וקורותיו הטובות והרעות תהיינה לך למצרף וכור לבחון ולדעת את לבבו, אם ישתנו או לא ישתנו מעשיו בהשתנות מעמדו; ובעשותך הבחינה הזאת תמצא כי (רוב) האנשים שתבחן הם סיג ולא כסף. בדיואן שלי במקום כור כתוב סוד, אך בכ"י שבאקספרד מצא דוקעס כור, והוא הנכון בלא ספק.

י) אע"פ שארס האפעה ממית, הנה בשרו טוב ומועיל לקצת החולים, וכן ראוי שתנהג עם בני אדם, תתרחק ממדותם הרעות, ולא תמאס לקבל תועלת מן קצת מדות טובות שיש בהם. בדיואן שלי כתוב שימה, אבל דוקעס מצא באקספרד שימם. וכן נכון.

יא) אולי במקום ישבחו צ"ל יַחְשְׁפוּ.

יב) נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר.

יג) אל תדבר דברי חכמתך בפני כסילים בוזי חכמה.

יד) חשוב בני אדם כלם שוים, לענין ההון והעושר יהיו בעיניך כאיש עני, ואל תקוה מהם סעד ועזר בשעת דחקך, ולענין היכולת (להזיק) יהיו בעיניך כרוזנים ושרים.

טו) אם תהיה ראש ושר, אל תהי רך הלבב, והלחם אפילו נגד הכוכבים (כלומר נגד הגדולים) אם לפעמים יבקשו להטות משפט, ולעשות שום דבר נגד הצדק והיושר.

טז) בקנך, במקלך, והכוונה: אף אם תהיה עני ודל, אל יפול לבך ואל יחר אפך, אך סבול תהפוכות הזמן בחכמה ובגבורה.

יז) אף אם תרד מגדולתך, אל ישפל רוחך.

יח) היה תמיד עומד בתוך, כלומר אחוז בדרך האמצעית, ויהיו אדניך (יסודי הנהגתך) בנויים ביושר, ולא נוטים לכאן או לכאן (לאחת מן הקצוות).

יט) אל תתיאש מן הפורענות, והכן מחשבותיך לקראת הצרות. ובדיואן הכון, והוא שבוש. ובדפוס דוקעס הכון לערות (בעי"ן), והוא שבוש כפול.

ך) הבית הזה מובן דרך כלל, אבל תיבת פקודיך קשה, ואם אין כאן טעות סופר צריך לפרשה ענין חסרון (כמו ולא נפקד ממנו איש), ותהיה הכוונה: כל ששונות הזמן והנאותיו תהיינה בעיניך כאבדה והפסד.

כא) התבונן ודע מה היא מעלתך, גדולה או קטנה, ובמאזניך (שתשקול בהם עצמך), שקול גם שאר בני אדם, ואל יהי לך אבן ואבן, אחת לך ואחת לזולתך.
כב) הזהב שבכיסך יועיל לך יותר מקרוביך וחתניך, ועם כל זה אל תשים בזהב מבטחך, ואל תהי עבד למתכת הנמצאת בתוך ההרים וכאלו היא תולדת האבנים. מרבית מלשון וכל מרבית ביתך (שמואל א׳ ב׳ ל״ג).
כג) למוניך, לאותם שאחרי מותך ידברו בגנותך (לשון אונאת דברים).
כד) יהיו כליותיך נאמניך, ולא תגלה סודך לאחרים.
כה) ואם אחרים יגלו לך סודם, שמור באמונה הסוד שהפקידו בידך.
כו) מלשון תעלה חמתי באפי (יחזקאל ל״ח י״ח).
כז) עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה.
כח) מי שמאמין בך לענין אשתו ואחותו או בתו, אל תאמן בו לענין אשתך, אחותך או בתך.
כט) וצדיק יסוד עולם, תרוממנה קרנות צדיק.
ל) קנה לך שם טוב (במעשיך הטובים) בעודך חי, בטרם יהיה גופך כאבן דומם ויתבטלו כחותיך והמית תנועותיך.
לא) דע נפשך מה היא, שאיננה נופלת תחת החושים, אבל היא רוחנית, ובקש מי הוא שבראה, והתבונן כי היא תבינך, היא הנותנת לך בינה והשכל (מלשון ונשמת שדי תבינם); והנה כח הדעת והמחשבה שיש בך ימציאך יוצר בלי צורה, כלומר תבין כי כמו שבעל המחשבות אשר בקרבך (והוא הנפש) איננו גוף, כן הבורא הוא בלתי נראה, והוא מבינך ויודע אותך ומה שבלבך — המשורר הזכיר פעל הֵבִין בשני בתים זה אחר זה, אבל בהוראות מתחלפות, כי הראשון יוצא לשלישי, והשני יוצא לשני, כן נ״ל.
לב) בקש בכל מקום האל אשר הוא בלי מקום, כי בכל מקום תמצאהו; וכן בקש בכל זמן מי שהוא למעלה מן הזמן, והוא שברא את הזמן, כי בכל זמן תמצאהו:
לג) ועמוד, ואל תוסיף לחקור במופלא ממך, ותהיה זאת אמונתך, ותאמין אמונה שלמה בכל זה שאמרתי לך — אמונך, שם דבר, כמו בנים לא אמון בם.

כג

פיוט לשבועות.

דיואן א׳ ק״י, ומשקלו כסימן ה׳.

יוֹרֵד עֲלֵי הָרִים וְלֹא יָכִילוּ — כִּי מִפְּנֵי גַאֲוָתְךָ יָחִילוּ: (א)
הֵיךְ יַעֲמוֹד לִבִּי לְפָנֶיךָ, בְּיוֹם — תִּגְעַר בְּכוֹכָבִים וְלֹא יַאֲהִילוּ?: (ב)
וּבְנֵי אֱלֹהִים עַל־שִׁמְךָ יִתְיַצְּבוּ — וּבְנֵי אֲנָשִׁים חַסְדְּךָ יוֹחִילוּ: (ג)
דָּת אֵשׁ אֲשֶׁר מִפִּי כְּבוֹדְךָ קִבְּלוּ — זָכְרוּ וְיָשִׂימוּ וְגַם יַשְׂכִּילוּ: (ד)
הוֹאֵל רְצוֹת שִׁירַת קְרוֹבֶיךָ, וְגִיל — בְּעָם אֲשֶׁר בִּכְבוֹד שִׁמְךָ יָגִילוּ:

א) אתה אשר במתן תורה ירדת על הר סיני, וההר זע וחרד, מבלתי יכולת להכיל ולסבול ירידתך עליו.
ב) הֵיךְ עיין למעלה סימן י״ג. והכוונה: איך יוכל לבי, איך ימלאני לבי לעמוד לפניך, מאחר שאתה גדול ונורא כל כך, שאם תגער בכוכבים לא יהלו אורם — בְּיוֹם האמור כאן ענינו וועהרענד (tandis que).
ג) ובני וכו׳ על שם הכתוב ויבאו בני האלהים להתיצב על ה׳, ועל שמך הוא כמו עליך (על דרך ליראה את השם הנכבד והנורא הזה), וכאן הכוונה עומדים לפניך לשרתך.
ד) וישימו וישכילו יחדו (ישעיה מ״א כ׳).

כד

דיואן א׳ ק״א, גם והראן ג׳ ל״ח, והוא (בכ״י והראן) רשות ליום ראשון של פסח, ומשקלו כסימן ט״ו.

יַחַלוּ פְּנֵי אֵל חַי חֲסִידָיו, וְיִשְׁאֲלוּ חֲסָדָיו, וְאֶל מַלְקוֹשׁ רְצוֹנוֹ יְיַחֲלוּ: (א)
הֲכִי רַחֲמָיו קָרְבוּ וְהוּא רָם וְנַעֲלֶה וְכֵן מַעֲשָׂיו רַבּוּ וְגָדְלוּ וְנַעֲלוּ: (ב)
וְנִלְאוּ רְאוֹת אוֹרוֹ בְּעֵינָם, וְחִפְּשׂוּ לְבָבָם, וְרָאוּ אוֹר כְּבוֹדוֹ, וְנִבְהָלוּ: (ג)
דְּבָרָיו וּמַלְכוּתוֹ עֲלֵיהֶם יְקַבְּלוּ וְיִתְהַלְלוּ בִּשְׁמוֹ וְלִשְׁמוֹ יְהַלְלוּ:
הֲדָרוֹ וְתִפְאַרְתּוֹ יְחַוּוּ וְיַשְׁמִעוּ וּבִנְעִים גְּרוֹנֵיהֶם גְּבוּרוֹת יְמַלְּלוּ: (ד)

א) בכ״י והראן יחלו פני האל — בדיואן ואל מלקוש רצונו חסדיו ייחלו, והוא שבוש.

ב) הֲכִי במקום כִּי, עיין למעלה סימן ה׳ — והוא רם, הכוונה רחמיו קרובים אף ע״פ שהוא רם — במקום וְנַעֲלֶה כתוב בוהראן וגם נעלה, ובדיואן כתוב בגליון: נ״א ומתעלה. והנה במלות וְיִשְׁאֲלוּ, יְיַחֲלוּ, נקדתי ע״ן הפעל בחטף פתח, וגם היה אפשר לנקד וְיִשְׁאָלוּ בקמץ, יְיַחֵלוּ בצירי, כמשפט אתנח וסוף פסוק; ואני בהרתי לסיים כל טורי השיר הזה ביתד (כמו שהוצרכתי לעשות בסימן ט״ו) כי ראיתי בכמה מקומות (וגם בשיר שאחר זה) שלא היה ר׳ יהודה הלוי נמנע מלסיים הבתים ביתד, נגד משפט אס״ף, וכן בשיר הזה מלות וְנַעֲלֶה, וְנַעֲלוּ, אי אפשר לנקד אותן אלא בשתי יתדות. אבל מדקדקים וקריטיקים אחרים (שהיו זה ת״ק או ת״ר שנה) לא הסכימו בזה, ובמקום החטף האחרון העמידו תנועה (וְיִשְׁאָלוּ, יְיַחֵלוּ), ולפיכך במקום וְנַעֲלֶה כתבו וְגַם נַעֲלֶה או וּמִתְעַלֶּה. ודע כי תיבת וְנַעֲלוּ היא בוהראן, אבל בדיואן כתוב ומשלו, והיא תיבה כשרה לכל הסברות, כי יתכן לנקד השי״ן בשוא, ויתכן לנקדה בקמץ. ואני לא בחרתי בה, כי לה׳ לבדו יאתה הממשלה, ולא למעשיו. ויש לבעל דין לחלוק, ואין רצוני להאריך.

ג) עיין למעלה סימן כ״ב הערה ל״א.

ד) הבית הזה האחרון חסר בדיואן, והעתקתיו מכ״י והראן, ושם כתוב וישמיעו ביו״ד, ואני השמטתי היו״ד ונקדתי המי״ם שוא, בעבור המשקל, על דרך תַּסְכְּלִי הנמצא בשיר שאחר זה, עיין שם.

כה

פיוט לנשמת.

דיואן א׳ ק״ב, ומשקלו כסימן ז׳.

יָפִית יְחִידָה בְּעוֹדֵךְ בִּי, וְנָעַמְתְּ לִי
הַיּוֹם בְּעָמְדֵךְ פְּנֵי אָדוֹן שְׁמוֹ גוֹאֲלִי: (א)
וּשְׁכַר יְגִיעָה מְנוּחָה אַחֲרֵי תִשְׁאֲלִי
דֹּמִּי וְהִשְׁתַּחֲוִי אֶל־עַל אֲשֶׁר תִּסְבְּלִי: (ב)
הֵן תֵּדְעִי סוֹד זְמָן, אָזְן לְבָבֵךְ גְּלִי (ג)
לִמְדִי עֲשֵׂה טוֹב וְאַל רָע כִּי עֲשׂוֹ תַסְכְּלִי: (ד)

דיואן כו כז

וּתְנִי לְצוּר, כָּל־נְשָׁמָה לוֹ תְהַלֵּל, חֲלִי
יְקָרַת תְּהִלּוֹת, וְאָבֵן יָהּ שְׁמוֹ הַלְלִי: (ה)

א) נפשי יחידתי, יפה את תמיד בכל הזמן שאת בקרבי, אך יותר את נעימה ואהובה לי היום (בשעה זו) שאת עומדת לפני האל להתפלל ולהודות לו. במלת נָעַמְתְּ השוא האחרון נע, כדעת ר"י חיוג, ועיין בב"י עמוד ס"ו, והרבה כיוצא בזה בשירים הבאים לקראתנו.

ב) ואחר שתשאלי מהאל מנוחה בשכר היגיעה (צרות הגלות), דומי והשפילי ראשך אל העול שאת סובלת בגלות, ואל תמרדי באומות העולם — בדיואן שבידי התיבות דבקות הרבה, ובמקום אחרי תשאלי אפשר לקרות אחרית שאלי, וכמה פירושים עלו בלבי קודם שאבין קריאת שתי התבות האלה.

ג) הלא ידעת דרך הזמן וסוד הנהגתו, כי אחר הרע יבא הטוב ואחר הטוב יבא הרע, וכמו שאמר בסימן כ"ב

לא זה ולא זה יעמוד לעד
לכן דחה תמיד יגוניך
גלי אזן לבבך והודיעי לו הסוד הזה.

ד) למדי לעשות טוב ולא רע, כי בעשותך הרע הסכלת עשו — תסכילי היה לו לומר מבנין הפעיל, כמו שהוא בבראשית ל"א כ"ח, ולצורך המשקל השמיט היו"ד ונקד עי"ן הפעל שוא, על דרך לשון ארמית (וְהַשְׁלְמָךְ, וְהַשְׁלְמָה, מְהַקְרְבִין, תְּהוֹדְעוּן), ודוגמת זה וַיַּדְבִּקוּ (שמואל א' י"ד כ"ב ול"א ב'), יַעְשְׁרֶנּוּ המלך, רבת תַּעְשְׁרֶנָּה, ועיין בשיר הקודם, הערה ד'.

ה) ותני לאל (אשר לו ראוי שתהלל כל הנשמה) חלי יקרת תהלות (תכשיט של תהלות היותר יקרות), ורק אותו, אשר יה שמו, הללי.

כו

א ה ב ה.

כלומר פיוט לברכת אהבה רבה.

כך נ"ל, והוא בדיואן א' ק"ך, ולא גרשם עליו רק וקאל. משקלו שתי תנועות ויתד, ד' פעמים בכל בית, ועוד תנועה אחת אחר היתד הרביעית.

יִיטַב בְּעֵינֶיךָ נְעִים שִׁירִי וּמֵיטַב מַהֲלָלִי:
הַדּוֹד אֲשֶׁר הִרְחִיק נְדוֹד מֶנִּי לְרוֹעַ מַעֲלָלִי:
וָאַחֲזִיק בִּכְנַף יְדִי־־־ דוֹתוֹ וְהוּא נוֹרָא וּפֶלִי:
דַּי לִי כְּבוֹד שִׁמְךָ וְהוּא חֶלְקִי לְבַד מִכָּל־עֲמָלִי:
הוֹסֵף כְּאֵב אוֹסִיף אֱהוֹב כִּי נִפְלְאָה אַהֲבָתְךָ לִי: (א)

א) הוסף לי מכאובים (אם תרצה) ואני אוסיף לאהוב אותך.

כז

דברי האל לכנסת ישראל.

דיואן א' קכ"א, ומשקלו שתי תנועות ויתד ותנועה, ושתי יתדות ותנועה ויתד.

יְאַמֵּץ לְבָבֵךְ וּמוֹעֲדֵךְ יַחֲלִי
מַה־תַּחְשְׁבִי קֵץ שִׁבְיִי וְתִתְבַּהֲלִי?: (א)
הִתְגַּבְּרִי דַּבְּרִי וְשִׁיר חַבְּרִי
כִּי אָהֳלִיבָה שְׁמֵךְ וּבָךְ אָהֳלִי:
וּבְזִי דְבַר לוֹעֲגִים וְאִם שׁוֹאֲגִים
עֶדְרֵךְ לְאַט נַהֲלִי וְהִתְנַהֲלִי: (ב)
דּוֹדֵךְ יַעֲנֵךְ וְהוּא אֲשֶׁר יַעֲנֵךְ
הוּא הַצֳּרִי לַכְּאֵב וְהוּא הַחֳלִי:
הֵיטַבְתְּ הַסְדֵּךְ בְּיַחֲלֵךְ גּוֹאֲלֵךְ
אַל־תַּחְפְּזִי, תֶּחֱזִי הֲדַר פָּעֳלִי:
אִמְרִי לְמִתְאַמְּרִים בְּמֶלֶךְ וְשָׂר
מַלְכִּי קְדוֹשׁ יַעֲקֹב וְצוּר גּוֹאֲלִי:

א) למה את מהרהרת על אורך הגלות, ואומרת מתי יהיה לה קץ וסוף? ועל זה את מתבהלת ונבוכה.
ב) אולי המשורר רומז למדרש אגדה בבראשית ל"ג י"ד (והביאו רש"י), והכוונה: סִבְלִי גלותך בנחת, עד כי לבסוף יעלו מושיעים בהר ציון.

כח

תוכחת לנפש

לרוממה על דאגות העה"ז ושמחותיו.

דיואן א' קל"א, ומשקלו כסימן ה'.

אִם לֵאלֹהַיִךְ לְבַד תּוֹחִילִי
לָמָּה לְמִקְרֵה הַזְּמָן תָּחִילִי?:
אִם בֶּאֱמֶת עַל־שֵׁם יְיָ תִּבְטְחִי
אַל־תִּדְאֲגִי לִזְמָן וְאַל־תָּגִילִי:
לֹא כֵן, אֲבָל שָׁכַנְתְּ קִבְרוֹת תַּאֲוָה
וַתִּמְאֲסִי מוּסָר וְלֹא תַשְׂכִּילִי:
שָׁכַנְתְּ מַחְשַׁכִּים, וְלֹא רָאִית מְקוֹם
הָאוֹר, וְאֵיךְ בֵּין טוֹב לְרָע תַּבְדִּילִי?:
קָרֵב נְדוֹדֵךְ; בַּחֲרִי דֶרֶךְ אֱמֶת
מַה־תַּאֲמִינִי עוֹד וּמַה־תַּשְׂמִילִי?: (א)
כָּךְ יִבְגְּדוּ יָמִים; וְטֶרֶם יִבְגְּדוּ
אִם תִּבְגְּדִי בָהֶם אֲזַי תַּשְׂכִּילִי: (ב)
דִּרְשִׁי לְנַפְשֵׁךְ נַחֲלָה שֶׁתִּנְחֲלִי
לָעַד, וְעִזְבִי אֶת־אֲשֶׁר תַּנְחִילִי: (ג)

ב) יום נדודך (הוא יום המיתה) הולך וקרב — ולמה את נוטה מדרך האמת אל הימין ואל השמאל? תאמיני, על דרך כי תאמינו (ישעיה ל׳ כ״א).
נ) הלא הימים (מאורעות העולם) אינם נאמנים עמך ואם תבגדי בהם (ותעזבי אהבתם ותמאסי טובותם) קודם שיבגדו בך, אז תשכילי ותצליחי. ולמעלה אמר ותמאסי מוסר ולא תשכילי, להוראת שכל וחכמה, וכאן אמר תשכילי להוראת ההצלחה. כן נ״ל. ובדיואן כתוב למעלה (בית ג׳) תבילי, בלי שי״ן.
ג) עזבי מה שלא תקחי אתך במותך, אך תצטרכי להניחו ליורשיך, כלומר אל תרדפי אחר הממון.

כט

ל נ ש מ ת.

דיואן א׳ קע״ה, והוא בכ״י והראן רשות לשמיני עצרת, והוא ג״כ במהזור ויטרי. משקלו יתד ותנועה ח׳ פעמים בכל בית.

יְדוּעַת אֱמוּנוֹת דְּחִי הַשְּׁקָרִים
וְשִׁכְנִי בְתֵבֵל כְּשׁוֹכְנֵי קְבָרִים: (א)
הֲדָרֵךְ וְהוֹדֵךְ עֲבוֹד אֵל בְּעוֹדֵךְ
וְלַעֲזוֹב הֲדַר הַזְּמָן לַאֲחֵרִים:
וְטוֹב כִּי תְעִירִין שְׁחָרִים לְעָבְדוֹ
וְאַל תִּישְׁנִי עַד יְעִירוּךְ שְׁחָרִים:
דְּעִי מָחֳרָתֵךְ בְּיוֹמֵךְ, וְאַל תִּפְ־
־חֲדִי מֵעֲזוֹב הָאֲדָמָה לְזָרִים: (ב)
הֲלֹא טוֹב הֱיוֹתֵךְ מְשָׁרַת פְּנֵי אֵל
מְאֹד, מֵהֱיוֹתֵךְ מְשָׁרַת פְּגָרִים: (ג)
פְּנֵי אֵל, אֲשֶׁר כָּל־נְשָׁמָה תְהַלֵּל
לְזִכְרוֹ וְלִשְׁמוֹ בְּשִׂמְחָה וְשִׁירִים: (ד)

א) נפשי אשר עיקר עסקך ורגילותך (לפי טבעך) הוא בדברים אמתיים, ואת להם כאלוף ומידע (כי מקורך מעולם שכלו אמת), ראוי לך לדחות מעליך דברי השקר (תאוות העה״ז הכוזבות), והעה״ז (שהוא עולם השקרים) ראוי שיהיה בעיניך כבית כלא וכדירה רעה שאת מוכרחת לדור בה, ולא כמקום שמחה ותענוגים, ותשכני בתבל כמו אנשים חיים שוכני קברים, שאינם דרים שם אלא בעל כרחם — יְדוּעַת, כמו אלופי ומידעי, איש מכאובות וידוע חולי. אמונות, דברי אמת.
ב) מחרתך, הוא העה״ב. ביומך, בעודך בעה״ז. יהי לבך בכל ימי חייך יודע אחריתך ומכיר מעלת החיים הנצחיים.
ג) מאד, כן הוא במחזור ויטרי ובכ״י והראן, והטעם: הלא טוב מאד היותך וכו׳; אבל בדיואן בעוד.
ד) פני אל אשר לו וכו׳, תוספת ביאור לחזק מה שאמר למעלה הלא טוב היותך משרת פני אל. וגם היה אפשר לקרוא פְּנֵי אֵל־אֲשֶׁר, כלומר פני לאותו (האל) אשר לשמו ראוי שתהלל כל נשמה. אבל כפילת השם עם תוספת ביאור היא מצויה בשירי ר״י הלוי, כמו בסימן י״ו אל הר עבריך, הר העברים והר ההר אשר שם וכו׳, ולמטה סימן ל״א אשר שמך בקרבם יחנה, השם אשר וכו׳.

ל

פיוט.

ונראה שהוא רשות לברכו.

דיואן א׳ ר״ס, והוא ג״כ במחזור ויטרי; ומשקלו כסימן ב׳.

יְדַעְתַּנִי בְּטֶרֶם תִּצְּרֵנִי
וְכָל־עוֹד רוּחֲךָ בִי תִּשְׁמְרֵנִי׃
הֲיֵשׁ־לִי מַעֲמָד אִם תֶּהְדְּפֵנִי?
וְאִם לִי מַהֲלָךְ אִם תַּעְצְרֵנִי?׃ (א)
וּמָה אֹמַר? וּמַחְשָׁבִי בְיָדְךָ;
וּמָה אוּכַל עֲשׂוֹ עַד תַּעְזְרֵנִי?׃
דְּרַשְׁתִּיךָ בְּעֵת רָצוֹן עֲנֵנִי
וְכַצִּנָּה רְצוֹנְךָ תַּעְטְרֵנִי׃
הֲקִימֵנִי לְשַׁחֵר אֶת־דְּבִירְךָ
וְאֶת־שִׁמְךָ לְבָרֵךְ עוֹרְרֵנִי׃

א) במחזור ויטרי יום תהדפני, יום תעצרני, והענין אחד.

לא

פיוט.

דיואן א׳ רס״א, ומשקלו ב׳ תנועות ויתד, ג׳ פעמים בכל טור.

יָפֶה וְטוֹב לֶאֱחוֹז בְּבֵיתְךָ מַחֲנֶה
לְעַם אֲשֶׁר שִׁמְךָ בְּקִרְבָּם יַחֲנֶה׃ (א)
הַשֵּׁם אֲשֶׁר שִׁכְנוֹ בְּרוּם עוֹלָם, וְהוּא
נִמְצָא בְּלֵב דַּכָּא וְעִם אִישׁ נַעֲנֶה׃
וּשְׁמֵי מְרוֹמִים לֹא יְכִילוּהוּ, וְאִם
יָרַד עֲלֵי סִינַי וְשָׁכַן בַּסְּנֶה׃ (ב)
דְּרָכָו מְאֹד קְרֹבָה וְלִמְאֹד רָחֲקָה
כִּי כָל־אֲשֶׁר פָּעַל לְיֵשׁ וְלַמַּעֲנֶה׃ (ג)
הֵן עַל־לְבָבִי מֵאֱלֹהַי מַחֲשָׁב
גַּם עַל־לְשׁוֹנִי מִיְיָ מַעֲנֶה׃ (ד)

א) בגליון הדיואן כתוב: ס״א בלבם (במקום בקרבם).
ב) ואם ענינו גם כי, עיין סימן א׳.
ג) הבנת דרכיו היא קרובה ורחוקה, קלה מצד וקשה מצד, כי כל מה שפעל הוא

לְמענהו, לתכלית פרטית המכוונת בדבר ההוא, והתכלית היא לפעמים מובנת לנו, ולפעמים בלתי מובנת לנו. ומלבד מלת למענה הלקוחה מפסוק כל פעל ה׳ למענהו (משלי י״ו ד׳) הוסיף מלת לַיֵּשׁ, והכוונה כי אין דבר נאבד לגמרי, אבל כל מורכב משתנה, וכל הפסד סבת הויה, והנה כל מה שהאל עושה הוא בעבור ההויה, לא בעבור ההפסד והכליון.

ד) ואחרי כי כל פעל ה׳ למענהו, הנה מה׳ היא ג״כ כל מחשבה העולה על לבבי, וממנו כל דבור העולה על לשוני, על דרך ומה׳ מענה לשון, ועיין כוזרי מאמר חמישי סימן ד׳.

לב

הוא מואס העולם הזה
והעולם מתנקם ומונע ממנו טובותיו.

דיואן א׳ רס״ב, ומשקלו כסימן ג׳.

כְּנִדָּה הָיְתָה תֵבֵל לְפָנַי
בְּיַעַן יָקְרָה נַפְשִׁי בְּעֵינָי:
אֲשֶׁר חָלְקָה לְבִלְעֲדֵי כְּבוֹדָהּ
בְּעֵת רָאתָה אֲשֶׁר חֶלְקִי יְיָ:
הֲתִבְחַר בִּי, וְאָנֹכִי מְשַׂנְאָהּ?
וְאֶבְחַר בָּהּ, וְהִיא מִכְשׁוֹל עֲוֹנָי?:
אֲנִי יָבָם וְלֹא אֶחְפֹּץ לְקַחְתָּהּ
וְהִיא חֹלְצָה וְיוֹרֶקֶת בְּפָנָי:

לג

המשורר מדבר עם נשמתו
והיא משיבה.

דיואן א׳ רס״ד, ומשקלו כסימן ג׳, וחתום **יהודה הקטן חזק**.

יְחִידָה, יַחֲדִי נָא אֶל אֱמוּנָה
וְהַרְבִּי שִׁיר וְהֵיטִיבִי נְגִינָה:
הֲגוּת דָּתוֹ יְהִי דָתֵךְ, וְרִשְׁיוֹן
בְּכָל־עֵת שַׁאֲלִי לִשְׁפּוֹךְ תְּחִנָּה:
וְיֵקַל אָז קְנוֹת כָּל־הוֹן, וְיֵקַר
בְּעֵינַיִךְ קְנוֹת חָכְמָה וּבִינָה: (א)
דְּחִי גִיל מִפְּנֵי גִיל, כִּי מְתֵי גִיל
סְכָלִים הֵם וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה: (ב)
הֲלֹא הִנֵּה זְמַן קִצֵּךְ וְאִם רַב
מְעַט מִזְעָר כְּמוֹ רֶגַע בְּעוֹנָה: (ג)

הֶשִׁיבַתְנִי: הֲבִינוֹתִי מְהֵרָה
יְדִידִי כִּי אֱמֶת כָּל־זֹאת וְאָמְנָה: (ד)
קְרוֹא הוֹאֵל כְּדַל שׁוֹאֵל פְּנֵי אֵל
לְנַצֵּחַ בְּקוֹל תּוֹדָה וְרִנָּה:
טְרוּפָה אִם תְּשִׁימֵנִי, דְּעֶה כִּי
לְבָבִי עֵר וְאִם אָנִי יְשֵׁנָה: (ה)
נְדוּדָה מִמְּרוֹמוֹת, וַעֲצוּרָה
בְּצַלְמָוֶת, וְאֶל־מָוֶת נְתוּנָה: (ו)
חֲסִין יָהּ חִישׁ יְנִיחֵנִי, וְאֶהְיֶה
צְרוּרָה תּוֹךְ צְרוֹר חַיִּים צְפוּנָה:
זְכָרָיו גּוֹאֲלִי חַי עוֹד יְבָרֵךְ
וְכֹה לֶחָי לְאֵל חַי קוֹל רְנָנָה:
קְהַל נַפְשׁוֹת חֲסִידָיו יַעֲרוֹכוּן
בְּסוֹד חַיִּים שֶׁהֵם חַיִּים עֲדָנָה: (ז)

א) כאשר תרגילי עצמך בלימוד התורה ובתפלה והודאה לאל, אז לא תחמדי הון ועושר, וההשתדלות להרבות נכסים תהיה דבר קל ונבזה בעיניך, וקנות חכמה ובינה יהיה בעיניך דבר יקר.

ב) מלת גִּיל היא כאן לשלש הוראות: א׳ שמחה; ב׳ עצבון, כמו וכמריו עליו יגילו, וגילו ברעדה, לדעת ר׳ יונה; ג׳ זמן, כמו הילדים אשר כגילכם, ובלשון חכמים בן גילו, וכן בלשון ערבי גיל ענינו זמן ודור. ובדיואן יש סימן על אלו השלשה גיל, וכתוב בגליון חזן, פרח אהל אלגִ֗יל (בנקודה תחת הגימ״ל, להודיע שהכוונה על אות הגי״ם). והנה חזן בערבי עצבון ויגון, פרח ענינו שמחה, אהל אלגיל ענינו אנשי הזמן. והכוונה: דחי עצבונך על קנין ההון, מפני שמחת החכמה, כי אמנם אנשי הזמן, השטופים בתאוות הזמניות, הם סכלים ואין בהם תבונה — אבל ר׳ משה ן׳ עזרא בתרשיש שלו (שער עשירי) הביא מלת גיל בשתי הוראות (זמן ושמחה), ואת העצבון לא זכר, ויפה עשה.

ג) הלא הזמן הקצוב לך (לחיות בעה״ז) אף אם רב יהיה, אינו אלא מעט מזער, כמו הרגע שהוא חלק קטן מהעונה — קִצֵּךְ האמור כאן אין ענינו סוף, אלא זמן קצוב, כמו בלשון רז״ל מחשבי קצין, וכמו שאנו אומרים לפדות מחכי קץ ישועתו, הכוונה הזמן הנגזר.

ד) במקום השיבתני כתוב בדיואן השיבותי.

ה) אם נראה בעיניך שנטרפה דעתי ורעיוני משתבשין, דע כי לבי ער אף אם אני ישנה — תשימני ענינו תחשבני, על דרך אל תתן את אמתך לפני בת בליעל, כי שום כמו נתן, ומזה שום הדיינין, אע״פ שזה בסי״ן וזה בשי״ן, כמו שְׂאוֹר ומִשְׁאֶרֶת — במקום ואם אני כתוב בדיואן וגם אני.

ו) אני כמו ישנה ומטורפת מפני שאני נודדת מן קני שהוא במרום, ואני עצורה בצלמות (במחשכי החומר) ונתונה למיתה (כלומר לצאת מהגוף ביום מותו, וכמו שמפריש והולך ואהיה צרורה תוך צרור חיים) — בדיואן כתוב ממרורות במקום ממרומות, וכתוב ואלמות מלה אחת. הן אמת כי לא מצאנו במקרא מרומות אלא מרומים.

ז) בדיואן כתוב זכרתי גואלי חי, ולא יתכן לפי המשקל. ונ״ל כי המשורר נתכוון לפסוק ה׳ זכרנו יברך, ואמר זכריו יברך, וכה לחי (במועד הזה בשנה הבאה)

דיואן לד לה לו

קהל נפשות חסידיו (המתפללים היום בביה"כ) יערכו לאל חי קול רנה, בסוד (באסיפת) חיים שיהיו חיים עדיין. שְׁהֵם בשוא, כמו בקהלת ג׳ י"ח. במקום יערוכון כתוב בדיואן יעריכון ביו"ד אחר הרי"ש.

לד

מאורה.

כן נ"ל, והיא בדיואן א׳ רס"ה, ומשקלה עשר תנועות בלי שום יתד.

יוֹמָם וָלַיְלָה הַלֵּל לַיְיָ
הֵאִיר אֶת־פָּנָיו אֶל־עֵבֶר פָּנָי׃
הֶעֱלָה נֵרוֹת אוֹר וַיָּמֵשׁ חֹשֶׁךְ (א)
יוֹם בָּרָקִיעַ קָרַע חַלּוֹנָי׃
וַיּוֹאֶל לָתֵת מֵהוֹדוֹ עָלַי
רוּחוֹ דִבֶּר־בִּי עַל־יַד נֶאֱמָנָי׃
דֶּרֶךְ יֵחָלֶק אוֹר הִדְרִיכָנִי
יוֹם בָּא מִשֵּׂעִיר זָרַח מִסִּינָי׃
הָעֵת טָעַמְתִּי צוּף דָּתוֹ, שַׂחְתִּי
בֹּאוּ נָא וּרְאוּ כִּי אֹרוּ עֵינָי׃ (ב)

א) וימש חשך, הוא כאן משרש מוש, כמו לא ימיש עמוד הענן יומם, ולא משרש משש כמו וימש חשך (שמות י׳ כ"א).
ב) פתח בבריאת המאורות, וסיים בשבח התורה, על דרך מזמור י"ט.

לה

על הבטחון באלהים.

דיואן א׳ רס"ו, ומשקלו תנועה ויתד ושתי תנועות, יתד וב׳ תנועות ויתד.

צֵל יְדֵי אֵל חַי יְהִי לְךָ מַחֲסֶה
אִם בְּתָמִים וֶאֱמֶת בּוֹ תֶחֱסֶה׃
צַעַדְךָ יִכּוֹן בְּיוֹם הַמַּהֲלָךְ
יָדְךָ יַחְזִיק בְּיוֹם הַמַּעֲשֶׂה׃
בַּקֵּשׁ שָׁלוֹם וְרָדְפֵהוּ, הֲלֹא
הוּא אֲדוֹן שָׁלוֹם וְשָׁלוֹם יַעֲשֶׂה׃ (א)

א) אולי נעשה לאמרו קודם ברכת עושה השלום.

לו

תפלה בשתותו רפואה.

דיואן א׳ רע"ה, ומשקלה כסימן כ"ב.

אֱלִי רְפָאֵנִי וְאֵרָפֵא
אַל־יֶחֱרֶה אַפְּךָ וְאֶסָּפֶה:
סַמִּי וּמֶרְקָחִי לְךָ, בֵּין טוֹב
בֵּין רָע, וּבֵין חָזָק וּבֵין רָפֶה:
אַתָּה אֲשֶׁר תִּבְחַר וְלֹא אָנִי
עַל־דַּעְתְּךָ הָרָע וְהַיָּפֶה: (א)
לֹא עַל־רְפוּאָתִי אֲנִי נִסְמָךְ
רַק אֶל־רְפוּאָתְךָ אֲנִי צוֹפֶה:

א) הסם שאני שותה הוא שלך, בין שהוא טוב בין שהוא רע, כי אני לא ארע מה הוא הסם המועיל לי, אבל אני מניח הענין לבחירתך, שתבחר לי מה שהוא טוב לי, כלומר שתתן בלבי לבחור לי הסם המועיל ולא המזיק, כי אתה הוא היודע מה יפה לי ומה רע לי. ואמר אתה (הוא) אשר תבחר ולא אני, ולא אמר ולא הרופא, מפני שהוא עצמו היה רופא — וראוי היה שיעשה שלש תפלות אחרות, אחת לחולה שאינו רופא, ואחת לקרוביו של חולה המשקים אותו הרפואה, ואחת לרופא ההולך לבקר את החולה, או שיאמר אותה בכל בקר.

לז

פיוט, אולי לנשמת.

דיואן א׳ רע״ו, ומשקלו כסימן י״ד.

יְאִירוּן כּוֹכְבֵי נִשְׁפִּי וְיָשׁוּבוּ יְמֵי חָרְפִּי:
הֲדַר יַעְרִי וְכַרְמִלִּי וְעוּגָבִי וְקוֹל תֻּפִּי:
וְשָׁב צָמִיד לְאֶזְרוֹעִי וְהַנֶּזֶם עֲלֵי אַפִּי:
דְּבִיר דּוֹדִי וּבֵית סוֹדִי הֱיוֹת סִפָּם לְמוּל סִפִּי:
הֱיוֹתִי שָׁב לְיִחוּדוֹ בְּכָל־לִבִּי וְסַרְעַפִּי:
וְנַפְשִׁי תַּעֲלוֹז בִּשְׁמוֹ וְרֹן זִכְרוֹ יְהַלֵּל־פִּי:

לח

ל נ ש מ ת.

דיואן א׳ רע״ז, ובכ״י והראן הוא רשות לשמחת תורה. ומשקלו כסימן ג׳.

יְחִידָה שַׁחֲרִי הָאֵל וְסַפָּיו
וְכִקְטֹרֶת תְּנִי שִׁירֵךְ בְּאַפָּיו: (א)
הֲלֹא אִם תִּרְדְּפִי הַבְלֵי זְמַנֵּךְ
וְתֹאמְרִי כִּי אֱמֶת הֵם כָּל־כְּשָׁפָיו: (ב)
וְתֵלְכִי אַחֲרָיו לֵילֵךְ וְיוֹמֵךְ
וְתֶעֱרַב לָךְ תְּנוּמָה מִנְּשָׁפָיו: (ג)

דְּעִי כִּי אֵין בְּיָדֵיךְ מְאוּמָה
לְבַד עֵץ יִיבְשׁוּ מָחָר עֲנָפָיו: (ד)
הֲיִי לִפְנֵי אֱלֹהַיִךְ וּמַלְכֵּךְ
אֲשֶׁר בָּאת לַחֲסוֹת תַּחַת כְּנָפָיו:
שְׁמוֹ יִגְדַּל וְיִתְקַדַּשׁ בְּפִי כֹל
אֲשֶׁר נִשְׁמַת אֱלוֹהַּ חַי בְּאַפָּיו:

א) שחרי האל, כן הוא בכ"י והראן, והוא על דרך אלהים אלי אתה אשחרך, ובדיואן שחרי בית אל.
ב) בכ"י והראן המה כשפיו.
ג) בכ"י והראן ותזלי אחרי יומיו ולילִיו, אך לא מצאנו לֵילִים במקרא, ואף בלשון חז"ל לא מצאנו לֵילִים ולֵילָיו, רק מצאנו בסמיכות לילי שבתות ולילי רביעיות (ויומיו גם הוא טעות, אך היה אפשר לתקן יָמָיו). ובדיואן כתוב אחרי לילך ויומך, ואני תקנתי אחריו.
ד) בכ"י והראן לבד, ובדיואן אבל, והענין אחד, והראשון מובן יותר — בכ"י והראן במקום מחר כתוב מהר, והראשון יותר שיריי.

לט

אהבת האל תרומם הנפש.

דיואן א' רצ"א, והוא ג"כ בספר גנזי אקספרד (עמוד ל"ב), ומשקלו כסימן ה'.

לִקְרַאת מְקוֹר חַיַּי־אֱמֶת אָרוּצָה
עַל־כֵּן בְּחַיֵּי שָׁוְא וָרִיק אָקוּצָה:
לִרְאוֹת פְּנֵי מַלְכִּי מְגַמָּתִי לְבַד
לֹא אֶעֱרוֹץ בִּלְתּוֹ וְלֹא אַעְרִיצָה: (א)
מִי יִתְּנֵנִי לַחֲזוֹתוֹ בַּחֲלוֹם
אִישַׁן שְׁנַת עוֹלָם וְלֹא אָקִיצָה:
לוּ אֶחֱזֶה פָּנָיו בְּלִבִּי בַיְתָה
לֹא שָׁאֲלוּ עֵינַי לְהַבִּיט חוּצָה: (ב)

א) ולא אעריצה, ביו"ד, כן הוא בגנזי אקספרד, והכוונה לא ארוץ ולא אירא מזולתו, ולא אייחס לזולתו כח וגבורה, כמו ואת מוראו לא תיראו ולא תעריצו (ישעיה ח' י"ב); ובדיואן ולא ארוצה בוי"ו.
ב) בגנזי אקספרד לצאת חוצה, והוא שבוש.

מ

תפלה קצרה על הגאולה.

דיואן א' רצ"ט, ומשקלה תנועה ויתד ושתי תנועות, יתד ב' תנועות ויתד.

יַד פְּדוּת תִּפְרוֹשׂ לְרוּחַ נִבְקָה
מִכְּאֵב עַל־אוֹיְבִים הִיא צוֹעֲקָה:

נָא תְקָרֵב עֵת פְּדוּתִי מִיְּדֵי
בַּת־אֱדוֹם עָלַי אֲשֶׁר שֵׁן חָרְקָה: (א)
אַהֲבָה עוֹרֵר לְמַר־נֶפֶשׁ, אֲשֶׁר
הֻתְּךָ תַּחַת לְשׁוֹנוֹ מָתְקָה:

א) המליצה הפוכה, והטעם: אשר עלי שן חרקה:

מא

מ א ו ר ה.

דיואן א׳ שי״ג, מחזור ויטרי, והראן רשות לשבת שמעו, ובד׳ קהלות בשחרית תשעה באב. המשקל כסימן ד׳.

יְרִיעוֹת שְׁלֹמֹה, אֵיךְ   בְּתוֹךְ אָהֳלֵי קֵדָר
שְׁנִיתֶם, וְלֹא תֹאַר   עֲלֵיכֶם וְלֹא הָדָר:
הֲמוֹנִים אֲשֶׁר שָׁכְנוּ   לְפָנִים בְּתוֹכֵנוּ
חֲרֵבוֹת עֲזָבוּנוּ   וּפֶרֶץ בְּלִי נִגְדָּר:
וְהָלְכוּ כְּלֵי קֹדֶשׁ   בְּגוֹלָה וְהָיוּ חֹל
וְאֵיךְ תִּשְׁאֲלוּ הָדָר   לְשׁוֹשָׁן בְּתוֹךְ דַּרְדַּר:
דְּחוּיֵי שְׁכֵנֵיהֶם   דְּרוּשֵׁי אֲדֹנֵיהֶם (א)
לְכֻלָּם בְּשֵׁם יִקְרָא   וְאִישׁ לֹא יְהִי נֶעְדָּר:
הֲדָרָם כְּרִאשׁוֹנָה   יְשׁוֹבֵב בְּאַחֲרוֹנָה
וְיָאִיר כְּאוֹר שִׁבְעָה   מְאוֹרָם אֲשֶׁר קָדָר:

א) דחויי שכניהם, כן הוא במחזור ויטרי, וכן נכון, ובשאר נסהאות דהויי עוניהם — דרושי אדוניהם, הכוונה על הקב״ה, וכמו שמפרש והולך לכלם בשם יקרא, ובכ״י והראן דחופי אדוניהם, ואיננו מתישב עם מה שאחריו.

מב

תוכחה לנשמה.

דיואן א׳ שי״ו, ומנהג אויניון (דף י״ד ע״ב) רשות לראש השנה, והמשקל יתד ותנועה, יתד ושתי תנועות, יתד ב׳ תנועות ויתד, בדלת ובסוגר.

יְשֵׁנָה בְּחֵיק יַלְדוּת לְמָתַי תִּשְׁכְּבִי?
דְּעִי כִּי נְעוּרִים כַּנְּעֹרֶת נִנְעֲרוּ:
הֲלָעַד יְמֵי הַשַּׁחֲרוּת? קוּמִי צְאִי
רְאִי מַלְאֲכֵי שֵׂיבָה בְּמוּסָר שִׁחֲרוּ: (א)
וְהִתְנַעֲרִי מִן הַזְּמָן כַּצִּפֳּרִים
אֲשֶׁר מֵרְסִיסֵי לַיְלָה יִתְנַעֲרוּ:

דְּאִי כַּדְּרוֹר לִמְצוֹא דְרוֹר מִמַּעֲלֶךָ
וּמִתּוֹלְדוֹת יָמִים כְּיַמִּים סְעָרוּ:
הֲיִי אַחֲרֵי מַלְכֵּךְ מְרַדֶּפֶת, בְּסוֹד
נְפָשׁוֹת אֲשֶׁר אֶל־טוּב יְיָ נָהֲרוּ:

א) ראי שערות לבנות הצומחות בראשי, שהן שליחי הזקנה, או התחלואים וחולשת הכחות, וכל אלה מבקרים אותך במוסר, כאלו מוכיחים אותך ומזכירים לך יום המיתה. במוסר שחרו, לקוח מן הפסוק ואוהבו שחרו מוסר.

מג

על כנסת ישראל.

דיואן א׳ שי״ז, והמשקל כמשקל יָבֹא אֱלֹהֵינוּ וְאַל יֶחֱרַשׁ.

יוֹנַת רְחֹקִים נָדְדָה יָעְרָה (א)
כָּשְׁלָה וְלֹא יָכְלָה לְהִתְנַעֲרָה:
הִתְעוֹפְפָה, הִתְנוֹפְפָה, חוֹפְפָה
סָבִיב לְדוֹדָהּ סוֹחֲרָה סוֹעֲרָה:
וַתַּחְשׁוֹב אֶלֶף לְקֵץ מוֹעֲדָהּ
אַךְ הָפְרָה מִכֹּל אֲשֶׁר שִׁעֲרָה: (ב)
דּוֹדָהּ אֲשֶׁר עִנָּהּ בְּאֹרֶךְ נְדוֹד
שָׁנִים, וְנַפְשָׁהּ אֶל שְׁאוֹל הֶעֱרָה: (ג)
הֵן אָמְרָה לֹא אֶזְכְּרָה עוֹד שְׁמוֹ
וַיְהִי בְתוֹךְ לִבָּהּ כְּאֵשׁ בּוֹעֲרָה: (ד)
לָמָּה כְּאוֹיֵב תִּהְיֶה לָהּ, וְהִיא
פִּיהָ לְמַלְקוֹשׁ יִשְׁעֲךָ פָּעֲרָה:
וַתַּאֲמִין נַפְשָׁהּ וְלֹא נוֹאֲשָׁה
אִם כָּבְדָה בִּשְׁמוֹ וְאִם צָעֲרָה: (ה)
יָבֹא אֱלֹהֵינוּ וְאַל יֶחֱרַשׁ
עַל כָּל־סְבִיבָיו אֵשׁ מְאֹד נִשְׂעֲרָה:

א) יערה, מלעיל, נדדה ביערים.
ב) שערה, מן שער בנפשו (משלי כ״ג ז׳), חשבה שהגלות לא תמשך יותר מאלף שנים, שהם כלים בשנת ד׳ אלפים תתכ״ח.
ג) באורך נדוד שנים, מליצה קשה מאד, ונ״ל כי מלת נדוד נאמרה כאן בדרך גימטריאה, והכוונה שהגלות נמשכה ס״ד שנים אחר תתכ״ח, ונכתב השיר הזה בשנת תתצ״ב (1132), והמשורר היה אז בן חמשים שנה ויותר מעט.
ד) עיין ירמיה כ׳ ט׳.
ה) עיין איוב י״ד כ״א, והכוונה לא נואשה מן הגאולה לא כשהיתה בגדולה, ולא כשהיתה בשפלות.

מד

על כנסת ישראל.

דיואן א׳ שכ״ב, והמשקל כסימן ד׳.

יְמִינְךָ הֲשִׁיבוֹתָ   וְנָטָה יְמִינוֹ צָר
הֲמָאוֹס מְאַסְתָּנוּ   וְאִם יָדְךָ תִקְצָר?:
הֲלֹא יָדְךָ תָעֹז   וְתָרוּם יְמִינֶךָ
וְתַשְׁקִיט וְתַרְשִׁיעַ   וְאֵין עִמְּךָ מַעְצָר:
וְלָמָּה בְעָלוּנוּ   אֲדוֹנִים, וְאַתְּ חֶלְקִי
וְעַם יַעֲבוֹד יוֹצֵר   הֲיוּכַל עֲבוֹד נוֹצָר?:
דְּגוּלָה בְשֵׁם קָדְשָׁךְ   בְּעֵת צָר וְעֵת מֶרְחָב
וְאֵיךְ פַּעֲמָהּ יִמְעַד   וְאֵיךְ צַעֲדָהּ יֵצַר?:
הֲבֵאתָהּ אֲדוֹן עוֹלָם   בְּמוֹסַר בְּרִית אַהֲבָה
וְגַם הִיא וּמֵעוֹלָם   לְהַחֲזִיק בְּךָ תִּפְצָר:

מה

פתיחה לשחרית.

כן נ״ל, והיא בדיואן א׳ של״ו, ומשקלה כסימן ה׳.

כָּל־כּוֹכְבֵי בֹקֶר לְךָ יָשִׁירוּ
כִּי זָהֳרֵיהֶם מִמְּךָ יַזְהִירוּ:
וּבְנֵי אֱלֹהִים עוֹמְדִים עַל מִשְׁמְרוֹת
לַיִל וְיוֹם שֵׁם נֶאְדָּר יַאְדִּירוּ:
וּקְהַל קְדוֹשִׁים קִבְּלוּ מֵהֶם, וְכָל־
שַׁחַר לְשַׁחֵר בֵּיתְךָ יָעִירוּ:

מו

תוכחה לעצמו, שלא יאמר אחטא ואשוב.

דיואן א׳ של״ז, והמשקל כמו הקודם, אלא שאין הפרש בין הדלת הראשונה לכל שאר הדלתות.

מַה־תַּאֲמִין בִּזְמָן אֲשֶׁר אֵין בּוֹ אֱמֶת (א)
הָהּ כִּי עֲמָלִי רַב וְיוֹמִי קָצֵר:
כָּל־אִישׁ יְצַו אָחִיו לְבִלְתִּי יֶחֱטָא
לֵאמֹר שְׁמָר־לְךָ פֶּן־יְסִיתְךָ יֵצֶר:
וּבְעֵת חֲטוֹא, שָׁח: מַה־בְּיַד־אִישׁ לַעֲשׂוֹת? (ב)
הַיְצוּר וְהַיֵּצֶר בְּיַד הַיּוֹצֵר:

א) המשורר מדבר אל לבו.
ב) וכשיזדמן לאדם לחטוא, אז יאמר שהכל בגזרה:

מז

בהיותו בספינה על יאור מצרים לעלות לאדמת הקדש.

דיואן א׳ של״ח ובב״י עמוד צ״א, והמשקל כסימן ג׳.

אֱלֹהַי, פִּלְאֲךָ דוֹר דוֹר יְרַחֵשׁ
וּמִפִּי אָב לְבָנִים לֹא יְכֻחָשׁ:
וְזֶה הַיְאוֹר לְעֵד, כִּי דָם הֲפַכְתּוֹ
בְּלֹא לַהַט וְלֹא קֶסֶם וְנַחַשׁ:
אֲבָל שִׁמְךָ בְּיַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן
וְהַמַּטֶּה אֲשֶׁר נֶהְפַּךְ לְנָחָשׁ:
הֱיֵה עֵזֶר לְעֶבֶד הֶאֱמִין בָּךְ
וְלִרְאוֹת אֶת־מְקוֹמוֹת פִּלְאֲךָ חָשׁ:

מח

אל תִיגַע להעשיר.

דיואן א׳ ש״מ, ומשקלו כסימן ב׳.

לְבָבִי, מַה־תְּרַדֵּף הוֹן וָעֹשֶׁר
וְתִרְדֹּף אֶת־זְמָן נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ?:
רְאֵה כָל־מַאֲרִיךְ שׁוּלֵי מְעִילוֹ
יְהִי בָאַחֲרוֹנָה לוֹ לְמוֹקֵשׁ:
וְרוֹעַ הַזְּמָן גָּלוּי, וְאַתָּה
תְּבַקֵּשׁ לָךְ גְּדֹלוֹת? אַל־תְּבַקֵּשׁ:

מט

פ ת י ח ה ל ש ב ת.

כך נ״ל. דיואן א׳ שמ״ג, והמשקל כמשקל יגדל אלהים חי וישתבח.

עֶבֶד אֲשֶׁר יָעִיר לְשַׁחֲרָךְ
שַׁחַר, וְיִדְרוֹשׁ מִמְּךָ חֹפֶשׁ:
הֵן יוֹם מְנוּחָה, דַּל אֲמָתֶךָ (א)
עַל בֶּן־אֲמָתֶךָ, וְיִנָּפֵשׁ:
יוֹם לַעֲרוֹךְ שִׁיר אוֹתָהּ נַפְשׁוֹ
לְשִׁמְךָ וְזִכְרְךָ תַּאֲוַת נָפֶשׁ:

א) נראה היות טעות סופר במלות דל אמתך, ואולי צ״ל שְׁלַח אמתך, ויהיה שוא השי״ן חוץ מן המנין.

נ

אין חֵרוּת אלא תורה.

דיואן א׳ שמ״ד, והמשקל כמו הקודם.

עַבְדֵי זְמָן, עַבְדֵי עֲבָדִים הֵם
עֶבֶד יְיָ הוּא לְבַד חָפְשִׁי:
עַל־כֵּן בְּבַקֵּשׁ כָּל־אֱנוֹשׁ חֶלְקוֹ
חֶלְקִי יְיָ אָמְרָה נַפְשִׁי:

נא

על חלום אשר חלם והנה עומד בבית המקדש בשעת עבודה.

דיואן א׳ שע״א ובב״י עמוד נ״ד, והמשקל כסימן ג׳.

אֱלֹהַי! מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ יְדִידוֹת
וְקִרְבָתְךָ בְּמַרְאֶה לֹא בְחִידוֹת:
הֱבִיאַנִי חֲלוֹמִי מִקְדְּשֵׁי אֵל
וְשַׁרְתִּי מַלְאֲכוֹתָיו הַחֲמוּדוֹת: (א)
וְהָעוֹלָה וּמִנְחָתָהּ וְנִסְכָּהּ
וְסָבִיב תִּמֲרוֹת עָשָׁן כְּבֵדוֹת:
וְנָעַמְתִּי בְּשָׁמְעִי שִׁיר לְוִיִּם
בְּסוֹדֵיהֶם לְסֵדֶר הָעֲבוֹדוֹת:
הֱקִיצוֹתִי וְעוֹדִי עִמְּךָ אֵל
וְהוֹדֵיתִי, וְלָךְ נָאֶה לְהוֹדוֹת:

(א) ושרתי, מן אשורנו ולא קרוב.

נב

ב ק ש ה.

דיואן א׳ שע״ג ומנהג ספרד שחרית יוה״כ, והראן ומונפלייר יום ב׳ דר״ה, בני רומא תענית צבור, רומניא (דפוס ראשון) דף של״ח, ושירים וזמירות סימן ר״ף, וכ״י קורפו שחרית יוה״כ; והמשקל כמו הקודם, אלא שהשיר הזה משונה מהקודמים בזה, שסופו כהתחלתו וזה על דרך הבקשה האחרת שתחלתה וסופה אלהי אל תדינני כמעלי. וזאת (אלהי אל תדינני) אע״פ שהיא מיוחסת בקצת ספרים לר״י הלוי, נראה כי לא לו היא, כי היא נזכרת בחובות הלבבות (שער הכניעה פרק ז׳), ורבנו בחיי קדם לר״י הלוי, וגם בדיואן רי״ה איננה. ובמנהג מונפלייר כתוב בראשה לאבן מר׳ שאול ז״ל, וכבר מצאתי פיוטים אחרים חתום בהם שאול, אך מליצת לאבן מר׳ פלוני לא ראיתי כמוה.

דיואן נב

יְיָ נֶגְדְּךָ כָּל־תַּאֲוָתִי
וְאִם לֹא אַעֲלֶנָּה עַל־שְׂפָתִי׃
רְצוֹנְךָ אֶשְׁאֲלָה רֶגַע, וְאֶגְוַע
וּמִי יִתֵּן וְתָבֹא שֶׁאֱלָתִי׃ (ב)
וְאַפְקִיד אֶת־שְׁאָר רוּחִי בְּיָדְךָ
וְיָשַׁנְתִּי וְעָרְבָה־לִי שְׁנָתִי׃ (ג)
בְּרָחְקִי מִמְּךָ מוֹתִי בְחַיַּי
וְאִם אֶדְבַּק בְּךָ חַיַּי בְּמוֹתִי׃ (ג)
אֲבָל לֹא אֵדְעָה בַּמָּה אֲקַדֵּם
וּמַה־תִּהְיֶה עֲבוֹדָתִי וְדָתִי׃ (ד)
דְּרָכֶיךָ יְיָ לַמְּדֵנִי
וְשׁוּב מִמַּאֲסַר סִבְלוֹת שְׁבוּתִי׃
וְהוֹרֵנִי בְּעוֹד יֶשׁ־בִּי יְכֹלֶת
לְהִתְעַנּוֹת, וְאַל־תִּבְזֶה עֱנוּתִי׃ (ה)
בְּטֶרֶם יוֹם אֱהִי עָלַי לְמַשָּׂא
וְיוֹם יִכְבַּד קְצָתִי עַל־קְצָתִי׃ (ו)
וְאֶכָּנַע בְּעַל כָּרְחִי, וְיֹאכַל
עֲצָמַי עָשׁ, וְנִלְאוּ מִשְׂאֵתִי׃ (ז)
וְאֶסַּע אֶל־מְקוֹם נָסְעוּ אֲבוֹתַי
וּבִמְקוֹם תַּחֲנוֹתָם תַּחֲנוֹתִי׃
כְּגֵר תּוֹשָׁב אֲנִי עַל־גַּב אֲדָמָה
וְאוּלָם כִּי בְּבִטְנָהּ נַחֲלָתִי׃
נְעוּרַי עַד־הֲלוֹם עָשׂוּ לְנַפְשָׁם
וּמָתַי גַּם־אֲנִי אֶעֱשֶׂה לְנַפְשִׁי׃
וְהָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן בְּלִבִּי (ח)
מְנָעַנִי לְבַקֵּשׁ אַחֲרִיתִי׃
וְאֵיכָה אֶעֱבוֹד יוֹצְרִי, בְּעוֹדִי (ט)
אֲסִיר יִצְרִי וְעֶבֶד תַּאֲוָתִי?׃
וְאֵיכָה מַעֲלָה רָמָה אֲבַקֵּשׁ?
וּמָחָר תִּהְיֶה רִמָּה אֲחוֹתִי׃
וְאֵיךְ יִיטַב בְּיוֹם טוֹבָה לְבָבִי?
וְלֹא אֵדַע הֲיִיטַב מָחֳרָתִי׃ (י)
וְהַיָּמִים וְהַלֵּילוֹת עֲרֵבִים
לְכַלּוֹת אֶת־שְׁאֵרִי עַד־כְּלוֹתִי׃
וְלָרוּחַ יְזָרוּן מַחֲצִיתִי
וְלֶעָפָר יְשִׁיבוּן מַחֲצִיתִי׃

וּמָה אֹמַר, וְיִצְרִי יִרְדְּפֵנִי (יא)
כְּאוֹיֵב מִנְּעוּרַי עַד־בְּלוֹתִי:
וּמַה־לִּי בַזְּמָן אִם־לֹא רְצוֹנְךָ? (יב)
וְאִם אֵינְךָ מְנָתִי, מַה־מְּנָתִי?:
אֲנִי מִמַּעֲשִׂים שׁוֹלָל וְעָרוֹם
וְצִדְקָתְךָ לְבַדָּהּ הִיא כְסוּתִי:
וְעוֹד מָה אַאֲרִיךְ לָשׁוֹן וְאֶשְׁאַל?
יְיָ נֶגְדְּךָ כָּל־תַּאֲוָתִי:

א) אני שואל להשיג רצונך רגע אחד, ואח"כ אמות מיד (בטרם אשוב לחטוא).
ב) ואפקיד בידך רוחי הנשארת (אחר המות), ואישן (שנת עולם) ושנתי תהיה ערבה לי (בעולם הנשמות).
ג) וזה אני אומר מפני שבהיותי רחוק ממך אף אם אחיה לאורך ימים אין חיי נחשבים חיים כי הם סבת רעתי אחר המות, ואם אדבק בך גם אם אמות בקוצר ימים הנה מיתתי סבת חיי וטובתי בעוה"ב.
ד) אין ספק כי בעל הכוזרי לא היה מסופק מה תהיה עבודתו ודתו, אבל הכוונה על דרכי פרישות וענויים שאינם מן התורה, וראיה לזה מה שהוא אומר אח"כ והורני בעוד יש בי יכולת להתענות. ונ"ל כי בזמן שכתב הבקשה הזאת היה המשורר אדוק בדעות רבנו בחיי יותר ממה שהיה בעת כתבו ספר הכוזרי (עיין מאמר ג'). ומי יתן והיו החכמים מזכירים תמיד בספריהם ובכל מכתביהם הזמן והמקום אשר בהם כתבו אותם.
ה) דיואן ולא תבזה. ו) דיואן ויום תכבד. ז) דיואן ותאכל.
ח) נקדתי אשר נָתַן כמו שהוא בקהלת (ג' י"א) וכמו שהוא במחזור ספרדי ובכ"י מונפליירוקורפו, אך באמת ראוי היה לומר אשר נתת בלבי, כי הבקשה כלה היא לנכח האל, ואחרי שלפי המשקל אין כאן מקום למלת נתת, היה ראוי לקרוא נִתַּן או נָתוּן.
ט) במונפליייר ועודי, וגם הוא נכון. י) דיואן התיטב אחריתי.
יא) דיואן רדפני, ויתכן לנקד (לצורך המשקל) רִדְּפָנִי.
יב) בכל הנסחאות שבידי (חוץ מהדיואן) ומה לי מִזְּמָן.

נג

המשורר ראה בחלומו (בשנת 1130) מפלת מלכות ישמעאל.

דיואן א' שע"ד, והמשקל כסימן ה'.

נִמְתָּ וְנִרְדַּמְתָּ וְחָרֵד קַמְתָּ
מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חָלָמְתָּ?:
אוּלַי חֲלוֹמְךָ הֶרְאֲךָ שׂוֹנַאֲךָ
כִּי דַל וְכִי שָׁפָל וְאַתָּה רָמְתָּ:
אִמְרוּ לְבֶן־הָגָר: אֱסוֹף יַד גַּאֲוָה
מִבֶּן־גְּבִרְתְּךָ אֲשֶׁר זָעַמְתָּ:
שָׁפָל רְאִיתִיךָ וְשׁוֹמֵם בַּחֲלוֹם
אוּלַי בְּהָקִיץ כֵּן כְּבָר שָׁמַמְתָּ:

דיואן נד

וּשְׁנַת תְּתַ״ע תְּתַּן לְךָ כָּל־גַּאֲוָה:
תֵּבוֹשׁ וְתֶחְפַּר מֵאֲשֶׁר זָמָמְתָּ:
הַאַתְּ אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמֵךְ פֶּרֶא אֱנוֹשׁ
מַה־כָּבְדָה יָדֵךְ וּמָה עָצַמְתְּ!:
הַאַתְּ מְקָרָא פּוּם מְמַלֵּל רַבְרְבָן
וַאֲשֶׁר בְּקַדִּישֵׁי זְבוּל נִלְחַמְתְּ:
הַאַתְּ חֲסַף טִינָא בְּרַגְלֵי פַּרְזְלָא
בְּאַחֲרִית בָּאתְ וְהִתְרוֹמַמְתְּ:
אוּלַי נִגָּפֵךְ אֵל בְּאַבְנָא דִי מְחָת
צַלְמָא, וְשִׁלַּם לָךְ אֲשֶׁר הִקְדַּמְתְּ:

השיר הזה נמצא ג"כ באקספרד ומשם העתיקו דוקעס והוציאו לאור באוריאנט (1850, עמוד שצ"ט), וגייגר בדיואן שלו (עמוד פ"א) תרגמו ללשון אשכנז, ואת השבושים שנפלו בו באוריאנט הגיה (עמוד קנ"ט) על פי מה ששלחתי לו מן הדיואן שבידי, ומלות ראה בחלום מפלת מלכות ישמעאל אינן בדיואן (כאשר יחשוב מי שיראה דבריו שם), אבל אני מאמדן דעתי הוספתי אותן בראש השיר.

נד

שירים נחקקו על תיבה חדשה בביה"כ (בשנת 1107).

דיואן א' שע"ה, והמשקל כסימן ל"א.

מֵעִם יְיָ זֹאת יָצְאָה בְּעַם הָאֵל
כַּיּוֹם לְהַפְלִיא בָם עֵצוֹת וְתוּשִׁיּוֹת:
חִדֵּשׁ לְכָל־נֶפֶשׁ שִׂמְחָה בְּהִתְחַדֵּשׁ
שִׂמְחוֹ, וְעָרְבוּ כֹּל אֲנָחוֹת וְתַאֲנִיּוֹת: (א)
יָשַׁב כְּמִשְׁפָּטוֹ מִגְדָּל עֲלֵי כַנּוֹ
הוּקַם לְעֵין צוֹפִים אוֹתוֹ וְצוֹפִיּוֹת: (ב)
הִנּוֹ לְעֵינַיִם תַּאֲוָה, לְתִמּוֹרוֹת
עָלָיו, וּמִקְלַעַת פְּקָעִים וּמַשְׂכִּיּוֹת: (ג)
נוֹדֶה לְצוּר עָשָׂה כָּזֹאת, וְאִם קָצְרוּ
לְשׁוֹנוֹת לְסַפֵּר אֵת חַסְדּוֹ, וְכָל־פִּיּוֹת:
חִדֵּשׁ שְׁנַת שִׁשִּׁים וָשֶׁבַע, וְגַם הָצַּב
תּוֹכוֹ לְשֵׁם מִגְדָּל בָּנוּי לְתַלְפִּיּוֹת:

א) האל חידש שמחה לכל נפש בהתחדש הארון, ואז פסקו ובטלו כל אנחות. אבל בהתחדש שמחו קשה מאד, ואולי במקום שמחו צ"ל נוחו או מְנוּחוֹ, והכוונה על ארון הקדש.

ב) הוקם לעין צופים וצופיות אותו, כלומר לעיני האנשים והנשים הבאים לביה"כ, וכלם מסתכלים בארון המחודש הזה, לרוב יפיו. - במקום כמשפטו כתוב בדיואן במשפטו.

ג) מלת ומשכיות הוספתיה מסברה (ועניננה כל מיני ציורים), ובכ"י יש כאן מקום פנוי.

נה

בשבח התורה.

דיואן א׳ שע״ח, וכתוב בראשו ולה ממא כתב עלי שרח אלתורה, כלומר שר״י הלוי כתב השיר הזה על פירוש התורה, וזה יתכן על שני פנים, אם שהוא עצמו עשה פירוש לתורה וכתב השיר הזה בראשו, אך לא ראינו ולא שמענו שעשה הוא ז״ל פירוש לתורה; ואם שאדם אחר עשה פירוש לתורה, והוא ז״ל כתב שיר בראשו, אך יקשה כי אין בשיר הזה שום תהלה לאותו הפירוש. ואולי יאמר אדם שעשה השיר הזה לתתו בראש ספר הכוזרי, ולפי זה יקשה כי אין בו שום רמז לתכונת הספר ההוא, וגם יקשה מדוע לא נמצא השיר בראש הכוזרי בשום כ״י. ואולי הנכון הוא שהיה בלב הצדיק לפרש את התורה, ואולי ג״כ החל מלאכתו, ואח״כ נחם, ועשה תחתיו ספר הכוזרי, וזה לכמה טעמים, את שגלויים לנו, ואת שאינן גלויים לנו — והיותר קרוב בעיני הוא כי מאסף הדיואן טעה, והשיר נעשה בשבח התורה, ולא בשביל שום פירוש. והמשקל כסימן ל״א.

מִי זֹאת הֲדַר פָּנִים כְּשֶׁמֶשׁ גִּלְּתָה
יָפְיָהּ לְמוּל אַנְשֵׁי יְקָר לֹא כִסְּתָה: (א)
בָּרָה לְאוּמֵן שֶׁלְּקָחָהּ לוֹ לְבַת (ב)
עֶדְנָהּ עֲדֵי־עַד לָהּ אֲשֶׁר לֹא בָלְתָה:
לִפְנֵי מְלָכִים דִּבְּרָה לֹא נִכְלְמָה
גַּם תּוֹךְ סְגוֹר לֵב הַחֲכָמִים חָנְתָה:
מִתְהַלְּלָה לֵאמֹר: בְּאָמְנָם יוֹצְרִי
אוֹתִי בְּטֶרֶם כֹּל יְמִינוֹ קָנְתָה:
לִבְנֵי אֱלֹהִים קָרְאָה עֵת עָרְכָה
שֻׁלְחָן בְּמַטְעַמִּים וְלֶחֶם עָשְׂתָה: (ג)
כִּי מַעֲדַנֵּי הַמְּלָכִים נִתְּנוּ
כִּי כָל־לְשׁוֹן אִלֵּם בְּצַחוּת עָנְתָה:
כִּי חוּקְקוּ צֶדֶק בְּלִבָּם צָדְקוּ
כִּי עֵין מְתֵי חֹשֶׁךְ מְאוֹרִים רָאֲתָה:
כִּי נָעֲמָה נֶפֶשׁ לְפָנַי שִׁחֲרָה
מִכָּל־עֲקַלְקַלּוֹת נְתִיבָהּ פִּנְּתָה: (ד)
כִּי נִסְעֲדָה רֶגֶל מְבַקְשֵׁי מִדְחוֹת (ה)
כִּי יַד מְאַהֲבַי עַל־עֲשִׁירִים עָלְתָה:
לִי אוֹן וְלִי כָבוֹד וְלִי אֶדֶר יְקָר
לִי אוֹר כְּשֶׁמֶשׁ לַעֲרוֹב לֹא פָנְתָה:
לִי מֶחְקְרֵי עֵצוֹת וְלֹא שָׁוְא בְּפָז
לִי הוֹד וּמַמְלָכָה לְתֹפְשַׂי יָאֲתָה:
לִי מַחֲמַדִּים לַיְשָׁרִים נִצְפְּנוּ
לִי מַעֲלַת מָעוֹז לְמִבְצָר נִבְנְתָה:

דיואן נה

לִי הוֹלְכֵי דֶרֶךְ סְלוּלָה שָׁחֲחוּ
לִי הַנְּשָׁמָה נִכְסְפָה גַם־כָּלְתָה:
בּוֹאוּ וְאַל לֶחֶם עֲצָבִים תִּלְחֲמוּ
סוּרוּ לְגַנָּהּ מִכְּבוֹד אֵל רָוְתָה:
אַל־יֵט לְבַבְכֶם אַחֲרֵי הָעוֹזְרִים
רַהַב, בְּרוּצָם לַאֲשֶׁר לֹא צִוְּתָה:
עַל־מִשְׁכְּנוֹת רוֹעִים וְעִקְבוֹתָם רְעוּ (ו)
תֵּדְעוּ אֲזַי כִּי רַגְלְכֶם לֹא נָטְתָה:
זֹאת הִיא אֲשֶׁר לֹא כְחַדוּהָ יוֹדְעִים
מִדּוֹר לְדוֹר נַחֲלָה בְּיָדָם הָיְתָה:
רֵיחָהּ בְּלִי נָמַר, כְּזֶה הַיּוֹם כְּאָז
תָּמִיד בְּעֵינָהּ עָמְדָה, לֹא כָהֲתָה:
עָזְבָה אֱנוֹשׁ מִהְיוֹת כְּשׁוּעָלִים, אֲשֶׁר
דַּרְכָּם עֲלֵי־מֶלֶךְ וְדָתוֹ עִוְּתָה:
חֶדְלָה הֱיוֹתָךְ עַל־רְחֵקֵי דָת לְרֹאשׁ
וֶהְיֵה זְנַב גּוּרֵי אֲרָיוֹת רִבְּתָה: (ז)
הַלּוֹחֲמִים לַחְמָהּ לְלַחֵם לוֹחֲמִים
בָּהּ, לַעֲשׂוֹת כָּל־אִישׁ כְּנַפְשׁוֹ אִוְּתָה: (ח)
כָּל־אִישׁ בְּדַרְכּוֹ יַהֲלוֹךְ לוֹ, כִּי אֱמֶת
שֵׁן אוֹכְלָה בֹּסֶר לְבַדָּהּ קָהֲתָה: (ט)
וַאְנִי בְזֹאת אֶדְבַּק וְחַבְלָהּ תֶּאֱחוֹז
נַפְשִׁי, וְיַעֲקֹב זֹאת יְיָ קִוְּתָה: (י)
אָמְנָם אֲחוֹתִי הִיא וְעָלַי נָעֲמָה
עֵת בָּהּ אֲנִי אֶרְצֶה וְהִיא בִי רָצְתָה:
אֶתְהַלְּלָה מִדֵּי הֱיוֹתִי, כִּי אֲחוֹ־
־תִי הִיא, וְנַפְשִׁי בַּעֲבוּרָהּ חָיְתָה:

א) כתבתי בשביל המשקל למול אנשי יקר, ובדיואן כתוב לפני אנשי יקר.
ב) לְאוֹמֵן, על שם ואהיה אצלו אמון (משלי ח' ל'), והמשורר הרכיב המליצה ההיא עם מה שכתוב באסתר ויהי אומן את הדסה, לקחה מרדכי לו לבת.
ג) ולחם עשתה, הכוונה עשתה סעודה, כמו לשחוק עושים לחם (קהלת י' ט'), עבד לחם רב (דניאל ה' א').
ד) לפני שחרה, מלשון לשחר פניך (משלי ז' ט"ו) — מכל עקלקלות וכו', הכוונה הנפש הנזכרת תְּפַנֶּה דרכה מכל עקלקלות. ובדיואן בי כל עקלקלות.
ה) מדחות, הוא כאן פעל עומד, רגל מבקשי היא נסעדת ונתמכת בי לבלתי תהיה נדחית. אך לא מצאנו שרש דחה בבנין הקל אלא פעל יוצא, ונ"ל כי הסופר טעה, וצ"ל מִדְּחִי, כמו רגלי מדחי (תהלים נ"ו י"ד וקי"ו ח').
ו) בדיואן על משכבות.
ז) חֶדְלָה צווי כמו עָזְבָה שלפניו, חֲדַל להיות ראש לשועלים — גורי אריות רבתה, על שם רבתה גוריה (יחזקאל י"ט ב').
ח) אותם גורי אריות הם הלוחמים לחמה (על שם לכו לחמו בלחמי) ועוסקים בתורה

להלחם באפיקורוסים הנלחמים בה, אשר בהפקרא ניחא להו, שיעשה כל אדם מה שלבו חפץ — ובדיואן לה לעשות כל איש.

ט) המשורר אומר ילך כל איש בדרך שיבור לו, כי סוף סוף האוכל הבוסר תקהינה שניו, ועוזבי התורה יאכלו מפרי דרכם, אבל אני אדבק בה בכל לבבי ובכל נפשי.

י) מלת אדבק איננה בדיואן, והוספתיה מסברה.

נו

לנשמת.

כן נ״ל, והוא בדיואן א׳ שע״ט, ומשקלו כסימן **א׳**, אך בלי תוספת שום שוא; וחתום בו **לוי**.

לִקְרַאת מְקוֹר חַיֵּי אֶתֵּן מְגַמָּתִי
טֶרֶם יְשִׁיבוּנִי יָמִים לְאַדְמָתִי:
לוּ חָכְמָה נֶפֶשׁ, רוּחַ מְרַדֶּפֶת, (א)
כִּי הִיא לְבַדָּהּ מִתֵּבֵל תְּרוּמָתִי:
וִיהִי לְבָבִי עֵר מֵבִין לְאַחֲרִיתִי
כִּי יוֹם תְּנוּמָתִי תִּהְיֶה תְּקוּמָתִי:
יוֹם יַעֲמִיד מַעֲשֵׂה יָדַי לְעֻמָּתִי
יוֹם יֶאֱסוֹף אֵלָיו רוּחִי וְנִשְׁמָתִי:

א) נפשי המרדפת רוח והולכת אחר ההבל, מי יתן ותחכם, ותבין כי היא לבדה תרומתי וראשית תבואתי, היקרה מכל מה שיש לי בתבל.

נז

תשוקת הנפש למקום מחצבה.

דיואן א׳ ש״ף, והמשקל כסימן **ל״א**, אלא שכל בית מתחיל בתיבה שבסוף הבית הקודם.

נֶפֶשׁ לְבֵית אָב נִכְסְפָה גַּם־כָּלְתָה
גַּם בַּחֲלוֹמוֹת לַחֲזוֹתוֹ עָלְתָה: (א)
עָלְתָה וְלֹא מָצְאָה אֲרוּכָה, כִּי חֲלוֹם
לֹא יַחֲלִים נֶפֶשׁ בְּהָקִיץ חָלְתָה: (ב)
חָלְתָה בְּיוֹם לֹא חִלְּתָה פָּנִים אֲשֶׁר
לוּלֵי יְקָרָם וַהֲדָרָם, בָּלְתָה:
בָּלְתָה לְהִתְחַדֵּשׁ וְיָגְעָה לַעֲלוֹז (ג)
כִּי לֹא לְתֹהוּ גָלְתָה יוֹם גָּלְתָה:
גָּלְתָה וְדַלְתֵי מַעְיָן פָּתְחָה, וְעוֹד (ד)
עֵינָהּ אֱלֵי־מַיִם עֲמֻקִּים תָּלְתָה:
תָּלְתָה עֲלֵי יָתֵד, וְאִסָּר אָסְרָה (ה)
בַּל־תַּעֲזוֹב חָכְמָה, וְאָלָה אָלְתָה:

א) החלום לא ירפא מי שהוא חולה בהקיץ, ואם יחלום החסיד והנה עומד בעולם המלאכים ונהנה מזיו השכינה, לא יספיק זה לרוות צמאו ולרפוא מחלת נפשו אשר היא חולת אהבה לאלהיה.

ב) הנפש חולה וכואבת ביום שלא תוכל להתפלל לבוראה, אשר לולי זיו פניו היקרים וההדורים, כבגד תבלה באהבתה אותו — המשל לקוח משירי החשק.

ג) הנפש הבלה בחולי אהבתה, אך לא למות ולהכרת, אלא להתחדש בהפרדה מהגוף, והיא יגעה (בעבודת האל) לעלוז אח"כ (בעוה"ב), כי כשגלתה (מבית אביה ובאה בגוף) לא גלתה להבל וריק (אלא כדי שתזכה למעלה רמה במעשיה הטובים).

ד) כשגלתה (ובאה לעוה"ז) פתחה דלתות מעין (החכמה), ועיניה תלויות תמיד לדלות מים עמוקים (במצפוני החכמה).

ה) היא תולה עצמה על יתד (החכמה, לבלתי הפרד ממנה), והיא נשבעת שלא לעזוב החכמה — תלתה הוא כאן פעל עומד, כמו שהוא ותלו עליו כל כבוד בית אביו (ישעיה כ"ב כ"ד) לדעת רבים, ולא לדעתי.

נח

האוהב את יי׳ מקבל בשמחה צרות הגלות ואוהב את רודפיו.

דיואן א׳ שפ"א, והמשקל כסימן ה׳.

מֵאָז מְעוֹן הָאַהֲבָה הָיִיתָ
חָנוּ אֲהָבַי בַּאֲשֶׁר חָנִיתָ׃
תּוֹכָחוֹת מְרִיבַי עָרְבוּ לִי עַל־שְׁמָךְ
עָזְבֵם יְעַנּוּ אֶת־אֲשֶׁר עִנִּיתָ׃ (א)
לָמְדוּ חֲרוֹנְךָ אוֹיְבַי, וָאֹהֲבֵם
כִּי רָדְפוּ חָלָל אֲשֶׁר הִכִּיתָ׃
מִיּוֹם בְּזִיתָנִי בְּזִיתִינִי אֲנִי
כִּי לֹא אֲכַבֵּד אֶת־אֲשֶׁר בָּזִיתָ׃ (ב)
עַד יַעֲבָר־זַעַם וְתִשְׁלַח עוֹד פְּדוּת
אֶל־נַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ׃

א) מלת עזבם קשה מאד, ואפשר לפרש בדוחק: הנח להם וְיַעַנּוּ את אשר ענית, ויותר קרוב בעיני שהמלה משובשת.

ב) בזיתני ענינו בזיתי את עצמי, על דרך עשיתני (יחזקאל כ"ט ג׳) שענינו לדעת קצת עשיתי את עצמי, כלומר עשיתי את גדולתי — והנה הרעיון הזה (מיום בזיתני בזיתני) אולי לקוח הוא מאיזה משורר ישמעאלי שאמר כן להשוקתו, אך כלפי האל הוא מאמר בלתי נאות כי חפץ האל הוא שהחוטא יכיר הטאתו וייטיב מעלליו, ומי שהוא שב מדרכיו הרעים איננו בוזה את עצמו, אבל הוא מכיר שהוא היום טוב ומשכיל יותר ממה שהיה אתמול שלשום, ובשובו כבריה חדשה לא יתכן שיהיה עוד נבזה בעיני עצמו. גם מה שאמר בבית הקודם שהוא אוהב את אויביו מפני שלמדו חרון האל והלכו בדרכיו ורדפו מי שהאל כעס עליו והכה אותו, הם דברי הבל, והפך מזה ממש הם דברי דוד (תהלים ס"ט כ"ז) כי אתה אשר הכית רדפו, תנה עון על עונם, גם אמר (י"ז י"ג) מרשע חרבך, הרי שאע"פ שהרשע הוא כחרב וכגרזן ביד האל, עם כל זה רשע הוא ורשע שמו, כי בעשותו הרע אין כוונתו לעשות שליחותו של מקום, אלא למלא תשוקתו הרעה, ואיך יתכן לאהוב אותו? וכל זה לא נעלם מר"י הלוי, אך רוח השיר נשאתו הפעם הזאת לצד אהבת רודפיו, ופעמים אחרות נשאתו

לצד אהבת הנקמה, והדרך הישרה איננה לא בקצה האחד ולא בקצה האחר, אבל מלאכת השיר אוהבת הקצוות.

נט

על כנסת ישראל בגלות.

דיואן א׳ שפ״ב, והמשקל כסימן **א׳**, וחתום בו **יהוד**, והה״א שבסוף כל בית משמשת ג״כ במקום ה״א אחרונה שביהודה, ודוגמת זה למעלה סימן **ט״ו**.

יְצָאָה לְקַדְּמְךָ כַּלָּה לְךָ כָלְתָה
מִיּוֹם אֲשֶׁר לֹא חִלְּתָה קָדְשְׁךָ חָלְתָה׃ (א)
הִשְׁתּוֹמְמָה מִדֵּי עֲלוֹתָהּ לְהַר קֹדֶשׁ (ב)
כִּי רָאֲתָה זָרִים עָלוּ וְלֹא עָלְתָה׃
וַתַּעֲמֹד רָחוֹק, מִשְׁתַּחֲוָה נֹכַח
הֵיכָלְךָ, מִכָּל־מָקוֹם אֲשֶׁר גָּלְתָה׃
דִּבְרֵי תְחִנָּתָהּ שָׁלְחָה לְךָ מִנְחָה
לִבָּהּ וְעֵינֶיהָ מוּל כִּסְאֲךָ תָּלְתָה׃

א) היא חולה וכואבת מן היום שאינה יכולה להתפלל בבית המקדש.
ב) מידי עלותה להר קדש, הכוונה בכל עת שהיה לה לעלות לרגל, ונראה שנעשה השיר הזה לשלש רגלים.

ס

רשות ליום ראשון של פסח.

כך הוא במנהג מונפליר, והוא בדיואן א׳ שפ״ג, ומשקלו כסימן **ט״ו**.

גְּלִילֵי זְבוּל רָאוּ הֲדָרְךָ וְנִבְעָתוּ
וְגַלֵּי תְהוֹם שָׁתְקוּ בְּצֵאתְךָ וְנִצְמְתוּ׃
וְאֵיךְ תַּעֲמֹדְנָה הַנְּפָשׁוֹת בְּסוֹדְךָ
מְקוֹם אֵשׁ מְלַהֶטֶת סְלָעִים וְנִתְּצוּ׃
אֲבָל יְאַמֵּץ לִבָּם בְּךָ אִם תְּאַמְּצֵם
וְנִלְווּ אֵלַי רוֹאִים כְּבוֹדְךָ וְשֵׁרְתוּ׃ (א)
וְלָכֵן לְךָ כָּל־הַנְּשָׁמוֹת מְהַלְלוֹת
אֱלֹהִים לְךָ נָאווּ תְהִלּוֹת וְיָאֲתוּ׃ (ב)

א) בדיואן רואים בטובך, מונפליר רואי כבודך.
ב) דיואן כל הלבבות, ובגליון: אלצחיח (כלומר הנכון הוא) הנפשות, מונפליר כל הנשמה מהללת (ונשחת המשקל) — מלת וְיָאֲתוּ היא משרש יאת, כמו כי לך יאתה (לדעת קצת), ובמונפליר וְיָאוּתוּ, ונשחת המשקל.

סא

ישראל יעמדו לעַד.

דיואן א׳ שפ״ד, והמשקל כסימן **ל״א**.

שֶׁמֶשׁ וְיָרֵחַ לְעוֹלָם שֵׁרְתוּ
חֻקּוֹת בְּיוֹם וָלַיְלָה לֹא נִצְמְתוּ:
הֵם נִתְּנוּ אוֹתוֹת לְזֶרַע יַעֲקֹב
לִהְיוֹת לְעוֹלָם גּוֹי וְלֹא יִכָּרֵתוּ:
אִם בַּשְּׂמֹאל דּוֹחָם בְּיָמִין קֵרְבָם (א)
אַל־יֹאמְרוּ נוֹאָשׁ בְּעֵת יִתְעַוְּתוּ:
אַךְ יַאֲמִינוּ כִּי לְעוֹלָם הֵם, וְכִי
לֹא יִשְׁבְּתוּ עַד יוֹם וָלַיִל יִשְׁבְּתוּ:

א) בדיואן רוחם, ברי״ש.

סב

עֵ צ ו ת.

דיואן א׳ תי״ג, והוא על משקל אדון עולם אשר מלך.

שְׂמַח בִּפְנֵי חֲבֵרֶיךָ
וְזַעַף אַל־תְּהִי מַרְבֶּה:
וְתִגְנוֹב לֵב חֲכָמִים, גַּם
עֲצַת הַיּוֹעֲצִים תְּשַׁבֶּה:
וְאַל־תִּרְשַׁע וְאַל־תִּסְכַּל
וְצַדִּיק אַל־תְּהִי הַרְבֵּה:
וְיִמָּלְאוּ חֲפָצֶיךָ
וְכָל־טוֹבָה לְךָ תִרְבֶּה:

אמר שד״ל: ואם לא ימלאו חפציך, אל תתמה על החפץ, כי המשורר דבר כאן לפי החכמה המדומה, ולא זכר כי כל חכמה שמגמתה להנאת עצמנו, הבל וריק תעזור, והחכמה האמתית אין מגמתה להיטיב לעצמנו, רק להיטיב לזולתנו — וכאן נשלם החלק הראשון מהדיואן, ואבואה אל החלק השני, והוא נחלק לשני חלקים, ואתחיל מהחלק הראשון ממנו, ואקרא לו **ב׳ א׳**.

סג

ל נ ש מ ת.

דיואן ב׳ א׳ א׳, ומשקלו תנועה ויתד ג׳ תנועות ויתד ותנועה, ולפעמים שוא אחד חסר, או שוא אחד יתר. הפסוק החוזר בסוף כל בית איננו שומר משפטי המשקל הזה, ומכל מקום הוא כולל כשאר טורי השיר הזה שתי יתדות וחמש תנועות, אלא שהיתדות אינן במושבותן הקבועות להן בשאר הבתים. וחתום בו **יהודה**.

שֵׁם אֱלֹהִים אוֹדֶה בְשִׂיחִי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:
יַד אֱלוֹהַּ כֹּל, רָם וְנַעְלָה | רֹאשׁ לְכָל־סִבָּה וַעֲלִילָה
לַחֲזוֹתוֹ עַיִן כָּלָה | וּמִבְּשָׂרִי לְלִבִּי נִגְלָה
אֶחֱזֶה שַׁדַּי מִנִּתְחִי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:

הַמְּכוֹנֵן נֶפֶשׁ עֲרוּמָה | בֶּאֱנוֹשׁ מַשְׂכֶּלֶת חֲכָמָה
וּמִמְּאוֹר נֵר שֵׂכֶל וְחָכְמָה | זָהֳרָהּ לְטֹהַר נְעִימָה
בָּהּ שְׁנוֹת יָמַי גַּם יְרָחַי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:

וַעֲלוֹת לִיסוֹדָהּ תְּאַוֶּה | וְאֶל־גְּדוֹדָהּ כָּל־יוֹם תְּקַוֶּה
וְדֵי הֱיוֹתָהּ בְּקִרְבִּי תְּצַוֶּה | יַעֲרוֹף לִקְחִי וַאֲחַוֶּה (א)
מַעֲשֵׂה יוֹצְרָהּ מִשְׁבָּחִי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:

דּוֹר לְדוֹר יְחוּדוֹ יָעִידוּן | מַעֲשָׂיו כִּי יִכְלוּן וְיֹאבֵדוּן
וְהוּא לְבַדּוֹ יִשְׁאַר, וְיָדוּן | עַל מְתִים בַּסֵּתֶר יְזִידוּן
וּמִזְּבוּל הִשְׁקִיף עַל אֳרָחַי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:

הַט לְעַבְדְּךָ בֶּן־אֲמָתֶךָ | חֵן, בְּעָמְדוֹ נֶגֶד עֲדָתֶךָ
יוֹם בְּעַד חֵבֶל נַחֲלָתֶךָ | אֶעֱטוֹף בִּבְנֵי בְרִיתֶךָ (ב)
וַאֲסַפֵּר שִׁמְךָ לְאֶחָי | אֲשֶׁר בְּיָדוֹ נֶפֶשׁ כָּל־חָי:

א) הכוונה כל זמן היותה בקרבי, כמו מדי דברי בו, וחבריו, שעניגם בכל זמן (עיין רד"ק שרש די). בדיואן כתוב אצוה, ואני תקנתי תצוה, והכוונה כי הנשמה מְצַוָּה ושואלת ממני שיערוף לקחי ואגיד מעשה יוצרה על ידי תהלותי.

ב) במקום מלת בִּבְנֵי צריך להיות כאן תבה בת ג' תנועות, ואין בידי לתקן.

סד

לנשמת.

דיואן ב' א' ב', ומשקלו חמש תנועות שתי פעמים בכל טור, בלי השגחה על החטפים. והדרך הזה למנות התנועות בלי להשגיח על החטפים, הוא אחד מדרכי הפיוט, שעליהם אמר ר' יהודה הלוי (כוזרי מאמר ב' סימן ע"ח) וכבר היה לנו רוחב בדרכי הפיוט, וכוונתו על שני דרכים הנוהגים בפיוטים, אחד מהם חפשי מכל משקל, כמו שהוא אדון חסדך בל יחדל לר"י הלוי, וכמו שהם כל פיוטי הקלירי ורוב פיוטי מנהג אשכנז, והשני הוא שומר מספר התנועות, ויחשוב החטפים (והוי"ו השרוקה בראש תבה כשאחריה תנועה) כאלו אינם (עיין אוהב גר, עמוד צ"ב), וכמו שהם רוב פיוטי מנהג ספרד. אבל הפסוק החוזר בסוף הבתים הוא לפעמים חפשי ובלתי שומר מספר התנועות, כמו כאן את הנפש הזאת כולל שש תנועות, תחת כי שאר טורי הפיוט הזה נחלקים לשני חלקים בעלי חמש תנועות.

לַעֲרוֹךְ שִׁיר בָּאנוּ וְנֹעַם צוּר לַחֲזוֹת
אֲשֶׁר עָשָׂה לָנוּ אֶת־הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת׃

יְדֵי מַחֲשָׁב קָצְרוּ מִלְּהַשִּׂיג פְּלָאוֹ
וּמֶנִּי יִבָּצְרוּ מִגְדְּלֵי רוּם שִׂיאוֹ
וּמַחְשְׁבוֹתַי יֵצְרוּ בָּם לְבָבִי מְצָאוֹ (א)
בְּנֵר נְשָׁמוֹת נוֹצְרוּ מִפְּנִינֵי כִסְאוֹ
בְּזָהֳרוֹ נֶאֱחָזוֹת וְלַעֲלוֹת נֶחְפָּזוֹת׃ אשר עשה לנו וגו׳.

הִנְנִי וִיצוּרַי צֵל, וּבָאָה שִׁמְשִׁי
וְחַטֹּאת נְעוּרַי חִיְּבוּ אֶת־רֹאשִׁי (ב)
וְיִצְרִי רֹאשׁ צָרַי לִי כְנָחָשׁ מַשִּׁיא
וְאָגוּר יוֹם מְגוּרַי יוֹם תְּמָאֵן נַפְשִׁי
לָלֶכֶת אַחֲרַי אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת׃ אשר וגו׳ (ג)

וּמַה לְאֵל יִתְאוֹנֵן אִישׁ מָלֵא בוּז וָרִישׁ?
אַךְ כְּדַל יִתְחַנֵּן אַךְ בְּךָ יְהִי דוֹרֵשׁ
לְאַט נַפְשִׁי, וְחַנֵּן, לְאַט, פֶּן אִוָּרֵשׁ
בְּצִלְּךָ אֶתְלוֹנֵן וְיוֹם חַסְדְּךָ תּוֹרֵשׁ
גָּרֵשׁ אַל־תְּגָרֵשׁ הָאֻמָּה הַזֹּאת׃ אשר וגו׳ (ד)

דָּרְשָׁה לַחֲזוֹתְךָ נֶפֶשׁ בֶּן־אֲמָתֶךָ
וְאִם לֹא רָאַתְךָ רָאֲתָה זוּלָתְךָ (ה)
אַךְ תֶּחֱזֶה אוֹתְךָ בְּמוֹפֶתְךָ וְאוֹתְךָ (ו)
זְכֹר זֹאת שִׁפְחָתְךָ עִם בְּנוֹת בְּרִיתָךְ
אֲשֶׁר בְּיָדְךָ גְנוּזוֹת וְנֹעַמְךָ יָהּ חוֹזוֹת׃ אשר וגו׳

הַעֲלֵה אוֹר שָׁקַע בִּנְעִימוֹת יְמִינְךָ
דַּי לְעָנָן תָּקַע אָהֳלוֹ לַחֲרוֹנְךָ (ז)
עֲנַן חַטָּאת נִרְקַע בֵּינִי וּבֵינְךָ
וְלֵיל חֲרוֹנְךָ בְּקַע בְּאוֹר כּוֹכְבֵי רְצוֹנְךָ
וְהַבֵּט מִמְּעוֹנְךָ וּפְקֹד גֶּפֶן זֹאת׃ אשר וגו׳

א) מחשבותי קצרות, ועם כל זה בהן לבבי מצא האל, והכוונה שהחוקר מֵבִין קצת מִתְּאָרֵי האל מתוך כח המחשבה אשר באדם (עיין למעלה סימן כ״ב הערה ל״א). ולתוספת ביאור הוא אומר בנר נשמות וכו׳, כי הנשמות מאירות ומזהירות, להיותן חצובות מכסא הכבוד, והן נר לאדם להבין תארי הבורא.

ב) וחטאת נעורי, חסר כאן תנועה אחת, לפיכך הארכתי שוא הנו״ן במתג.

ג) אגור ענין יראה ופחד. יום מגורי עניָנו בימי מגורי, ואולי במקום יום צ״ל יְמֵי; והכוונה בכל ימי חיי אני דואג ליום המיתה (הוא יום אשר תמאן נפשי ללכת אחרי וכו׳). שרש גור נקשר עם אקוזאטיף, כמו לולי כעס אויב אגור — אל הארץ הזאת, גם כאן כדי לסיים בלשון המקרא, לא חש המשורר לתנועה יתרה.

ד) ובהנחילך את חסדך לצדיקים אל תגרש את האמה הזאת — בדיואן כתוב אל תגרש את, והוספתי גָרֵשׁ ומחקתי את.

ה) כל מה שבעולם הוא עֵד על מציאות הבורא, ואם אין הבורא נראה לנו, די לנו בראותנו זולתו.

ו) במופתך ואותך, לשון אות ומופת, והכוונה במעשיך אשר הם אות ומופת וראיה עליך.

ז) מסיים בתפלה על הגאולה, הַעֲלֵה בנעימות ימינך אור ישראל אשר שקע, ואמור די לצרותינו, ולענן והחשך אשר (מפני חרונך) תקע אהלו ונמשך בקביעות דור אחר דור.

סה

לקדיש.

דיואן ב' א' ג', והוא ג"כ במנהג ספרד (יום ב' דראש השנה) ובמנהג בני רומא (ר"ה ושלש רגלים), ובמנהג ארבע קהלות ובאלגזאייר ובכ"י והראן ובאשמורת הבקר. ומשקלו שש ושש תנועות בכל טור, בלי השגחה על החטפים, וחתום בו שתי פעמים יהודה. ומלבד זה ההכרה השלישית והששית שבכל טור שוות זו לזו, כלומר שיש חרוז (ריים, rima) באמצע החלק הראשון מכל שיטה ושיטה, חוץ מן השיטה החוזרת בסוף כל חרוזה (strofa).

יָהּ שִׁמְךָ! אֲרוֹמִמְךָ וְצִדְקָתְךָ לֹא אֲכַסֶּה
הֶאֱזַנְתִּי וְהֶאֱמַנְתִּי לֹא אֶשְׁאַל וְלֹא אֲנַסֶּה
וְאֵיךְ יֹאמַר כְּלִי הַחֹמֶר אֱלֵי יוֹצְרוֹ מַה־תַּעֲשֶׂה?
דְּרַשְׁתִּיהוּ פְּגַשְׁתִּיהוּ לְמִגְדַּל עֹז וְצוּר מַחְסֶה
הַבָּהִיר כְּאוֹר מַזְהִיר בְּלִי מָסָךְ וְלֹא מִכְסֶה
יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא:

הֲדַר כְּבוֹדָךְ וְעֹז יָדָךְ מְסַפְּרִים הַשָּׁמַיִם
בְּעֵת עֲלוֹתָם וְעֵת פְּנוֹתָם וְעֵת שְׁחוֹתָם אַפַּיִם
וּמַלְאָכִים נֶהְלָכִים בְּתוֹךְ אַבְנֵי אֵשׁ וּמַיִם
יְעִידוּךָ וְיוֹדוּךָ בּוֹרֵא נִיב שְׂפָתָיִם
כִּי תִסְבּוֹל וְלֹא תִבּוֹל בְּלִי זְרוֹעַ וְיָדַיִם
תַּחְתִּיּוֹת וְעֶלְיוֹת וְהַחַיּוֹת וְהַכִּסֵּא
יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא:

וּמִי יְמַלֵּל כְּבוֹד מְחוֹלֵל שְׁחָקִים בַּאֲמִירָתוֹ [א]
חַי עוֹלָם אֲשֶׁר נֶעְלָם בְּגָבְהֵי רוּם מְעוֹנָתוֹ
וּבִרְצוֹתוֹ בְּבֶן־בֵּיתוֹ בְּאָהֳלוֹ שָׁת שְׁכִינָתוֹ
וְשָׂם מַרְאוֹת לִנְבוּאוֹת לְהַבִּיט אֶל תְּמוּנָתוֹ
וְאֵין תַּבְנִית וְאֵין תָּכְנִית וְאֵין קֵץ לִתְבוּנָתוֹ [ב]
רַק מַרְאָיו בְּעֵין נְבִיאָיו כְּמֶלֶךְ רָם וּמִתְנַשֵּׂא [ג]

דיואן סה

יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא׃

דְּבַר גְּבוּרוֹת בְּלִי סְפוּרוֹת וּמִי יְסַפֵּר תְּהִלּוֹתָיו
אַשְׁרֵי אִישׁ אֲשֶׁר יָחִישׁ לְהַכִּיר עֹז גְּדֻלּוֹתָיו (ד)
וְיִסָּמֵךְ בְּאֵל תּוֹמֵךְ עוֹלָם עַל זְרוֹעוֹתָיו (ה)
וְיַעֲרִיצוּ שׁוּב וְרָצוֹא וְיַצְדִּיק דִּין עֲלִילוֹתָיו
וְיוֹדֶה עַל אֲשֶׁר פָּעַל כִּי לְמַעֲנוֹ פְּעֻלּוֹתָיו (ו)
וְכִי יֵשׁ יוֹם לְאֵל אָיוֹם וְדִין עַל כָּל־הַמַּעֲשֶׂה

יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא׃

הִשְׁתּוֹנֵן וְהִכּוֹנֵן וְהִתְבּוֹנֵן בְּסוֹדֶךָ
וְהִבַּטְתָּ מָה אַתָּה וּמֵאַיִן יְסוֹדֶךָ
וּמִי הֱכִינְךָ וּמִי הֱבִינְךָ וְכֹחַ מִי יְנִידֶךָ
וְהַבֵּט אֶל גְּבוּרוֹת אֵל וְהָעִירָה כְבוֹדֶךָ
חֲקוֹר פָּעֳלָיו; רַק אֵלָיו אַל תִּשְׁלַח יָדֶךָ
כִּי תִדְרוֹשׁ בְּסוֹף וּבְרֹאשׁ בַּמֻּפְלָא וּבַמְּכֻסֶּה

יִשְׁתַּבַּח וְיִתְפָּאַר וְיִתְרוֹמַם וְיִתְנַשֵּׂא׃

א) ברוב הספרים וגם בדיואן באמונתו. רק בכ"י והראן ובמנהג אויניון השחקים בְּאִמְרָתוֹ, ור' משה כרמי כתב כי בספר כתב יד כתוב שחקים באמירתו, ובנסח זה בחרתי, כי אע"פ שאִמְרָתוֹ הוא לשון מקרא ואמירתו לשון חכמים, מכל מקום השמטת ה"א הידיעה תוסיף הוד והדר בשירי להק. ובשיר שאחר זה לא מאס המשורר במלת נְפִילָתִי.

ב) תבנית תחלה בבי"ת ואחר כך בכ"ף, כן הוא ברוב הספרים, וכן נ"ל עיקר, ובדיואן בהפך׃

ג) בוהראן בלב נביאיו, וכן מצא ר"מ כרמי בכ"י.

ד) ברוב הספרים להזכיר, ובדיואן להכיר, וכן מצא ר"מ כרמי בכ"י, וכן נכון. עוז גדולותיו, כן הוא בדיואן ובמנהג בני רומא, וברוב הספרים גבורותיו, והראשון נכון בעיני, שלא לכפול מלת גבורות שבבית הקודם.

ה) על זרועותיו, כן הוא במנהג אויניון וחברותיה, ובשאר ספרים וגם בדיואן על גבולותיו, וזה נ"ל תקון, מפני שאמר תחלה בלי זרוע וידים, ובעיני איננו רחוק שיאמר דרך מליצת השיר על זרועותיו, ולמעלה אמר לפי האמת בלי זרוע וידים.

ו) למעלה עלילותיו, וכאן פעלותיו, כך הוא בדיואן ובמנהג בני רומא, וכן נכון, כי המליצה לקוחה מפסוק כל פעל ה' למענהו. יאמר׃ אשרי מי שיודה על כל מה שיפעל ה', ויכיר כי כל מה שיפעל הוא למענהו. ואמר למענו והכוונה לכבוד הבורא, כפירוש רש"י, גם כי יותר נראה פירוש ר' יונה ורלב"ג׃ לעניננו, לתכלית ולתועלת מיוחדת; גם בעלי הנקוד נראה שלכך נקדו הלמ"ד בפתח, כדי שלא נבין תיבה זו על דרך לְמַעַנִי לְמַעַנְךָ. ואם כך היתה גם דעתו של ר"י הלוי, יקשה מאד שאמר למענו בלשון יחיד ופעולותיו לשון רבים, והיה לו לומר לְמַעֲנָן או לְמַעֲנָם. ואולי יתכן לפרש׃ פעולותיו הן לתכלית המיוחדת לאותו דבר שהוא עושה, ותהיה כוונתו כפירוש ר' יונה ורלב"ג — ובכ"י והראן כתוב תחלה ויודה על אשר פעל וכו', ואח"כ ויעריצו וכו'. ובמנהג בני רומא כי יש יום, בלי וי"ו.

סו

ליוצר.

דיואן ב' א' ד', ומשקלו ז' תנועות בכל טור, בלי השגחה על החטפים, והתום בו יהודה לוי, וכל חרוזה מסיימת במלת חשֶׁךְ, ובחרוזה הראשונה כל הטורים מסיימים בשֵׁךְ או שֶׁךְ.

יוֹנַת אֵלֶם צְקִי לַהֲשֵׁךְ
הַלוּמָה בְּתוֹךְ מִשְׁכְּנֵי מֶשֶׁךְ
וּשְׂאִי לֶאֱלוֹהַּ נַפְשֵׁךְ
דִּגְלֵךְ רִכְבֵּךְ וּפָרָשֵׁךְ
הַמַּזְרִיחַ אוֹר שִׁמְשֵׁךְ
יוֹצֵר אוֹר וּבוֹרֵא חשֶׁךְ:

לַכֹּל קָרָא בְּמַאֲמָרוֹ
וְעָמַד רֶגַע לְפִי דְבָרוֹ
לְהַרְאוֹת לַכֹּל עֹז יְקָרוֹ
בְּעוֹלָם לֹא תֹהוּ יְצָרוֹ
עֵת מִמִּזְרָח לְאוֹרוֹ (א)
קָרָא, וַיָּמֵשׁ חשֶׁךְ: (ב)

וּצְבָא שְׁחָקָיו שָׁמָעוּ
אֹמֶר יְהִי אוֹר, וְנוֹדָעוּ
כִּי יֵשׁ צוּר, בּוֹ נִבְקָעוּ
שְׁחָקִים, וּפִנּוֹת הָטְבָּעוּ
וְהוֹדוּ לְיוֹצְרָם וְיָדְעוּ
יִתְרוֹן אוֹר מִן הַחשֶׁךְ:

יָאִיר כֵּן עוֹד אֲפֵלָתִי
וְיִסְמוֹךְ לְקוֹמֵם נְפִילָתִי
וְיַזְרִיחַ אוֹר קְהִלָּתִי
וְתִתְהַלֵּל עוֹד סְגֻלָּתִי
הִנֵּה אוֹר צוּר תְּהִלָּתִי
לִי, כִּי אֵשֵׁב בַּחשֶׁךְ:

א) בתיבת לְאוֹרוֹ העמדתי השוא בגעיא, כי לפי המשקל הוא צריך להיות נחשב כתנועה, עיין למעלה סימן יג הערה א'.

ב) וימש חשך ענינו הסיר החשך, כמו אשר לא תמישו משם צוארותיכם.

סז

אופן.

דיואן ב׳ א׳ ה׳ וכ״י והראן ג׳ פ״ד (אופן ליום ראשון של סכות), ואילת השחר, ובמנהג פולין אומרים אותו בשבת שבין יום הכפורים לסכות.

יַחוּ לָשׁוֹן   חֲזוּת אִישׁוֹן   אֲשֶׁר יֶחֱזֶה פְלָאֶיךָ
כְּפִי כֹחוֹ   יָשׁוּ שִׂיחוֹ   וְלֹא כְּפִי מוֹרָאֶךָ
לְךָ מַעְגָּל   בְּרוּם גַּלְגַּל   וְהוּא לֹא יִשָּׂאֶךָ
וְכָל־נוֹצָר   וְאִם נִבְצָר   מִתַּחַת לְכִסְאֶךָ (ב)
וּמִפְעָלְךָ   יָעִיד לְךָ   לְנֶגֶד כָּל־בְּרוּאֶיךָ
וְעֵדוּתָם   כִּי בְרָאתָם   אֲבָל לֹא יָדְעוּ אֵיכָה (ג)
כָּרִאשׁוֹנִים   כְּאַחֲרוֹנִים   בְּאֵימָה וְיִרְאָה עוֹנִים

הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים:

הַזְּמַנִּים   מִשְׁתַּנִּים   וְהוּדוֹ לֹא יִשְׁתַּנֶּה
הַמְקָרֶה   שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה   מַעֲלוֹת לְשִׁבְעָה בוֹנֶה (ג)
וְהַשֶּׁמֶשׁ   כִּי יָמֵשׁ   עַל פִּיו יִסַּע וְיֶחֱנֶה (ד)
וְיִתְהַלֵּךְ   כְּמוֹ מֶלֶךְ   מִמַּחֲנֶה אֶל מַחֲנֶה
וְאוֹר סַהַר   לְטֹהַר   בְּמִרְכֶּבֶת הַמִּשְׁנֶה
וּסְבִיבָיו   כּוֹכָבָיו   לְכֻלָּם מִסְפָּר מוֹנֶה
וּבְחָכְמָה   בְּנֵי כִימָה   שִׁבְעָה עוֹלִים בְּקָנֶה
וּפֶלֶךְ רַב   לְמוּל מַעֲרָב   פַּעַם בְּכָל־יוֹם יִפְנֶה (ה)
מִשְׁתַּחֲוֶה,   וּמְחַוֶּה   כִּי לַכֹּל יֵשׁ קוֹנֶה
וְאִם נַעֲלָה   הֲלֹא נִגְלָה   בְּמַעֲשָׂיו פָּנִים בְּפָנִים:

הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים:

וְשָׂם קֻבָּה   בִּמְסִבָּה   וְתָלָה בְתוֹכָהּ אֲדָמָה
וַתַּעֲמוֹד   לֹא עַל יְסוֹד   אֲבָל תְּלוּיָה עַל בְּלִימָה (ו)
כִּי כָבְדָה   לָכֵן יָרְדָה   וּבִקְשָׁה לְמַטָּה מְקוֹמָהּ (ז)
וְאֵשׁ הֶרְשָׁה   אֶת־שָׁרְשָׁהּ   וַתַּעֲלֶה לִמְרוֹמָהּ
וְתוֹךְ שְׁתֵּיהֶן   וּבֵינֵיהֶן   הָרוּחַ וְהַמַּיִמָה (ח)
כָּל־פְּרוּדוֹת   וּצְמוּדוֹת   הֵם יְסוֹדוֹת לָהֵמָּה (ט)
וּבָם יִצְמַח   כָּל־צֶמַח   וְהָאָדָם וְהַבְּהֵמָה (י)

וְאֵד יַעֲלֶה   וְיִכְלָא   לְרַחֲמִים אוֹ לְנְקָמָה (כ)
כִּי חִצָּיו   בְּלֵב מְנָאֲצָיו   וַחֲנוּנָיו הֵם חֲנוּנִים:

הוּא אלהי האלהים ואדוני האדונים:

דּוֹר נִשְׁמַד   וְדוֹר עָמַד   וְהוּא קַיָּם לְדוֹר דּוֹרִים
בְּרֹאשׁ כָּל־אֵל הוּא הָאֵל   וְאַחַר כָּל־הַדְּבָרִים (ל)
לֹא בְכֹחַ   כִּי בְרוּחַ   יָצַר כָּל־הַיְצוּרִים
הַנְּשָׁמוֹת   הַחֲכָמוֹת   וְהַשֵּׂכֶל הַמְּעִירִים
וְהָרָקִיעַ   רָקִיעַ   וְעָלָיו מַיִם הָרִים (מ)
וּמְאוֹרוֹת   וּמַזָּרוֹת   עֲלֵי אֶרֶץ מַזְהִירִים
וְאֶרְאֶלִּים   וְחַשְׁמַלִּים   שֵׁם כְּבוֹדוֹ מַאֲמִירִים
וְתַרְשִׁישִׁים   מַקְדִּישִׁים   וְשִׁיר אוֹמְרִים וּמְזַמְּרִים (נ)
וּשְׂרָפִים   מַקִּיפִים   וּכְרוּבִים וְאוֹפַנִּים:

הוּא אלהי האלהים ואדוני האדונים:

הָאוֹמֵר   וְהַגּוֹמֵר   וְהַמַּגִּיד אוֹתִיּוֹת (ס)
וְהַצּוֹפֶה   רָע וְיָפֶה   וְיוֹדֵעַ מַה־לִּהְיוֹת
אֱסוֹף עֶדְרְךָ   לְתוֹךְ חֶדְרְךָ   מִבֵּין שִׁנֵּי אֲרָיוֹת
הַשֵּׁיּוֹת   הַדְּחוּיוֹת   אֱלֵי קֵדָר וּנְבָיוֹת (ע)
כִּי בְחַנְתָּם   וּצְרַפְתָּם   וְהוֹרַדְתָּם תַּחְתִּיּוֹת
וְהֵם בְּכָל־זֹאת בְּךָ אוֹחֲזוֹת   וּלְיִשְׁעֲךָ צוֹפִיּוֹת
קְדֻשַּׁת שִׁמְךָ   בְּעוֹלָמְךָ   קוֹרְאוֹת בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת
וְקוֹל מְרִימוֹת   לְהִדַּמּוֹת   לַכְּרוּבִים וְלַחַיּוֹת
מַקְדִּישִׁים   וּמְשַׁלְּשִׁים   וְכֶתֶר לְיוֹצְרָם נוֹתְנִים:

הוּא אלהי האלהים ואדוני האדונים:

א) ואם נבצר הוא מאמר מוסגר, כל נוצר (אף אם יהיה רם ונשא) הוא מתחת לכסאך. נבצר נקרא מה שיקשה להגיע אליו. ובספרי היוצרות חשבו לתקן וכתבו הלא תבצר.

ב) כן הוא בדיואן, וקרוב לזה בוהראן ואין יודעים איככה, ובאילת השחר ואינם יודעים אֵיכָה; ובספרי יוצרות חשבו לתקן ואמרו ולא ידעו אַיֵּכָה.

ג) כך הוא בוהראן ובאילת השחר, רק בדיואן לשבעה קונה, וביוצרות חשבו לתקן וכתבו ומעלות בשבעה בונה. וכוונת המשורר נ"ל: המקרה (שנתן במרום כמו התקרה על הבית) שתים עשרה מזלות, ובנה אותן כמעלות לשבעה כוכבי לכת, שכוכבי לכת עולים ויורדים באותן המזלות, והם נראין פעם בטלה פעם בשור וכו'.

ד) יָמֵשׁ ענין תנועה ושנוי מקום, כמו בשיר הקודם, אלא שכאן הוא פעל עומד כמו לא ימיש עמוד הענן יומם, וביוצרות כתוב יאמש, ואם היה כאן ראב"ע היה אומר כי המוסיף אל"ף חסר אלף (חסר לימוד) — על פיו, של הקב"ה,

כלומר שהוא זורח בכל יום במקומו הקבוע לו, והוא הולך בכל חדש ממזל למזל, כמו שאמר בבית שאחר זה מתהלך כמו מלך ממחנה אל מחנה.

ה) הוא הגלגל היומי המקיף את הכל, וסובב בכל יום ממזרח למערב, לפי חכמת התכונה המזוייפת אשר פשטה בעולם עד קופרניק. מלת פעם חסרה ביוצרות. ומלבד זה סדר הבתים משונה ביוצרות, כי הבית השביעי (ובחכמה בני כימה) הוא שם שלישי, ועשו זה כדי לסמוך שבעה לשבעה, ולא הבינו כי שבעה שבבית השני הם שבעה כוכבי לכת, ושבעה האמורים כאן הם שבעה כוכבים שבכימה (Pleiades), עיין רד"ק וגיזיניוס.

ו) לא על יסוד, כן הוא בדיואן, וכן נכון, ובכ"י והראן ובאילת השחר על לא יסוד, וביוצרות הוסיפו שבוש על שבוש וכתבו: על נֵד לא יסוד.

ז) המשורר התיר לעצמו (לצורך המשקל) לכתוב לְכֵן תחת לָכֵן. ומי שירצה יוכל לומר שאמר כֵּן מלשון כיור וכנו, וקרא למרכז כֵּן, וזה רחוק בעיני. והיותר קרוב אלי הוא שלא לכן כתב המשורר, כי אם בְּכֵן.

ח) בדיואן ובוהראן ובאילת השחר הרוח והמימה, וביוצרות נדפס האויר והמימה.

ט) ארבעת היסודות שהזכיר הם יסודות לכל הגופות, הפשוטים והמורכבים, לדעת הקדמונים.

י) ובם יצמח, ביו"ד האיתן, בדיואן, וכן נכון, והיא חסרה בשאר ספרים.

כ) וְיִכָּלֵא באל"ף ובנין נפעל (כמו ויכלא הגשם מן השמים), כן הוא באילת השחר, ונכון. ובדיואן הוא בה"א, ואם ינוקד וְיִכָּלֶה היה הענין אחד, כי מצאנו לא יכלה ממך וזולתו לענין המניעה והעצירה. אבל ביוצרות וְיִכְלֶה מן הקל, והוא שבוש מצד הענין ומצד המשקל.

ל) הוא היה בראשית כל הדברים האלה, והוא יהיה אחרי כלם. בראש כל אל, כמו הארצות האל.

מ) ועליו מים הרים, כן הוא בדיואן ובוהראן ובאילת השחר; אבל ביוצרות: ועליהם (והוא שבוש גדול) מים הזֵרים.

נ) הבית הזה ושלפניו העתקתי אותם כמו שהם בכ"י והראן, ובאילת השחר כתוב מזכירים תחת מאמירים, וכן ג"כ ביוצרות. אבל בדיואן אין כאן אלא בית אחד, וז"ל: ואראלים וחשמלים חיש אומרים ומאמירים, וביוצרות: ותרשישים מְפָרְשִׁים שֵׁם אומרים ומאמירים.

ס) האומר והגומר, הכוונה המדבר ומקיים.

ע) העתקתי כנסח הדיואן, אבל בוהראן ואילת השחר: השבויות בין קדר ונביות, וביוצרות: השבויות אֵלֵי (!) קדר ונביות.

סח

אופן.

דיואן ב' א' ו', והוא ג"כ במחזור ויטרי (בקונטרים הפיוטים). משקל השיר הזה כבד מאד, כי כל טור כולל ד' יתדות (תנועה ויתד, שתי תנועות ויתד ושתי תנועות, ויתד ותנועה ויתד), ומלבד זה התיבה הראשונה בכל אחד מהטורים היא נחרזת עם התיבה שבסופו, כלומר שההברה שבסוף הטור היא ג"כ בסוף התיבה שבתחלתו.

שַׁלְּשׁוּ קָדוֹשׁ וְכִשְׂרָפִים שְׁמוֹ קַדְּשׁוּ:

יַעֲנֶה אֶת־מְהַלֵּל יוֹצְרוֹ יְצִיר נַעֲנֶה

מַחֲנֶה עָרַךְ סְבִיב כִּסְאוֹ לְמוּל מַחֲנֶה

אֶת־פְּנֵי הוֹדוֹ יְשָׁרְתוּן מַלְאֲכֵי אֵשׁ סְנֶה (א)

בִּקְשׁוּ מַלְכָּם וְחֶסֶד וֶאֱמֶת נִפְגְּשׁוּ (ב)
נִגְּשׁוּ מַיִם בְּרִשְׁפֵּי אֵשׁ וְלֹא נֶחְלְשׁוּ:

הִנְנוּ עֵת שָׁלְחֲךָ רוּחוֹת לְךָ יַעֲנוּ
שִׁנְּנוּ כִּי הָעֲלִילוֹת רַק לְךָ נִתְכְּנוּ (ג)
יִתְּנוּ מַהְלַל קְדֻשָּׁתְךָ אֲשֶׁר כּוֹנְנוּ (ד)
לָבְשׁוּ אֵימָה וְכֶתֶר הוֹד לְךָ חָבְשׁוּ
פֵּרְשׁוּ כִּי מַעֲשֶׂיךָ הֵם וְלֹא כִחֲשׁוּ:

וַאֲנִי מִבּוֹר שְׁבוּתִי סַעֲרָה כָּאָנִי
הִנְנִי אַקְדִּישׁ כְּסוֹד מַחֲנָם בְּתוֹךְ מַחֲנִי (ה)
מַעֲנִי לֹא אַחֲרִישׁ בִּקְהַל יְדוּעֵי עֳנִי
נִכְבְּשׁוּ לִפְנֵי בְנֵי אָמָה וְלֹא חֻפְּשׁוּ
יִדְרְשׁוּ עִם זֹאת תְּשׁוּעָתְךָ וְלֹא נוֹאָשׁוּ: (ו)

דְּכָאוּ מֵאָז וּמֵאַרְצוֹת צְבִי נִכְּאוּ (ז)
יִקְרְאוּ בִּגְלַל יְמֵי קֶצָּם אֲשֶׁר נִפְלְאוּ (ח)
יִמְצְאוּ בְךָ מַעְיְנֵי יֶשַׁע לְבַל יִצְמְאוּ (ט)
יֵרְשׁוּ דַעַת שִׁמְךָ כֻּלָּם וְיִתְלַחֲשׁוּ (י)
יִרְחֲשׁוּ לֵאמֹר יְדַעְתִּיו גַּם אֲנִי, הֶחֱשׁוּ: (כ)

הוֹדְךָ לֹא נֶעֱלָם, כִּי סִפְּרוּ חַסְדְּךָ (ל)
עֶדְךָ בָּרוּר עֲלֵי כָל־מִפְעֲלוֹת יָדֶךָ (מ)
עַבְדְּךָ עַל־כֵּן יָצוּ לֵאמֹר לְעַם סוֹדְךָ (נ)
חַדְּשׁוּ שִׁירָה וְזִכְרוּ זֹאת וְהִתְאוֹשָׁשׁוּ
שַׁלְּשׁוּ קָדוֹשׁ וּכִשְׂרָפִים שְׁמוֹ הַקְדִּשׁוּ:

א) במחזור ויטרי ישרתון, ובדיואן יבקשון.
ב) ויטרי קדשו פניו, דיואן בקשו מלכם, ונראה שהכוונה על מה שאומרים בקדושה משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו — וחסד ואמת נפגשו, פירושו כי מלאכי רחמים ומלאכי דין פוגשים זה את זה ומתחברים לומר שירה לפניו ית'; וזהו ג"כ מה שאמר אח"כ נגשו מים ברשפי אש, מלאכי מים הם של רחמים, ומלאכי אש הם של דין. וטעם ולא נחלשו שאין מדתו של זה נחלשת מפני מדתו של חברו המתנגדת לה, אך כל אחד עושה פעולתו אשר למענה נברא.
ג) בית זה והקודם מיוסדים על מאמרם (בתרא כ"ה) שלוחיך לא כשלוחי בשר ודם, שלוחי ב"ו, ממקום שמשתלחין, לשם מחזירין שליחותן; שלוחיך, למקום שמשתלחין, משם מחזירין שליחותן, שנ' וכו', מלמד שהשכינה בכל מקום. והנה המשורר אומר כי הרוחות (המלאכים) כל זמן שהאל שולחם בשליחותו יאמרו לו הננו (במקום אשר אליו נשלחו), ובזה הם מלמדים (מלשון ושננתם לבניך) כי לו נתכנו (נודעו בצמצום) כל העלילות והמעשים, כלומר שהוא בכל

מקום. ובמחזור ויטרי שבנו (במקום שננו), והוא שבוש; לך לבד (לְךָ לבד) במקום רק לָך, והענין אחד.

ד) נכון היה לקרוא יְתַנּוּ, אבל המשקל מכריע שכוונת המשורר לומר יְתְנוּ. מהלל קדושתך אשר כוננו, השיר והשבח שהכינו לכבודו ית'. בויטרי במקום מהלל כתוב מכלל.

ה) ויטרי בסוד מחניי בתוך מעני, דיואן בסוד מחנם בסוד מחני, ואני כתבתי כסוד, כי אחשוב שנתכוון המשורר למה שאומרים בקדושה כסוד שיח שרפי קדש.

ו) בני אמה הם הערביים בני ישמעאל בן הגר השפחה — בדיואן עם זו (עַם זוּ), ובויטרי עם זאת, והטעם עם כל זאת.

ז) דיואן מאז, ויטרי למאד; ויטרי יצאו (והוא תקון להקל ההבנה), דיואן נוכאו, ותקנתי נִכְּאוּ, על שם הכתוב נכאו מן הארץ (איוב ל' ח'), ושם הוא דבק עם מן הארץ, וכאן עם מארצות.

ח) ויטרי ימי קצים.

ט) ויטרי מעיני דעה, והוא אפשר; לכל ימצאו, והוא שבוש.

י) ויטרי סוד דעתך, והענין אחד.

כ) ויטרי הנה (במקום לאמר), והוא אפשר. ידעתיו וכו' לקוח ממלכים ב' ב' ג' ומלת החשו חסרה בויטרי.

ל) כבוד שמך נתפרסם בעולם, על ידי שהם מספרים הסדיך.

מ) נ"ל הכוונה על ישראל (על דרך ואתם עדי): ישראל הוא לך עֵד ברור יותר מכל מעשי ידך, כי בו תתראה השגחתך וגדולתך בהיותך שומרו בין כמה שונאים.

נ) על כן אני עבדך מְצַוֶּה לעם סודך, לאמר חדשו שירה, וזכרו זאת (כי אתם עדיו) והתאוששו, והתחזקו.

סט

מ א ו ר ה.

דיואן ב' א' ז', משקלו ב' תנועות, ב' יתדות ותנועה, ואח"כ חמש תנועות, וזה כדי לסיים בפסוק וכבוד ה' עליך זרח. וכל חרוזה מסיימת בהברות פֶּר, נַי (פעם אחת), רַח (ב' פעמים). השיר הזה הוא בתמונת דִיאָלוג בין כנסת ישראל והקב"ה.

מָה אֶתְנָה בְּכֹפֶר עֹפֶר שֶׁאָרַח
אוּלַי וְעוֹד לְפָנַי יָצִיץ מִמִּזְרָח: (א)

יוֹנָה יְפַת עֲלָמוֹת אִם אֵלַי תּוּבְלִי (ב)
לְבְשִׁי כְּלֵי רְקָמוֹת אַךְ פְּנַי הַלִּי (ג)
וַאֲנִי כְּלֵי נְקָמוֹת אֶלְבַּשׁ לְנְקוֹם לִי
מַה־תִּשְׁכְּבִי בְּאֵפֶר? צִיץ יִשְׁעֵךְ פָּרַח
וְאֶזְכְּרָה לְבָנַי אַהֲבַת בֶּן־תָּרַח:

הַדּוֹד אֲשֶׁר קְרָאתִיו מֵעִמְקֵי מַיִם
הַקְשֵׁב לְשִׁיר עֲנִיתִיו נֶגֶד שָׁמַיִם
עַד־אָן לְחֵטְא עֲשִׂיתִיו אֶקַּח כִּפְלַיִם?
אִם נִכְתְּבוּ בְסֵפֶר חֲטָאתַי, תִּסְרַח (ד)
הַסְדְּךָ, וְעַל עֲוֹנַי מֵי חֶסֶד תִּמְרַח:

וָלֹא לְבַת עֲגוּנָה תִּתֵּן עֵת רָצוֹן (ה)
וּרְעוֹת רְעִי אֱמוּנָה לִפְלֵטַת הַצֹּאן (ו)
עַד־אָן אֱהִי בְּחוּנָה עִם חֹמְדֵי לָצוֹן?
בֵּין עַם אֱדוֹם וְעֵפֶר נִגְדְּךָ מַר אֶצְרַח (ז)
מִכּוֹר יְגוֹן שְׁאוֹנַי רֹאשׁ נִזְרִי קָרַח: (ח)

הֹמִי, הֲלֹא לְטוֹבָה כָּעֵת הִשְׁאַרְתִּיךְ
עֵת גָּאֳלֵךְ קְרוֹבָה הִנֵּה בִשַּׂרְתִּיךְ
תִּוָּשְׁעִי בְשׁוּבָה שׁוּבִי כִּי זְכַרְתִּיךְ (ט)
מִמּוֹר דְּרוֹר וְכֹפֶר מִנְחָתֵךְ אָרַח (י)
אַף מוֹעֲדֵי אֱמוּנַי בַּל יִהְיוּ טֹרַח: (כ)

הִתְעוֹרְרִי סְגֻלָּה מֵאֶבְלֵךְ עוּרִי
בָּאתִי לְגַן תְּהִלָּה אָרִיתִי מוֹרִי
אוֹרֵךְ כְּבַתְּחִלָּה בָּא, קוּמִי אוֹרִי
דּוֹדֵךְ אֲשֶׁר כְּעֹפֶר מֵחֵיקֵךְ בָּרַח
שָׁב, וּכְבוֹד יְיָ עָלַיִךְ זָרַח:

א) מה אתן? כלומר כל אשר לי אחפוץ לתת לפדיון אהובי שהלך לו, ולא לפדותו ולהצילו ממש, אלא למען ישוב אלי ויציץ לפני ממזרח. עופר, כנוי שיריי לאהוב, כמו יעלה ועפרה כנוים לחשוקה.

ב) בדיואן תוכלי בכ"ף, ואחרים הגיהו בגליון תֻּזְלִי, ואני החלפתי הכ"ף בבי"ת, מלשון לרקמות תובל למלך, וסיוע לדברי מלת רקמות האמורה בבית הסמוך.

ג) בדיואן בגדי רקמות, אך המשקל צריך ליתד, ונ"ל כי דרך צחות אמר כאן כלי רקמות, ואח"כ כלי נקבות. וגם יתכן להגיה לְבוּשׁ רקמות.

ד) תסרח הוא כאן פעל יוצא (אתה תסרח ותעדיף את חסדך), אע"פ שבמקרא (שמות כ"ו י"ב) הוא פעל עומד (עיין נימוקי הבחור, שרש סרח), ואולי המשורר היה מפרש הפסוק לנכח משה, כי (יאמר) הנושא איננו היריעה העודפת (שהיא לשון נקבה) אלא חצי היריעה (שהוא לשון זכר), או סרח העודף (שהוא זכר); ועם כל זה דעת הבחור נכונה בעיני.

ה) וָלֹא, לשון בקשה, כמו שפירש רד"ק ולא ילך נא אתנו אמנון אחי (ש"ב י"ג כ"ו); ולדעתי וָלֹא (שם ובמלכים ב' ה' י"ז) כמו ואם לא, וקרובין לזה דברי הבחור בנימוקיו (שרש לו).

ו) ותתן לפלטת הצאן לרעות במרעה אמונה (רְעִי מלכים א' ה' ג'), והכוונה על ארץ ישראל. ובדיואן לדעות דעי, שניהם בדל"ת.

ז) עֵפֶר, מבני קטורה (בראשית כ"ה ד').

ח) קָרַח, נעשה קֵרֵחַ.

ט) תושעי בשובה, כמו בשובה ונחת תושעון — כי זכרתיך, השוא הזה הוא חוץ מן המנין.

י) אָרַח כמו אריח.

כ) כנגד מה שכתוב חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטרח. ובדיואן אך ואינו אלא טעות.

ע

מאורה.

דיואן ב' א' ח', משקלו בטור הראשון ב' תנועות ויתד וארבע תנועות, ואח"כ ג' תנועות, ואח"כ בכל חרוזה ג' טורים בעלי ב' תנועות ויתד וד' תנועות, והטור הרביעי מוסיף עוד ג' תנועות כמו הטור שבראש השיר, והחרוז (ההברה האחרונה) שבטור הראשון חוזר בטור הרביעי שבכל חרוזה. וחתום בו **יהודה חזק.**

יַחַד בְּאוֹרְךָ אֵל נָאוֹר   נִרְאֶה אוֹר:

הָעָם אֲשֶׁר הָלַךְ חשֶׁךְ
שִׂבְרוֹ עֲדֵי־אָן יִמָּשֵׁךְ (א)
יָגוּד עֲקֵבוֹ חֵטְא נוֹשֵׁךְ
עָלָיו כְּחֹם צַח עֲלֵי אוֹר   יִשְׁכַּן אוֹר: (ב)

וּצְנִיף עֲלֵי ראשׁ פָּרוּעַ (ג)
וִיקָר מְקוֹם סוּת קָרוּעַ
תִּלְבֵּשׁ, וְגַל אוֹר זָרוּעַ
שֵׁנִית, כְּמַאֲמָרְךָ יְהִי אוֹר   וַיְהִי אוֹר: (ד)

דִּגְלְךָ עֲלֵי כוֹשְׁלֵי בֶרֶךְ
הָרֵם, וְלִפְנֵיהֶם דֶּרֶךְ
פַּנֵּה בְּמַלְאָךְ, וּתְבָרֵךְ
זֶרַע יְשָׁרִים, יוֹם תָּאוֹר   מִרְדֵי אוֹר: (ה)

הוֹמֶה כְּעֶבֶד יִשְׁאַף צֵל
הוֹד יֶשְׁעֲךָ עָלָיו הַאְצֵל (ו)
וּקְרָא עֲדֵי מָתַי עָצֵל (ז)
תִּשְׁכַּב בְּבֵית חשֶׁךְ? קוּם אוֹר   כִּי בָא אוֹר: (ח)

חֵן חֵן קְרָא, וּשְׁתֵּי שׁוּרוֹת
זֵתִים לְהָאִיר הַנֵּרוֹת
קוֹמֵם, וְהָיוּ לִמְאוֹרוֹת
שַׁמְנָם בְּמִקְדָּשׁ אֵל נָאוֹר   לַמָּאוֹר: (ט)

א) נקדתי שברו בסי"ן, ענין תקוה, ותהיה הכוונה על דרך תוחלת ממושכה מחלה לב, וגם יתכן לקרוא בשי"ן, עד אן תהיה רעתו נמשכת. בדיואן כתוב עד אן, ולצורך המשקל כתבתי עֲדֵי אן.

ב) עלי אור, העמדתי העי"ן בגעיא, כי החטף עומד כאן במקום תנועה — יגוד עקבו

דבק למעלה, עד אן יגוד עקבו החטא הנושך? — עליו כחום צח וכו' הוא דרך בקשה, שישכון על ישראל אור צח, הוא אור הגאולה.

ג) וצניף עלי ראש פרוע, מלת עֲלֵי איננה בדיואן, והוספתיה מסברה. הטור הזה ושלאחריו דבקים עם תַּלְבֵּשׁ שבטור השלישי: תלביש צניף טהור על ראשם של ישראל אשר הוא עתה פרוע (מגולה לדעת הקדמונים, ולא לדעתי), ותלבישם כבוד ויקר במקום הבגדים הקרועים שהיו עליהם עד היום. וכל זה לקוח מזכריה ד', ואולי נעשה הפיוט לשבת וחנכה.

ד) כמאמרך יהי אור, השוא שביו"ד הוא הוץ מן המנין.

ה) בדיואן כשולי ברך, והחלפתי מקום הוי"ו — בדיואן לפניהם, והוספתי וי"ו, והכוונה על הכתוב הנני שולח מלאכי ופנה דרך לפני — בדיואן יתברך והחלפתי היו"ד בוי"ו, והתיבה דבקה למטה, ותברך זרע ישרים באותו זמן שתקלל מורדי אור.

ו) ישראל ההומה כעבד ישאף צל, האצל עליו הוד ישעך. ובדיואן כתוב עלי.

ז) בדיואן עד מתי, והוספתי יו"ד בעבור המשקל.

ח) קום אור, הוא צווי, כמו קומי אורי.

ט) חן חן קרא, על שם תשואות חן חן לה. ואח"כ כתוב בדיואן: ובשורות זתים להאיר הנרות וכו', ונ"ל כי אחד מן המעתיקים כתב וב' שורות, ובא אחר והדביק וכתב ובשורות. ואמנם שתי השורות האלה הן שתי שבלי הזתים שבזכריה ד' י"ב, ופירש רש"י קבוצת זתים בענף כמין שבולת — ומלת קומם חוזרת לאותן שתי שורות או שבלי הזתים, ושמנם של אותם הזתים יהיה שמן למאור במקדש ה'.

עא

לכל עצמותי.

והוא מן הפיוטים הנעשים לאמרם באמצע נשמת, קודם פסוק כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך — דיואן ב' א' ט' ואילת השחר, ומנהג אוינון (יום א' דר"ה אחר נשמת), ומנהג ד' קהלות (יום ב' דר"ה). השיר הזה כלו תנועות, אין בו יתד (זולתי איזה שוא במקרה, ובלתי נחשב), ומשקלו כמשקל הפסוק: כל עצמותי (ד' תנועות) תאמרנה ה' (חמש) מי כמוך (ארבע). כל חרוזה כוללת ארבעה טורים, שלשה מהם נחלקים לשני חלקים, החלק הראשון בעל חמש תנועות, והשני בעל ארבע. שלשת החלקים הראשינים נחרזים זה עם זה, ושלשת החלקים השניים נחרזים זה עם זה, והטור הרביעי הוא בעל שלשה חלקים, שוים עם פסוק כל עצמותי במספר תנועותיהם (ד' ה' ד'), וגם בסיום או חרוז שלהם (תַי, נַי, מוֹךָ) — הפיוט הזה כתוב פעם שנית בדיואן שבידי, בחלק ג' סימן קנ"א, וברוב נסחאותיו הוא שוה לנסח החלק השני שממנו אני מעתיק עתה, אך בראשו יש שלשה בתים שאינם בחלק השני; וזה עשרים שנה ויותר העתקתי הפיוט הזה מהחלק השלישי מהדיואן, ושלחתיו לידידי מהרי"מ זקש זצ"ל והוא הדפיסו בספרו על פי הנסח ההוא, ועתה רואה אני כי אותם ג' בתים אינם שקולים במשקל יתר השיר הזה, ונ"ל שאינם לר"י הלוי, והנוסח שהעתקתי כאן הוא הנכון.

כָּל עַצְמוֹתַי		תֹּאמַרְנָה יְיָ		מִי כָמוֹךָ:

יְצָרִי וִיצוּרַי		מִמְּךָ הָיוּ (א)
יוֹדוּ אֵבָרַי		כִּי בְךָ חָיוּ (ב)
וּבְמִנְחַת שִׁירַי		לְךָ יֶאֱתָיוּ
וּתְרוּמוֹתַי		תּוֹדוֹת הֶגְיוֹנַי		הִקְדִּימוּךָ: (ג)

דיואן עא

הֵן נִשְׁמַת אַפִּי   מִיָּדֶךָ
וּמְאוֹר עַפְעַפִּי   מֵהוֹדֶךָ
וַעֲצַת שַׂרְעַפִּי   מִסּוֹדֶךָ
וּמְזִמּוֹתַי   תָּמִיד מוּל פָּנַי   אוֹת שָׂמוּךָ: (ד)

וּבְעֵת שֶׁאֲהָבַי   יִקְרָאוּךָ
בְּלִבִּי וְקִרְבִּי   יִמְצָאוּךָ (ה)
אַךְ לֹא מַחֲשָׁבַי   יִשָּׂאוּךָ
וַחֲלוֹמוֹתַי   וּסְעִיף רַעְיוֹנַי   לֹא דִמּוּךָ: (ו)

דֶּגֶל הֲקַמְתָּ   לִקְדוֹשֶׁיךָ (ז)
גַּם נֵס הֲרֵמֹתָ   לִמְבַקְשֶׁיךָ
כִּי לֹא נֶעֱלַמְתָּ   מִדּוֹרְשֶׁיךָ (ח)
אַךְ אַשְׁמוּתַי   מִנֶּגֶד עֵינַי   הֶעְלִימוּךָ: (ט)

הִנֵּה רָאִיתָ   מַשְׂכִּיּוֹתַי
מִיּוֹם בָּנִיתָ   אֶת־אָשְׁיוֹתַי
כִּי אַתְּ קָנִיתָ   אֶת־כִּלְיוֹתַי
תַּעֲלֻמוֹתַי   וּסְתוּם חֶבְיוֹנַי   לֹא עֲמָמוּךָ: (י)

א) יצרי נ"ל שהכוונה יצירתי, כמו כי הוא ידע יצרנו (תהלים ק"ג י"ד); ויצורי, איברי, כמו ויצורי כצל כלם (איוב י"ז ז').

ב) אוינין וד' קהלות יודו כל אברי, ויפה העיר ר' משה כרמי (דף ק"ז) שא"כ ראוי לנקד האל"ף בחטף, אך ן' גבירול אמר (בסדר מצות עשה) במספר איברים (בצירי, בעדות המשקל), א"כ אין כאן מקום למלת כל — ואיננה בדיואן ובאילת השחר, ובדיואן יש כאן יו"ד אחר האל"ף, ודוגמת זה אימורים ביו"ד ועניננו אֲמוּרים, וכמו שפירש הרמב"ם בהקדמתו לסדר קדשים: וכל אלו נקראים אמורים, ר"ל הדברים שצוה לשרוף אותם.

ג) איברי מקריבים לפניך תרומותי שהן תודות הגיוני (דברי תודה ותהלה שאני הוגה בלבי ובלשוני). הקדימוך, מענין במה אקדם ה', אלא שהוא הפעיל כמו מי הקדימני ואשלם (איוב מ"א ג'), והמשורר עושה אותו יוצא לשלישי, איברי עושים שתרומותי תבאנה לפניך.

ד) דיואן מלפני, ואינו אלא טעות. וטעם אות שמוך, שמו אותך כְּאוֹת מול פני תמיד. ובאילת השחר ומזמותי גם כל מעיני אות שמוך, והוא תקון מקולקל. ובד' קהלות מעל פני שמוך, ור' משה כרמי הגיה מול פני, וכן מצא אח"כ בכ"י, ומלת אות לא ראה ולא ידע, ובמקומה הוסיף מדעתו הן (מול פני הן שמוך), ומה שכתבתי הוא נסח אוינין.

ה) שאהבי, הוא שם דבר מן אילת אהבים (משלי ה' י"ט), וכן הוא באוינין וד' קהלות אלא שבאוינין נקדו האל"ף בפתח והה"א בחטף פתח, ור"מ כרמי הגיה ונקד האל"ף בחטף פתח והה"א בקמץ. והכוונה במלות האלה: כאשר חשקי ואהבתי לך יקראוך ויבקשוך, אז לבי וקרבי ימצאוך. אך נ"ל כי לא לכך נתכוון המשורר, אך רצונו היה לומר: אֲהָבַי ימצאו אותך בלבי וקרבי (עיין למעלה סימן כ"ב הערה ל"א), ולפיכך הוספתי ב' וכתבתי בלבי, ואחרים ישפוטו אם לקיים ואם למחוק הב'.

ו) אך מחשבי לא ישאוך, יפה הביא כאן ר"מ כרמי דברי הפייט (משה אבן עזרא, בפיוט בלבב בר) שאמר: והמשכיל לא יכיל נְשׂוֹא גְדָלוֹ ברעיוניו — גם יפה נקד דמוך בחירק (ובאויניון הוא בקמץ ובאילת השחר בפתח), אלא שהוא אומר שהוא „לשון הפסוק בישעיה מ"ו" ואני אומר שאין כוונת המשורר ככוונת הנביא, כי ישעיה אומר למי תדמיוני ותשוו (בקשר הלמ"ד) להרחיק הפסילים והצלמים, אבל כוונת המשורר היא לומר שאפילו כח הדמיון אינו יכול לצייר את הבורא. לא דמוך (בלתי נקשר עם למ"ד) ענינו: אינם מציירים אותך בכח הדמיון.

ז) דיואן בקדושיך.

ח) גם נס הרמת, כן הוא בדיואן ובאילת השחר, אבל באויניון וד' קהלות יום זה קִדַּמְתָּ, והוא תקון מקולקל — וכוונת המשורר: אע"פ שאתה בלתי נראה, ואפילו כח הדמיון לא יוכל לצייר אותך, הנה הקמת והרמת לכל קדושיך ומבקשיך דגל ונס הנראה מרחוק, באופן שלא נעלמת מדורשיך, כי כל מי שאינו עוצם עיניו הוא רואה הדגל ההוא, והוא הבריאה כלה, ומתוך כך הוא מכיר את הבורא.

ט) דיואן איך אשמותי, אילת השחר אף אשמותי, רק באויניון וד' קהלות אך אשמותי — בדיואן הסדר הפוך, תעלומותי וכו' הוא בחרוזה זאת, והחרוזה האחרונה מסיימת איך אשמותי וכו'.

י) אשיותי, יסודותי (ירמיה נ' ט"ו) — אויניון וד' קהלות אתה קנית, אילת השחר כי אתה קנית, רק בדיואן כי את קנית — באילת השחר וסתום חזיוני.

עב

א ה ב ה.

דיואן ב' א' י'. הפיוט הזה הוא על מצות תפלין, והוא חפשי ממשקל, כי רוב טוריו כוללים ח' תנועות, וקצתם ט', גם הלשון איננו שיריי כשאר שירי ר"י הלוי. ודע כי עוד פיוט אחר יש לנו מר"י הלוי על התפלין, והוא במנהג פולין אהבה לפרשת עקב, תחלתו: ידיד עליון שמע הגיון, והוא נאה ומשובח הרבה יותר מזה — כל חרוזה מסיימת בפסוק, ותמיד מלת יָדֶךָ בסוף.

יֵשֵׁר חֻקַּי בְּכָל־מְאֹדֶךָ   וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל־יָדֶךָ: (א)

יֶעֱרַב בְּפִיךָ מִצּוּף וּמִנֹּפֶת   הֶגְיוֹן דָּת חֲשׁוּקָה נִכְסֶפֶת
וּמִצְוַת תְּפִלִּין וְחֹק טוֹטֶפֶת   דְּרוֹשׁ נָא בְשָׂפָה מוֹר נוֹטֶפֶת
הֱיוֹת תָּמִיד עַל־רֹאשְׁךָ חוֹפֶפֶת   וְאַחַר תֶּחֱזַקְנָה יָדֶיךָ: (ב)

הַסְכֵּת וּשְׁמַע בְּדָת הֶגְיוֹנִים   חֹק אֲשֶׁר פֵּרְשׁוּ חֲכָמִים נְבוֹנִים
כִּי מַנִּיחַ תְּפִלִּין הֲגוּנִים   יַאֲרִיךְ יָמִים וְקִצִּים וְשָׁנִים
וְאִם לֹא יַנִּיחַ בְּטוּב הֶגְיוֹנִים   בִּטֵּל שְׁמֹנָה עֲשִׂין נֶאֱמָנִים (ג)
זְכָר־זֹאת וּלְעִתִּים מְזֻמָּנִים   מִזֶּה אַל־תַּנַּח יָדֶךָ:

וְאִם בִּין תָּבִין בְּרַעְיוֹנֶיךָ   רָשׁוּם בִּכְתָב דָּת קוֹנֶךָ
שִׂים טוֹטָפוֹת בֵּין עֵינֶיךָ   בְּרוּם קָדְקֳדְךָ, לֹא עַל־פָּנֶיךָ (ד)
וְכֵן עַל־יָדְךָ בַּהֲבִינֶךָ   עַל־שְׂמֹאלְךָ לֹא בִימִינֶךָ
בְּקִבֹּרֶת יְהִי נְתִנֶךָ   לְמַעַן תַּצְלַח בְּקִנְיָנֶיךָ (ה)
וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ:

דיואן עג

דַּע כִּי שִׁין וְדַל תְּפִלִּין, וְקִשְׁרָן — וְיוֹד, וּרְצוּעוֹת שְׁחוֹרוֹת, בְּתִפְרָן (ו)
וּבְאָלֶכְסוֹנָן גַּם תִּיתוּרָן — עִם רִבּוּעָן וְדַת סִדּוּרָן
וּמַעְבַּרְתָּן וְגוֹיֵהֶן לְבָרָן — יְיָ לְמֹשֶׁה בְּסִינַי מְסָרָן (ז)
לָכֵן צְרִיכִין גּוּף נָקִי לְשָׁמְרָן — כֶּאֱלִישָׁע לְפַרְסְמָן וּלְהַדְּרָן
וְהַיָּשֵׁן בָּם לְאַלְתָּר יְסִירָן — וּבֵין כָּר לִכְסָת כּוֹרְכָן וְצוֹרְרָן (ח)
וְאִם שָׁכַח וְנָם וְלֹא הֶעֱבִירָן — הוֹרֵהוּ וֶאֱמוֹר לוֹ וְתִקְרַן (ט)

רַב, עַתָּה הֶרֶף יָדֶךָ:

הַמַּנִּיחַ תְּפִלִּין בְּמוֹרָא — מְבָרֵךְ שְׁתַּיִם לִפְנֵי קְשִׁירָה
עַל תְּפִלַּת יָד בְּשָׂפָה בְרוּרָה — אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּנֹעַם אֲמִירָה
וְצִוָּנוּ לְהַנִּיחָם בְּטָהֳרָה — וְעַל תְּפִלַּת רֹאשׁ לִהְיוֹת שְׁמוּרָה
אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִלָּה . . . . (י)

א) יַשֵּׁר מלשון על כן כל פקודי כל ישרתי (תהלים קי"ט קכ"ח), ופירש רש"י כל פקודי כל דבר אשר צוית בתורתך, ישרתי, ישרו בעיני ואמרתי עליהם יְשָׁרִים — וכן כאן המשורר מצייר את האל אומר לאדם: הֱיֵה מחבב ומכבד את חקי כדברים ישרים וטובים.

ב) בדיואן כתוב: היות תמיד על ראשך לטוטפת ואתה תחזקנה ידיך.

ג) בכל אחת מארבע פרשיות שבתפלין יש צווי על תפלה של יד וצווי על תפלה של ראש, הרי ח' עשין, וכן אמר המשורר בפיוט ידיד עליון: ודת תפלים אל תעלים פן תעבור בשמונה. ובדיואן כתוב ביטל שמנה עשר נאמנים — מלת הגיונים אשר בבית הזה חשודה מאד בעיני.

ד) בדיואן ביום קדקדך.

ה) נתנך במקום תִּתְּךָ, כמו לבלתי נְתָן־זרע לאחיו.

ו) בדיואן דע כי ושין ודל — ודל ענינו כאן אות הדל"ת, וזה שמה בלשון ערבי, וכן בפיוט ידיד עליון אמר המשורר: וְלָצוּר דל אל תחדל, וטעמו: לעשות צורת דל"ת — בדיואן ויד ורצועות.

ז) ונויהן לברן, במנחות ל"ה ע"ב ונויהן לבר.

ח) דיואן ובין כר לכסות.

ט) ותוקרן, מלשון כי קרן עור פניו, והטעם: אז יהיה לך אור והצלחה.

י) בדיואן כתוב כאן ואקץ, שענינו (בלשון ערבי) חסר.

עג

פיוט.

דיואן ב' א' י"א ומחזור ויטרי, והראן (מחרך ליום שני דר"ה), אוינייון וד' קהלות (מחרך ליום א' דר"ה), ובדיואן כתוב בראשו: עלי יי' מלכנו (כלומר שנעשה לאמרו קודם ה' מלכנו), ואני לא מצאתי בתפלת שחרית מלות ה' מלכנו — כל אחד מטורי השיר הזה נחלק לשני חלקים, אחד קטן ואחד גדול ממנו, הקטן כולל שתי תנועות ויתד ותנועה, והגדול כולל שתי תנועות ויתד וארבע תנועות. הבית הראשון מסיים ד' פעמים באותיות נִי, וכן הבית האחרון בכל חרוזה כולל ד' פעמים חרוז נִי; וכל חרוזה מתחלת בשלשה טורים שקולים ונחלקים לשנים כשני הטורים הראשונים, אלא שהחלק הראשון מהשלשה טורים מסיים בחרוז אחד והחלק השני מסיים בחרוז אחר.

מִי יִתְּנֵנִי   עֶבֶד אֱלוֹהַּ עוֹשֵׂנִי
וִירַחֲמֵנִי   כָּל־דּוֹד, וְהוּא יַקְרִיבֵנִי׃ (א)

יוֹצְרִי וְרוֹעִי   נַפְשִׁי וְגֵוִי קָנִיתָ
בַּנְתָּ לְרֵעִי   וּמַחְשְׁבוֹתַי רָאִיתָ
אָרְחִי וְרִבְעִי   וְכָל־דְּרָכַי זֵרִיתָ (ב)
אִם תַּעְזְרֵנִי   מִי זֶה אֲשֶׁר יַכְשִׁילֵנִי
אוֹ תַעְצְרֵנִי   מִי בִלְתְּךָ יַתִּירֵנִי׃

הָמוּ קְרָבַי   לִהְיוֹת קְרוֹבִים אֵלֶיךָ
אוּלָם עֲצָבַי   יְרַחֲקוּם מֵעָלֶיךָ (ג)
יַטּוּ נְתִיבַי   מֵעַל נְתִיב מַעְגָּלֶיךָ
יָהּ לַמְּדֵנִי   בַּאֲמִתְּךָ הַדְרִיכֵנִי
וּלְאַט נְהֵנִי   בַּדִּין, וְאַל תַּרְשִׁיעֵנִי׃

וַאֲנִי בְעֶדְנָה   לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ מִתְרַפֶּה (ד)
אַף כִּי בְזִקְנָה   מַה־זֶּה אֲיַחֵל וַאֲצַפֶּה
אֵל נָא רְפָא נָא   כִּי עִמְּךָ אֵל הַמְרַפֵּא
יוֹם תִּתְּשֵׁנִי   זִקְנָה, וְכֹחִי יְנַשֵּׁנִי
אַל־תִּטְּשֵׁנִי   אֵלִי וְאַל תַּעַזְבֵנִי׃

דַּכָּא וְאֻמְלַל   אֵשֵׁב, וְחָרֵד לִרְגָעַי
עָרֹם וְשׁוֹלָל   אֵלֵךְ בְּהַבְלֵי תַעְתּוּעַי
וַאֲנִי מְחוֹלָל   מֵרֹב חֲטָאַי וּפְשָׁעַי
בֵּינְךָ וּבֵינִי   עָוֹן אֲשֶׁר יַבְדִּילֵנִי
וַיַּחְשִׁכֵנִי   לִרְאוֹת מְאוֹרְךָ בְּעֵינַי׃ (ה)

הַטֵּה לְבָבִי   לַעֲבוֹד עֲבוֹדַת מַלְכוּתָךְ
וּמַחֲשָׁבַי   טַהֵר לְדֵעָה אֱלָהוּתָךְ (ו)
וּבְעֵת כְּאֵבִי   אַל־נָא תְּאַחֵר רְפֻאוּתָךְ
אֵלִי עֲנֵנִי   אַל־תֶּחֱשֶׁה וּתְעַנֵּנִי
אָנָּא פְדֵנִי   וֶאֱמוֹר לְעַבְדְּךָ הִנֵּנִי׃ (ז)

א) יקריבני, לשון ואת אשר יבחר בו יקריב אליו (במדבר ט״ז ה׳).
ב) במלת ומחשבותי ובמלת וכל העמדתי געיא, להאריך קריאת השורק והשוא, לצורך המשקל.
ג) הכוונה מכאובי הם סבה שלבי וקרבי מתרחקים מעליך, ומלת יְרַחֲקוּם היא בנין

פֹּעַל, ושוא היו"ד נחשב כתנועה, והעמדתיו בגעיא. וכאוניון וד' קהלות: אולי (ביו"ד) עצבי ירחקו (בלי מ"ם), ואין לו ענין, והר"מ כרמי הגיה יֵרָחֲקוּ (נפעל), והמאמר נשאר חסר טעם.

ד) בעדנה, בימי הבחרות והכח.

ה) ויחשכני, ענין מניעה. בעיני, שוא הבי"ת נחשב כתנועה, והעמדתיו בגעיא.

ו) ומחשבי, גם כאן שורק הוי"ו נחשב כתנועה, ובהפך החטף שבאלהותך הוא חוץ מן המנין. בכל הנסחאות כתוב לדעת, ויפה הגיה הר"מ כרמי לְדֵעָה.

ז) שני הטורים האחרונים האלה כתבתים כמו שהם בכ"י והראן, אבל בשאר נסחאות יש בהם חלופים רבים, ואינם כדאי להאריך בהם, רק זאת אומר כי בדיואן כתוב בטור האחרון: שֵׁנִית קְנֵנִי, ונ"ל כי לשון זה יצדק על כלל האומה, אבל בשיר הזה כל אחד מישראל מדבר בעד עצמו.

ער

גאולה.

דיואן ב' א' י"ב, והוא במנהג פולין גאולה לשבת לפני שבועות. השיר הזה חפשי מכל משקל.

יוֹנָה נְשָׂאתָהּ עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
וְקִנְּנָה בְחֵיקְךָ תּוֹךְ חַדְרֵי חֲדָרִים (א)
לָמָּה נְטַשְׁתָּהּ נוֹדְדָה בַּיְּעָרִים (ב)
וּמִכֹּל עֲבָרִים פּוֹרְשֵׂי מַכְמוֹרִים (ג)
יְסִיתוּהָ זָרִים בֵּאלֹהִים אֲחֵרִים (ד)
וְהִיא בְמִסְתָּרִים תִּבְכֶּה לְבַעַל נְעוּרִים
וּבֶן־דִּישָׁן וְדִישׁוֹן יַחֲלִיק לָהּ לָשׁוֹן (ה)
וְתִשָּׂא אִישׁוֹן לְאִישָׁהּ הָרִאשׁוֹן (ו)
לָמָּה תַעֲזוֹב נַפְשִׁי לִשְׁאוֹל
וְאֵדְעָה כִּי אֵין זוּלָתְךָ לִגְאוֹל:

הֲלָנֶצַח תַּמָּה תְּהִי גֹלִיַּת צַמָּה (ז)
בְּזָה וְשַׁמָּה לִמְזָה וְשַׁמָּה (ח)
וּבֶן־הָאָמָה הֶעֱטַנִי אֵימָה (ט)
כִּי בְיָד רָמָה קֶשֶׁת רָמָה (י)
וְאָהֳלִי בָמָה לְאָהֳלִיבָמָה (כ)
וְאָהֳלִיבָה מַה־־־ תְּיַחֵל עוֹד וְכַמָּה (ל)
וְאֵין מוֹפֵת וְאֵין אוֹת וְאֵין חָזוֹן וּמַרְאוֹת (מ)
וְאִם אֶשְׁאַל לִרְאוֹת מָתַי קֵץ הַפְּלָאוֹת
יַעֲנוּ נְבוּאוֹת הִקְשִׁיתָ לִשְׁאוֹל:

וּבָנוֹת עֲדִינוֹת   הָגְלוּ מִמְּדִינוֹת
מִמִּטּוֹת רַעֲנָנוֹת   וּמְנוּחוֹת שַׁאֲנַנּוֹת
וְנִפְזְרוּ בֵינוֹת   עַם לֹא בִינוֹת (מ)
בְּלַעֲגֵי שָׂפָה   וּבִלְשׁוֹנוֹת שׁוֹנוֹת
אַךְ שָׁמְרוּ אֱמוּנוֹת   בָּם הָיוּ אֱמוּנוֹת (ס)
וְלֶאֱלִילֵי תְמוּנוֹת   מֵאֲנוּ לֶעֱנוֹת (נ)
וְלָמָּה בַמֶּרְחָק   עָמַד דָּר שַׁחַק (ו)
וְדוֹדִי רָחַק   וְרוֹדִי דָחַק
וּלְקֵץ יָמִים   נִשְׁאַל נִשְׁאוֹל: (ם)

הֶגֶל אַחֲוָה   מֵעָלַי הוּסַר (ע)
וְרֶגֶל גַּאֲוָה   עָלַי עֹל וּמוֹסָר (פ)
וַאֲנִי מְיֻסָּר   בְּאַכְזְרִיּוּת מוּסָר
גּוֹלֶה וְנֶאֱסָר   וְזָעֵף וְסָר
בְּאֵין מִנְזָר וְטִפְסָר   וְאֵין מֶלֶךְ וְאֵין שָׂר
וְצָר אֵלַי סָר   וְצוּר מֶנִּי סָר (ץ)
וְהֶחֱרִיב בְּקִצְפּוֹ   מְקוֹם מִדְרַךְ כַּפּוֹ
וְהִצִּית בְּזַעְפּוֹ   מְזוּזָתוֹ וְסִפּוֹ (נ)
וְאֵשׁ קָדְחָה בְאַפּוֹ   וַתִּיקַד עַד שְׁאוֹל:

הַלְעוֹלָמִים יִזְנַח יְיָ
וְהַאֵין קֵצָה לְמוֹעֲדֵי חֶזְיוֹנַי (ז)
קוּמָה יְיָ וְיָפוּצוּ שׂוֹטְנַי
וְשׁוּב אֶל־מְעוֹנַי אֶל־הֵיכָל לְפָנַי
וְגַלֵּה לְעֵינַי כְּבוֹדְךָ כְּמִסִּינַי (ק)
וְהָשֵׁב לִשְׁכֵנַי גְּמוּל עַל־יְגוֹנַי (ר)
וּבְטַל יֶשַׁע רֵד   עַל יָרֵא וְחָרֵד (ש)
וּמִכִּסְאוֹ הוֹרֵד   בֶּן־הָאָמָה מוֹרֵד (ת)
מְהֵרָה פֶּן אֵרֵד   בְּיָגוֹן אֶל־שְׁאוֹל: (סק)

*) תוך חדרי חדרים, כן הוא בדיואן, אבל במנהג פולין בחדרי חדרים. והנה תוֹךְ הוא שם דבר, והוא הסמוך מן תָּוֶךְ, ואין אומרים (בתנ"ך) תוֹךְ להוראת בְּתוֹךְ, כמו שאין אומרים קֶרֶב, עֲבוּר, גְּלַל, במקום בְּקֶרֶב, בַּעֲבוּר, בִּגְלַל. ועם כל זה מלת תוֹךְ במקום בְּתוֹךְ שגורה הרבה בפי המחברים, ור"י הלוי עצמו (בב"י עמוד ל"ט) אמר: ואם תראה תוך ערוגת וכו', גם (עמוד נ"ה) ותוך יערת דבש, וגם כאן (למעלה סימן נ"ה) גם תוך סגור לב.

ב) במנהג פולין נדודה, והוא טעות.
ג) הכוונה: ומכל צד יש פורשים לה רשת. השמטת מלת יֵש נוהגת הרבה בלה"ק.
ד) במנהג פולין לאלהים אחרים.
ס) גם בדיואן גם במנהג פולין הטור הזה כתוב אחרי הטור המתחיל ותשא, אך מלבד זה נסח הטור הזה משונה מאד במנהג פולין, וזה לשונו: ובין (ביו"ד) אֵצֶר ודישון תחליק לו לשון. ואשר אני אחזה לי הוא כי המשורר אמר יסיתוה זרים וכו' והיא במסתרים וכו', ובן דישן ודישון (בני שעיר החורי, בראשית ל"ו כ"א) יחליק לה לשון (לפתותה ולהסיתה לקבל אמונתם), אבל היא תשא עיניה אל אישה הראשון, ומתפללת ואומרת למה תעזוב וכו'. ונ"ל כי אחד מן המעתיקים הפך סדר שני הטורים האלה בטעות, וכשבאו הקהלות וקבלו הפיוט הזה לאמרו בשבת לפני שבועות, לא מצאו הבנה לשני הטורים האלה לפי הסדר שהיו כתובים, ובקשו לתקן והגיהו ובין במקום ובן (כלומר בהיותה בגלות בין בני שעיר) תחליק לו לשון (היא מתפללת בתחנונים וחלקת לשון לפניו ית' ואומרת למה תעזוב וכו') — אך רחוק הוא שיקרא ר"י הלוי למתפלל בכנוי מחליק לשון — אבל אם המשורר כתב דישן ודישון או אצר ודישון, אין בידי להכריע.
ו) בדיואן ותשא בת אישון, ומלת בת איננה במנהג פולין, ובמקרא מצאנו אישון בת עין, אך לא בת אישון — במנהג פולין לבעלה הראשון, ובדיואן לאישה הראשון, וכן במקרא אלכה ואשובה אל אישי הראשון.
ז) תמה, על דרך יונתי תמתי, והטעם כנסת ישראל שהיא תמימה ובלי מום. גלוית צמה, על דרך גלי צמתך (ישעיה מ"ז ח'), כלומר תהיה לחרפה ובוז. ובעל פתחי שערים (בספר יד כל בו) פירש לשון צמתו בבור (!).
ס) והיא לבז ולשמכה ביד שמה ומזה בני אדום (בראשית ל"ו י"ג). ובמנהג פולין בהפך מזה ושמה לבזה ושמה, והוא שבוש.
ט) העטני אימה, על דרך העטית עליו בושה (תהלים פ"ט מ"ו), ובמנהג פולין בְּעָתַנִי אימה.
י) קשת רמה, לשון רומי קשת (תהלים ע"ח ט').
כ) ואהלי (בית המקדש) נעשה במה (מקום עבודה) לאהליבמה (לנכרים), אלא שהמשורר לא דק, כי אהליבמה שם משפחה באדום (בראשית ל"ו מ"א) והבמה הבנויה בהר הבית היא לישמעאלים.
ך) ואהליבה (ירושלים, יחזקאל כ"ג ד') מה וכמה תיחל עוד? — דרך צחות נִתַּח המשורר מלת אהליבמה לנתחים, אהלי במה, אהליבה מה.
ל) במנהג פולין ואין חזות ומראות.
מ) במ"פ עַם דמיונות.
ס) הכוונה ששמרו האמונות שנתגדלו בהן, לשון האמונים עלי תולע. ובמ"פ הטור הזה משובש ואין לו הבנה.
נ) לענות, להכנע, כמו לענות מפני (שמות י' ג'), ובמ"פ אין חפצם לענות.
ן) במ"פ תעמוד דר שחק.
ס) חוזר לדודי (הוא הקב"ה), והמליצה לקוחה מנחמיה (י"ג ו') ולקץ ימים נשאלתי מן המלך, והכוונה כי ה' נתרחק מישראל לקצת זמן. ואמת הוא כי לשון נשאל מורה נטילת רשות (כפירוש רש"י בנחמיה ובשמואל א' ך' פסוק ו' וכ"ח ורד"ק שם פסוק כ"ח, ולא כרד"ק בשרשים), והוא לשון בלתי ראוי במקום הזה.
ע) במ"פ דגל אהבה.
פ) מוֹסֵר, מן ובמוסרם יחתום (איוב ל"ג י"ו), התפתחי מוסרי צוארך (ישעיה נ"ב ב'), רגל נאוה היא עָלַי כמו על ומוטָה. ובמ"פ עָלַי על מָסַר, והיא הגהה משובשת.
ף) סר אֵלַי, נתקרב, כמו ויסר אליה האהלה (שופטים ד' י"ח), סר ממני, נתרחק.
צ) דיואן והצית אש בזעפו, והנכון (כמו במ"פ) בלא מלת אש, שאם לא כן, צריך לומר במזוזתו בבי"ת.
ץ) במ"פ למופת חזיוני, והוא שבוש.
ק) במ"פ וְתִגָּלֶה לְעֵינַי כְּבוֹאֲךָ מְסִינַי.

ר) במ"פ גמולות יגוני, ובדיואן והשב לעיני גמול לשכני, ויד מאוחרת כתבה אל במקום ל' לשכני, גם יש שני קוים על מלת לעיני, וכתוב בגליון יגוני (ויהיה הדבור כך: והשב יגוני גמול אל שכני), אבל גם מלת אל היא מחוקה בשני קוין, ובגליון למטה ממלת יגוני כתוב: על א' — וזה בלתי מובן לי.
ש) דיואן וכטל (בכ"ף) ישע ירד (ביו"ד).
ת) מ"פ ומכסאי, והוא שבוש.
תק) מ"פ עד לא ארד (בלי מלת מהרה).

עה

פזמון לשבת.

דיואן ב' א' י"ג, ומשקלו שבע ושבע תנועות בכל טור, והחטפים נחשבים כאלו אינם, רק הפסוק הבא בסוף כל חרוזה הוא חפשי, וכולל לפעמים רק חמש או שש תנועות. והנה בדיואן כתוב בראש השיר הזה: פזמון לשבת — ואני לא מצאתי בו שום רמז לשבת.

יוֹנוֹת הוּשָׁתוּ שֶׁכֶם   בְּאֶרֶץ עֲרָבָה וְשׁוּחָה (א)
קָמְנָה, לֹא זֹאת מְנוּחַתְכֶם   וּנְוַת בֵּיתְכֶם מְשֻׁלָּחָה
שֹׁבְנָה אֶל־תַּעֲנוּגֵיכֶם   לִגְבוּל חַמַּת וְיָנוֹחָה (ב)
יִתֵּן יְיָ לָכֶם   וּמְצָאן מְנוּחָה:

הִנֵּה מִיּוֹם נָדַדְנוּ   מִשָּׁלֵם וּבְנוֹתֶיהָ (ג)
וּמֵעַל צִיּוֹן נִפְרַדְנוּ   וְנָדַמּוּ כָּל־נְאוֹתֶיהָ (ד)
אֲנַחְנוּ פְּלָאִים יָרַדְנוּ   וְהִיא רָצְתָה שַׁבְּתוֹתֶיהָ
אַךְ עַל תִּקְוָה שָׁקַדְנוּ   וְלֹא נִגְרַע לְאֵל שִׂיחָה:

וּמִי יִתֵּן אֵבֶר כַּיּוֹנָה   לִי, אָעוּפָה וְאֶשְׁכּוֹנָה
אָטוּשׁ תֵּימָן וְצָפוֹנָה   וְאֶשְׁאַף רוּחַ צִיּוֹנָה
וּכְרִאשׁוֹנָה אַחֲרוֹנָה   יָקִים שִׁבְעָה וּשְׁמֹנָה
וְעַל־תּוֹפְשֵׂי חֶרֶב יוֹנָה   חֶרֶב חֶרֶב פְּתוּחָה:

דּוֹרֶכֶת בָּמֳתֵי תִקְוָה   תּוֹחַלְתֵּךְ לֹא נִכְזָבָה
וְאִם בֵּינְכֶם תּוּפַר אַחֲוָה   אַחֲוָתִי לֹא נֶעֱזָבָה
לְבֵיתִי הַבַּת הַנָּאוָה   כִּנְעוּרֶיהָ תְּהִי שָׁבָה
וּכְרוּב יֶשַׁע אֶרְכָּבָה   לָתוּר לָכֶם מְנוּחָה:

הַמְעַט מִכֶּם תַּנְחוּמוֹת   יִהְיוּ כַּטַּל בְּבַצּוֹרֶת
לְהַנְחִיל נְחָלוֹת שׁוֹמֵמוֹת   וְעַל־תִּלָּהּ תָּרוּם קֶרֶת
כְּגִבּוֹר וּכְאִישׁ מִלְחָמוֹת   יָעִיר אַהֲבָה מְסֻתֶּרֶת
הַמּוֹשִׁיבִי עֲקֶרֶת   אֵם הַבָּנִים שְׂמֵחָה:

א) מלות הושתו שכם מנוקדות בדיואן שבידי, והשי"ן הראשונה בשוא, אך לפי המשקל צ"ל בקמץ — המליצה לקוחה מן כי תשיתמו שכם (תהלים כ"א י"ג), ועיין שם חלוק דעות בפירושה; והמשורר בחר בה מפני שהיה רוצה לסיים החרוזה בפסוק יתן ה' לכם ומצאן מנוחה — מלת יונות איננה על טהרת לשון המקרא, כי גם לנקבות אומרים יונים ולא יונות, עיין יחזקאל ז' י"ו ושיר השירים ה' י"ב — במלת בְּאֶרֶץ העמדתי השוא בגעיא, להשלים מספר שבע תנועות — ואמנם היונות האלה משל על נפוצות יהודה, והמשורר קורא להן לשוב לאדמת הקדש.

ב) גבול חמת נזכר ביחזקאל מ"ז י"ו, אבל אותה חמת (בחטף פתח) היא חוצה לארץ, וכאן אין ספק שכוונת המשורר על עיר בארץ ישראל, וגם לפי המשקל צ"ל החי"ת בפתח והמי"ם דגושה, והכוונה על עיר טבריה. וינוחה נזכרת ביהושע י"ו פסוק ו' וז', והמשורר מזכיר אותה להיותה נקראת על שם המנוחה, ואני לא אדע מה ראה להזכיר אצלה גבול חמת.

ג) תשובת היונות — שָׁלֵם היא ירושלים.

ד) בדיואן ונשכחו, ואני כתבתי וְנָדַמּוּ על שם ונדמו נאות השלום (ירמיה כ"ה ל"ז).

עו

פיוט לעושה שלום.

דיואן ב' א' י"ד, ומשקלו שש תנועות, בלי השגחה על החטפים. בכל חרוזה ג' טורים, בהרוז אחד (והוא מתחלף בכל חרוזה), ואח"כ שני טורים בהרוז לֵם, כמו הבית שבראש השיר. בדיואן כתוב בראש השיר הזה עושה שלום, וכן כתבתי גם אני כאן, גם כי באמת לבי מגמגם בדבר. המשורר רדף בשיר הזה אחר מלות משותפות להוראות שונות.

קוֹרְאִים בְּלֵבָב שָׁלֵם שַׁאֲלוּ לִשְׁלוֹם שָׁלֵם: (א)

יָמַי אֶצְעַק וְאֶפְעֶה (ב)
מִבֵּין שָׂרָף וְאֶפְעֶה
כִּי אֵין מַרְבִּיץ וּמַרְעֶה
לְעֵדֶר בַּבָּר חוֹלֵם
וּבְשׁוּב שְׁבוּתוֹ כְּחוֹלֵם: (ג)

הָאֵל! כּוֹנֵן אֲשׁוּרַי
וְיַסֵּד בְּחֶסֶד שׁוּרַי
וּבְחֵיק צָרַי וְשׁוֹרְרַי (ד)
נָקָם וְשַׁלֵּם שַׁלֵּם
וּמִיקַר עֲדָנַי שָׁלֵם: (ה)

וְעַד־אָן אֶחֱרַף וְאָקוּץ
בֵּינוֹת חוֹרְפַי, וְאָקוּץ? (ו)
יָהּ! קוּם לְעוֹבְדֵי שִׁקּוּץ
צַלְמָם הוֹלֵךְ בְּצֶלֶם
וּצְלֵם בְּגַחֲלֵי צֶלֶם: (ז)

הָדֵלֶה עַם יָרְדוּ לִשְׁאוֹל
כָּבְדוּ שְׂפָתָיו לִשְׁאוֹל (ח)
אוּלַי בָּא יוֹם לִגְאוֹל
וְתַרְנִין שִׂפְתֵי אִלֵּם
קָמַת עֲוֹנָיו אִלֵּם: (ט)

הָרֵם יְשְׁעֲךָ כַּנֵּם
וְאֵלָיו עַמְּךָ כַּנֵּם (י)
וְשָׂא נֵס כְּמֵאָז בְּחָנֵם (כ)
וְעֵינֵי כָל־צָר הַעְלֵם (ל)
וְאֶל הַר־קָדְשְׁךָ הַעֲלֵם: (מ)

א) שָׁלֵם הראשון שם התאר, והשני שם העיר.
ב) ימי, בכל ימי, כמו ובימי אקרא (תהלים קי"ו ב'). אפעה הוא כאן פעל עתיד (כמו בישעיה מ"ב י"ד), ובטור שאחר זה הוא שם נחש.
ג) חולם הראשון לקוח מאיוב ל"ט ד', והשני מתהלים קכ"ו א'.
ד) שורי הראשון חומותי, והשני שונאי ועויני, כמו ותבט עיני בשורי. ובדיואן כתוב ושוררי.
ה) מן יְשָׁלּוּךָ כל יתר עמים (חבקוק ב' ח'), והכוונה שְׁלוֹל מהם יקר עדני שלקחו ממני.
ו) אחרף ואקוץ לקוח מישעיה י"ח ז', ואח"כ אמר חורפי מן והרפות חורפיך נפלו עלי, ואקוץ מן קצתי בחיי.
ז) קום בשביל עובדי שקוצים, והולך צלמם (צורתם, גופם או נפשם, עיין רד"ק בתהלים ע"ג כ') בחשך (כפירוש ר' יונה על אך בצלם יתהלך איש, עיין רד"ק בשרשים), וּצְלֵה אותם (עובדי השקוצים) על גחלי הצלמים והאלילים שלהם עיין דוגמא מעין זה במלכים ב' כ"ג כ') — בדיואן כתוב בגחל לשון יחיד, ואני עשיתיו לשון רבים, כי לא נמצא היחיד (לא במקרא ולא במשנה) אלא בלשון נקבה; ואם הקליר וחבריו אמרו גחל, לא כדרכיהם דרכי ר"י הלוי.
ח) לשאול הראשון שם, והשני פעל, רומם את העם אשר הושפל עד שאול תחתית, ולאורך הזמן שהוא בגלות והוא תמיד שואל אם בא יום הגאולה, נעשו שפתיו כבדות, ואין בהן עוד כח לשאול.
ט) פעל עבר מן מאלמים אלומים (בראשית ל"ז ז'), תרנין שפתי מי שהוא אִלֵּם עתה בגלות, ועונותיו מרובים, וכאלו עונותיו הם תבואתו וקמתו, והוא עושה מהם אלומות ועמרים.
י) כַּנֵּם הראשון שם דבר עם כף הדמיון, והשני צווי, מן נדחי ישראל יכנס (תהלים קמ"ז ב').
כ) כמו שעשית במצרים. חנס, שם עיר גדולה במצרים (ישעיה ל' ד').
ל) המעלים עין הוא עוצם עיניו לבלתי ראות דבר מה, וכאן כוונת המשורר לומר הך כל אויב בסנורים.
מ) והעלה אותם (את עמך הנזכר למעלה) אל הר קדשך.

עז

למוצאי שבת.

דיואן ב' א' ט"ו, והוא ג"כ במחזור ויטרי סימן רי"ה (sic), ובדיואן כתוב בראשו הבדלה. משקלו ג' תנועות ויתד ושש תנועות. שני הטורים שבראש השיר, וכן שני הטורים שבסוף כל חרוזה, כוללים

דיואן עז

בסופם שני חרוזים, אחד כנגד אליהו ואחד כנגד משיח; ושאר טורי השיר כוללים בסופם שני חרוזים אחרים, כל אחד מהם משולש, רק בחרוזה השלישית החרוז אינו אלא אחד, והוא כפול שש פעמים.

צאן אבדות בגלות להו — תניח (א)
ותנהלם באליהו — ומשיח: (ב)

ישמח לב מבקש ישע — עם גולה
יום גואל לשבי פשע — יגלה
על־ברכי זמן ישתעשע — בן נקלה
וצפוני באף כלהו — תדיח
ודמי חמא בבור שמהו — תדיח: (ג)

הן לעקור שאר שרשי — צר נוטר (ד)
ובכתמי יקר תרשישי — מתעטר (ה)
אומר כי לגזע ישי — אין חוטר
גם תפליא ואת־מטהו — תפריח (ו)
בו תרצה וכל־מעשהו — תצליח: (ז)

ושבות שובבה מציון — אל־ציון
ותגונן עלי אפריון — בלי רפיון (ח)
אז ישב בסתר עליון — עם אביון
מי זדון ביום גבהו — תבריח (ט)
ושאון ים אשר כסהו — תשביח:

דמעת העשוקים תעלה — למעוננו
יציל מאריות טלה — בימיננו
רועה רחמים ימלא — על־צאננו
עדר אחריו ינהו — תבטיח (י)
ומאורי ישועות כהו — תזריח:

החשך ביפעת נגהך — תבקיע
בנטות ידך ובכורך — תושיע
אשרי המחכה אורך — ויגיע (כ)
יום תמלוך וביום ההוא — תצמיח (ל)
ישעו, וכל אשר קרהו — תשכיח:

א) להו, לשון ותלה ארץ מצרים (בראשית מ"ז י"ג).
ב) מחזור ויטרי ותנהלם, דיואן ותבשרם.
ג) תדיח הראשון פתח ודגש, ענין הרחקה, והשני קמץ ורפה, כמו ידיח מקרבה (ישעיה ד' ד'), ידיחו את העולה (יחזקאל מ' ל"ח) ענין שטיפה במים להסיר הזוהמה.

ד) ויטרי צר נוטר, דיואן הוא נוטר.
ס) ר' יונה פירש מלת כֶּתֶם על הפנינים (מרגליות), לפיכך אמר המשורר ובכתמי לשון רבים (שלא נמצא במקרא), ואח"כ הוסיף תרשישי, שהם ג"כ אבנים טובות.
ו) דיואן הפליא (בה"א).
ז) ויטרי גם תרצה וכל מעשהו וכו', דיואן גם בו תרצה ואת מעשהו וכו'.
ס) ויטרי ותכונן נטוי אפריון.
ט) ויטרי אשר יגבהו.
י) המשורר היה רוצה לומר אחריך ינהו, והמשקל לא נתנן לומר אחריך, לפיכך הפך הדבור מנכח לנסתר, ואמר למעונו בימינו על צאנו, תחת שהיה לו לומר למעונך וכו', וכאן אמר אחריו כנגד הרועה (שהזכיר בלשון נסתר), ואמר תבטיח לנכח האל, גם כי באמת הרועה והאל אחד הם.

עח

למוצאי שבת.

הפיוט הזה איננו בדיואן, אך הוא במחזור ויטרי (סימן רי"ד), אבל הדיואן שבידי חסר כאן קצת דפים, ומספר השירים מדלג מן ט"ו (שהוא המספר הרשום בראש ההבדלה הקודמת) למספר מ"ג. ויש להאמין כי בין השירים החסרים כאן היתה ג"כ ההבדלה הזאת הכתובה במחזור ויטרי אצל הקודמת; ולהיות שם יהודה חתום בה, ולשונה גם הוא מעיד שהיא לר"י הלוי, ראיתי חובתי להעתיקה. המשקל הוא תנועה ויתד, יתד ותנועה, תנועה ויתד, ויתד ושתי תנועות; ועל המשקל הזה עשה אח"כ ראב"ע פיוט קוראי מגלה הם ירננו אל אל, ולפניהם ר' יצחק בן גיאת יום שְׂאֵת וְיֶתֶר קִיְּמוּ לדור דורים, מָרְדֳּכַי וְאֶסְתֵּר לַעֲשׂוֹת יְמֵי פּוּרִים.

סוֹעֲרָה עֲנִיָּה שׁוֹאֲפָה וְצוֹפִיָּה
יוֹם פְּדוּת שְׁנִיָּה בַּשְּׂרָה בְּאֵלִיָּה:

יַעֲלוּ שְׁחָרִים נִסְתְּרוּ מְאוֹרֵיהֶם (א)
מִפְּנֵי נְמֵרִים אָרְבוּ בְּחוֹרֵיהֶם
תֶּאֱסֹף עֲדָרִים עָזְבוּ מְגוּרֵיהֶם
רוּם בְּיָד נְטוּיָה לְפָרוּץ פְּרִיץ חַיָּה
וַהֲדַר צְבִיָּה בַּל־יְהִי מְעוֹן דַּיָּה:

הַעֲמֵד נְוָתִי עַל־מְכוֹן תְּהִלָּתִי
לַעֲלוֹת לְבֵיתִי סַקְּלָה מְסִלָּתִי
יִרֶב מֵהֱיוֹתִי נִטְּשָׁה לְאַדְמָתִי (ב)
שָׁכְנָה לְבִיָּה בֵּיתְךָ פְּנִימִיָּה:
וַאֲנִי דְחוּיָה מִמְּךָ כְּנָכְרִיָּה:

וֶאֱדוֹם וּמוֹאָב תָּמְכוּ בְּפִסְלֵיהֶם
אֶדְאֲגָה וְאֶדְאַב מַרְאוֹת אֱלִילֵיהֶם
אוֹמְרִים לְעֵת־אָב יַצְלִחוּ בְּנִכְלֵיהֶם (ג)

קו לְשׁוֹן רְמִיָּה מְעַוֶּה פְּלִילִיָּה
יוֹצְרֵי נְשִׁיָּה מַחֲלִיף בְּמַשְׂכִּיָּה׃ (ד)

דִּגְלְךָ תְּרוֹמֵם עַל־שְׁאָר זְנוּחֶיךָ
מִשְּׁאוֹל תְּרִימֵם אֶל־מְקוֹם מְנוּחֶךָ
לוֹחֲמֵי תְּהֻמֵּם מִפְּנֵי מְשִׁיחֶךָ (ה)
הַעֲלֵה אֳנִיָּה טָבְעָה בְּתַחְתִּיָּה
וֶאֱסוֹף זְרוּיָה נִבְחֲנָה עֲשִׂירִיָּה׃ (ו)

הוֹד לְבַשׁ וְהָדָר וַעֲטֵה מְעִיל צֶדֶק
מִנְּטַע סְמָדַר הַעֲבֵר סְבַךְ חֵדֶק
בַּת־אֱדוֹם וְקֵדָר אַל־יְחַזְּקוּ בֶדֶק
אֶל־נְוֵה לְוִיָּה רֵד כְּטַל עֲלֵי צִיָּה
לִהְיוֹת רְוָיָה גַּפְנְךָ וּפוֹרִיָּה׃

א) רבים במקום יחיד, והכוונה יעלה נא עמוד השחר אחר זמן רב שהוא מתעכב, והשמש (שהוא סבת השחר) הוא נסתר.

ב) בכ"י ורב מהיותי, ומפני המשקל תקנתי יֶרֶב — המליצה לקוחה מפסוק ורב מהיות קולות אלהים (שמות ט' כ"ח).

ג) בחדש אב, כי בו (לדעת המאמינים במזל) איתרע מזליה דבר ישראל.

ד) קו לשון רמיה מסלף המשפט, והוא מחליף (ממיר) האל יוצר הארץ בצלמים ומשכיות. קו, אולי ענינו כאן שְׁטָה (סִסְמִם), ואולי ענינו כְּתָב. יוֹצְרֵי היו"ד יתרה, כמו שוכני סנה. במקום מחליף כתוב בכ"י תחליף.

ה) שני הטורים האלה כתובים בכ"י בסדר הפוך: ולוחמי וכו' ומשאול וכו', ומלבד הפוך הסדר יש בו וי"ו בראש כל אחד מהם, וכמה ווי"ן אחרות יתרות יש בו.

ו) נבחנה עשיריה, שעמדה בעשרה נסיונות, כלומר בנסיונות הרבה. בכ"י כתוב ולאסוף בלמ"ד יתרה.

עט

ליל שבת.

גם זה איננו בדיואן שבידי, אבל הוא במחזור ויטרי (סימן קנ"ח), וחתום בו יהודה לוי, ומשקלו שבע תנועות, בלי השגחה על היתדות. רק שני הטורים הראשונים הם בעלי שש, והעמדתי בכל אחד מהם שוא אחד בגעיא, כדי שיהיה נחשב כתנועה.

יְקָר יוֹם שַׁבָּת תַּגְדִּיל
בִּבְרִית שָׁלוֹם וְחַיִּים
וְקַדְּשָׁתוֹ וַיְהִי מַבְדִּיל
בֵּין יִשְׂרָאֵל לַגּוֹיִם׃

הָאוֹמְרִים, אַךְ דְּבַר לָשׁוֹן,
לְדַמּוֹת יְמֵיהֶם לְיוֹם קָדְשִׁי
אֱדוֹם מ. קֶדֶם לְיוֹם רִאשׁוֹן

דיואן פ

עֶרֶב מֵאָחוֹר לְיוֹם שִׁשִּׁי
תַּעְתּוּעַ קֵדָר וְדִישׁוֹן
אֵיךְ בַּעֲלֵי הָאֱמֶת יַשִּׁיא? (א)
יִדַּמּוּ עֲדִים לַעֲדָיִים
וְהַמֵּתִים אֶל־הַחַיִּים:

וּמַה־לְּשָׁבֵנִי, הַמְבַקְשִׁים
לַעֲלוֹת לְכִסֵּא מַמְלָכָה (ב)
מְנוּחַת אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים
וְשָׁם צִוָּה אֶת־הַבְּרָכָה
תְּחִלָּה לְמִקְרָאֵי קֳדָשִׁים
מִימֵי בְרֵאשִׁית נִמְשָׁכָה
פְּרִי מִצְוָתוֹ עֵץ חַיִּים
בְּצִלּוֹ נִחְיֶה בַגּוֹיִם:

דְּגוּלָה לְשִׁמְךָ מְכַהֶנֶת
וְשִׁמְךָ בְּיָדָהּ לְמִשְׁעֶנֶת
הָיְתָה בְּחֵיקְךָ מְקֻנֶּנֶת
וְעַל שֻׁלְחָנְךָ מְרַנֶּנֶת
שְׂבֵעָה בַמָּן מְעֻדֶּנֶת
וְעוֹד הוֹתִירָה צִנְצֶנֶת
מוּדַעַת זֹאת בָּאִיִּים
וַיֵּצֵא לָהּ שֵׁם בַּגּוֹיִם:

הוֹסֵף אֵל יָדְךָ שֵׁנִית
לְחַדֵּשׁ מְלוּכָה קַדְמוֹנִית
לַהוֹלֶכֶת קְדוֹרַנִּית
פְּזוּרָה שְׂמָאלִית וִימָנִית
וְתֵבוֹשׁ עֲרָבִית וִיוָנִית
וְהָשֵׁב כְּהֻנָּה אַהֲרוֹנִית
יִתְקַדֵּשׁ בְּמַחֲנֵה לְוִיִּם (ג)
שִׁמְךָ הַמְחֻלָּל בַּגּוֹיִם:

א) ישיא, יַטְעֶה.
ב) המשורר קורא לשביתת יום השבת בשם כסא ממלכה.
ג) בכ"י ותוקדש במחנה הלוים.

פא

ה ב ד ל ה.

דיואן ב' א' נ"א, ומחזור ויטרי סימן רי"ז, ולא נרשם בה שם המחבר.

דיואן פ

והיא על סדר א"ב, בדיואן עד אות חי"ת, ובמחזור ויטרי רק עד אות וי"ו, ומשקלה שמנה תנועות, בלי השקפה על החטפים.

אוֹתוֹתֵינוּ הִתְמַהְמָהוּ   אַיֵּה אֱלֹהֵי אֵלִיָּהוּ?:

בֵּן שׁוֹמֵעַ אֶל־אִמְרוֹתָיו   צוֹעֵק חָמָס מִצָּרוֹתָיו (א)
אָמַר אַיֵּה צוּר וּשְׁמוּתָיו?   אֶלֶף שָׁנִים לֹא עָנָהוּ: (ב)

גָּזַר תִּשְׁבִּי עַל־אֶפְרַיִם   וַיַּעְצוֹר אֶת־הַשָּׁמַיִם
וְעַל־פִּיו יָרְדוּ אֵשׁ וָמַיִם   הַר הַכַּרְמֶל שָׁם נִסָּהוּ: (ג)

דִּבֶּר עַל־כַּד עִם צַפַּחַת   וּבְרָכָה שָׁם בָּם פּוֹרַחַת
הֵשִׁיב הַמֵּת מִן־הַשַּׁחַת   מִי שָׁמַע זֶה, וּמִי רָאָהוּ?:

הִבְעִיר שָׂרִים וַחֲמִשֵּׁיהֶם   צָם אַרְבָּעִים עִם אֶמְשֵׁיהֶם (ד)
נוֹסְדוּ עוֹרְבִים לִמְבַקְשֵׁיהֶם   לָתֵת לַחְמוֹ, וַיִּנְהוּ: (ה)

וּבְעֵת עָלָה רוּם בִּסְעָרָה   וּבְמִרְכֶּבֶת אֵשׁ בּוֹעֵרָה
וֶאֱלִישָׁע שָׁב צוֹעֵק מָרָה   אָבִי אָבִי, וְלֹא עָנָהוּ:

זִרְמֵי יַרְדֵּן הִתְלַכָּדוּ   עַד קַרְסֻלָּיו לֹא מָעֲדוּ (ו)
גַּם לֶאֱלִישָׁע כֵּן עָמְדוּ   צוֹפָיו רָאוּ וַיִּתְמָהוּ:

חוֹכֵי אוֹתוֹת הַנִּבָּאוֹת   מָתַי יֶחֱזוּ הַנּוֹרָאוֹת
בַּעֲשׂוֹת נֶגְדָּם הַנִּפְלָאוֹת   מַעֲשֵׂה יְיָ כִּי נוֹרָא הוּא:

א) ויטרי אל אמרותיו, דיואן את — ויטרי צועק חמס, ואח"כ אמר איה, ודיואן בהפך. ויטרי זועק, דיואן צועק.

ב) ישראל השומרים את התורה ושומעים בקול אלהיהם, צועקים חמס מצרותם, ואומרים איה אלהי אליהו (שהבטיחנו לשלוח לנו את אליהו לבשרנו על הגאולה), וכבר עברו (מן החרבן) אלף שנים (בימי ר' יהודה הלוי) ולא ענה אותם ולא הוציאם מן הגלות. ואמנם אלף שנים לאו דוקא, כי כשנולד ר"י הלוי כבר עברו מן החרבן קצת שנים יותר מאלף.

ג) ויטרי ועל פיו, דיואן ולפיו, ואולי יביא אדם סיוע לנסח זה מדברי אליהו שאמר (מלכים א' י"ז א') אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי; ואני אומר שאם היינו אומרים ולפי דברו ירדו אש ומים, היה מאמרנו נכון, לא כן אם אמרנו ולפיו ירדו אש ומים; אבל על פיו הוא כמו בדברו ובמצותו, כמו על פיו יצאו ועל פיו יבאו, ולא יתכן לומר לפיו יצאו ולפיו יבאו — הר הכרמל וכו' הכוונה: אליהו נסה את ה' שם בהר הכרמל, שעשה לעיני כל העם נסיון האש, באופן שהודו כלם כי ה' הוא האלהים.

ד) עם אמשיהם, עם הלילות.

ה) נוסדו וינהו, נתקבצו — למבקשיהם, הכוונה: העורבים היו מתקבצים אצל אליהו, כאלו היו שם אנשים המבקשים אותם וקוראים להם.

ו) ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעברו שניהם בחרבה (מלכים ב' ב' ח'). התלכדו, כמו ופני תהום יתלכדו (איוב ל"ח ל'), ענין הקפאה; מרוצת הירדן עמדה, כאלו נקפאו המים, באופן שלא מעדו קרסוליו בעברו בתוך הנהר.

פא

רשות.

בדיואן ב' א' ג"ב נזכר פיוט זה בשם רשות, ושם כתוב כי הוא והבאים אחריו הם לשבועות, אך הפיוט עצמו איננו בדיואן שבידי, כי היה כתוב באחד מהדפים שנאבדו ממנו, אבל הוא נזכר בראש הספר, כי אחר סימן רל"ז מן הלוח שבראש הדיואן כתוב כך: רל"ח יעירוני בשמך רעיוני. השיר הזה מצאתיו גם כן במחזור ויטרי (סימן תמ"ב), ובמנהג מונפלייר ובכ"י והראן, ובאלה השנים הוא רשות ליום שני של שבועות, והוא ג"כ במנהג רומניא דף קע"ה, והמחזור הזה איננו עתה בביתי. משקל השיר הזה הוא כסימן ב, אך סיום הדלת הראשונה הוא כסיום הסוגר שבכל הבתים, כמו שהוא הענין בסימן ג.

יְעִירוּנִי בְשִׁמְךָ רַעֲיוֹנַי
וְיָשִׁימוּ חֲסָדֶיךָ לְפָנָי:
הֱבִינוּנִי דְבַר נֶפֶשׁ יְצַרְתָּהּ
קְשׁוּרָה בִי וְהִיא נִפְלָאת בְּעֵינָי: (א)
וְלִבִּי רָאֲךָ וַיַּאֲמֶן בָּךְ
כְּאִלּוּ מַעֲמָד הָיָה בְסִינָי: (ב)
דְּרַשְׁתִּיךָ בְּחֶזְיוֹנַי, וְעָבַר
כְּבוֹדְךָ בִּי, וְיָרַד בַּעֲנָנָי: (ג)
הֱקִימוּנִי סְעִפַּי מִיצוּעַי
לְבָרֵךְ שֵׁם כְּבוֹדְךָ יְיָ:

א) הֱבִינוּנִי לשון רבים, חוזר לרעיוני, רעיוני הביאוני להתבונן על מהות הנשמה, שאתה יצרתה בקרבי והיא קשורה בי, ועם כל זה היא בלתי מובנת לי. ובמחזור ויטרי הבינני בלי וי"ו, והוא טעות.

ב) וכשהתבוננתי בנשמתי ראיתי (נתבררה אצלי) מציאות האל וגדולתו, והאמנתי בו אמונה חזקה כאלו הייתי עומד במעמד הר סיני וראיתי בעיני האותות והמופתים הגדולים.

ג) ועל משכבי בלילות הייתי דורש אותך ברעיוני, וכבודך היה נכנס בנפשי בחזיונותי, והיה נגלה לי כאלו ירד עלי בענן, ומתוך כך הקימוני סרעפי ממטתי לברך את שם כבודך — בקונטרים אשר העתקתי שם (בשנת תקצ"ז) שיר זה ואחרים רבים שמצאתי במחזור ויטרי, רשמתי בגליון כי בנדפס כתוב ושכן בענני, ואני לא אדע עתה אם הדפוס שהזכרתי הוא מחזור רומניא, או שאחד מחכמי הדור הדפיס השיר הזה באיזה מקום.

פב

מְחַדֵּךְ.

דיואן ב' א' ג"ב, וכתוב בראשו מחרך, וכך היו קוראים לפיוט שהיו אומרים בשחרית, ולפניו רשות, ואחריו נשמת קדיש ברכו וכו'. בדיואן נקוד דַּמָּה על המי"ם ותשדיד על הרי"ש ודגש בכ"ף, ולמעלה (ב'

א׳ א׳) נקוד ג״כ פתחא על החי״ת ועל הרי״ש. מהר״ם לונזאנו (שתי ידות דף קל״ז ע״ב) בהזכירו שמות הפיוטים אמר:

רְשׁוּת נִשְׁמַת וְלוּ פִּינוּ מְחַרֵךְ

וְקַדִּישׁ בָּרְכוּ אַהֲבָה מְאוֹרִי:

ובדיואן (למעלה ב׳ א׳ א׳) כתוב מחרך לנשמת, ומזה נראה כי מחרך הוא פיוט מיוחד מצד עצמו, לא מצד החלק מהתפלה שהיו אומרים אותו שם. ונ״ל כי קראו בשם נשמת לאותם הפיוטים שהיתה תחלת כל בתיהם במלת נשמת. כגון: נשמת ידידי עליון, שוכני ציון, תיחדך, יושב חביון, ומקשיב אביון ימלוך ה׳ לעולם אלהיך ציון (שהוא לר״י הלוי לראש השנה); והיו קוראים מחרך לאותם שלא היו מתחילים במלת נשמת. גם היה נ״ל כי הפיוטים הנקראים נשמת לא נעשו לאמרם קודם נשמת, אלא באמצע נשמת, קודם ואלו פינו, כי הנה הפיוטים שמצאתי במחזורים (בדפוס או בכ״י) שתחלתם נשמת, כלם מסיימים במלות: אומרים ואלו פינו מלא שירה כים. וכן במנהג אויניון לימים נוראים שבידי בדפוס, נדפס נשמת כל חי תברך את שמך וכו׳ עד ולך לבדך אנחנו מודים, ואח״כ כתוב הפיוט המתחיל נשמת, ואח״כ ואלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה וכו׳. וכן במנהג קארפינטראץ לארבע פרשיות שבידי בדפוס מצאתי באמצע נשמת (דף י״ח) אחר מלות ולך לבדך אנחנו מודים כתוב: בכאן יאמר הנשמתים הנוהגים לומר מדי שבת בשבתו — וזה נגד מה שנראה מדברי מהר״ם לונזאנו, שהביא נשמת ואלו פינו כשני ענינים נפרדים זה מזה, ואנו רואים שאינם אלא פיוט אחד שתחלתו נשמת וסופו ואלו פינו. אך אח״כ ראיתי כי בדיואן יש פיוטים בכנוי נשמת, ואין בסופם אלו פינו, ואחד מהם נמצא גם במחזורים, והוא מסיים באלו פינו, ובדיואן יש לו סיום אחר. הפיוט הזה נאמר בד׳ קהלות בשבת זכור, ובדיואן (ג׳ פ״א) הוא לפורים. בד׳ קהלות הסיום הוא כך: נשמת חרדים בְּעֲנָיִם, בארצות שְׁבָיִם, יזמרו בארץ קוראים בְּדָכְיָם, להעביר מְרָיִם, אומרים ואלו פינו מלא שירה כים. ובדיואן כך הוא: נשמת בני רחומיך שומרי מזמור (אולי צ״ל מִצְוֹת) ויתנו אֶדֶר לְפָעֳלָתֶךָ, תקשטך, טורף נְמֵרִים הִגַּרְתָּם לחרבך, והצלת יעלתך, ימלא פי תהלתך — וראשי התבות הם: בר שמואל קטן הלוי. ולא זו בלבד אך מצאתי כי גם כ״י מונפלייר כולל הנשמת הזה בשבת זכור, אך סיומו משונה משני הסיומים הנזכרים, וזה לשונו: נשמת עמך ישראל יהסנוך בכל מַאֲוַיִּם, תהללך, הם ובניהם גזעם ופרים, אומרים ואלו פינו מלא שירה כים. גם ר׳ משה כרמי (חלק ב׳ דף נ״ה) כתב: ובספר כ״י זה הבית (נשמת חרדים) איננו, ובמקומו כתוב שם: נשמת פועלי רצונך בכל מאוים, תפארך, הם ובניהם גזעם ופרים, אומרים ואלו פינו וכו׳, ונראה שזה איננו מיסוד הרר״י הלוי ז״ל, ואולי שגם זה לא יצא מתחת ידו, והוא תוספת איזה מסדר עכ״ל הר״מ כרמי. ומכל זה נראה ברור כי בפיוטים האלה הנקראים נשמת הבית האחרון המסיים באלו פינו איננו אלא תוספת שהוסיפו הקהלות כשהסכימו לאמרם באמצע נשמת, והיו עושים בו שנויים איש כרצונו — משקל השיר הזה הוא כמו למעלה סימן ע.

יֶאֱתוּ לְךָ תִּשְׁבָּחוֹת אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת:

הוּכַן בְּחֶסֶד כִּסֵּא

נִשָּׂא וְנוֹשְׂאָיו נוֹשֵׂא (א)

מָכוֹן לְכֹל מִתְנַשֵּׂא (ב)

מחשה וחכמת בטוחות
בעדות אל דבר צחות: (ג)

וַעֲלֵי לְבַב עֲבָדֶיךָ
לוּחוֹת, וְשָׂם עֵדֶיךָ
כִּי בְּאֶצְבְּעוֹת יָדֶךָ
חֻקּוֹת אֲשֶׁר לֹא נִמְחוֹת
חֲקוּקוֹת עַל הַלּוּחוֹת: (ד)

דֶּרֶךְ נְפָשׁוֹת קְרֵבָה
לִדְרוֹךְ בְּכֵס מֶרְכָּבָה
כִּי בְרוּחֲךָ הַטּוֹבָה
עַל מֵי מְנוּחוֹת מֻנְחוֹת
וּסְבִיבָיו מֻנָּחוֹת: (ה)

הֵא לְךָ נְפָשׁוֹת מְבָרְכוֹת
גַּם הַגְּוִיּוֹת בּוֹרְכוֹת
כֻּלָּם לְיָדְךָ חוֹכוֹת
מִשְׁתַּטְּחוֹת כְּשְׁפָחוֹת
לַעֲבוֹד שִׁמְךָ נִלְקָחוֹת:

א) הכוונה על כסא הכבוד, שהחיות נושאות אותו, והוא נושא את נושאיו, וכוונת המשורר בהזכירו דבר זה הוא כי כן הנשמה היא בגוף, והגוף נושא אותה, והיא הנושאה אותו והנותנת לו חיים וכח; ובכמה מקומות ר"י הלוי אומר כי מתוך ההתבוננות על הנשמה יעלה אדם להשגת הבורא, וכן למטה אמר דרך נפשות קרבה לדרוך בכס מרכבה.

ב) נקדתי לְכֹל בחולם, כי הכוונה המתנשא על הכל, כלשון המקרא (ד"ה א' כ"ט י"א) והמתנשא לכל לראש.

ג) כמה ימים וכמה לילות נתחבטתי להבין שני טורים אלה, ואין ספק שנפלו בהם קצת טעיות, ולא מצאתי תקון שישקיט רוחי ויסיר ממני כל פקפוק, והעתקתים כאשר מצאתים; ואולי נשאר בעולם כ"י אחר הכולל השיר הזה, ומשם יוכלו אחרים לתקן ולהבין הטורים האלה.

ד) בתולדתו של אדם חקוקים על לבו משפטי צדק וחסד ורחמים, והם עדים על מציאות הבורא, כי באצבעו נחקקו על לוח לבנו חקים ישרים אשר לא יִמָּחוּ, כי אמנם אף אם אדם (לתגבורת היצר) יגנוב וינאף וירצח, עם כל זה כשיראה או ישמע שאחרים גנבו, נאפו או רצחו, מיד הוא מְגַנֶּה אותם ומרשיע אותם, א"כ לא תרצח לא תנאף לא תגנב חקוקים על לוח לבו, אף אם לפעמים (להנאתו ולתועלתו) יהיו מעשיו מתנגדים למשפטי הצדק והחסד. ואני לא אומר שהדבר הזה הוא ראיה על מציאות האל יותר מאלפי אלפים ענינים אחרים שאנו רואים מתוכם כוונה וחכמה בכל חלקי המציאות, הגדולים והקטנים; אבל אני אומר כי קשר גדול ראיתי בין מציאות האל, ואהבת החסד והמשפט, כי מי שמודה באחת מהן על הרוב הוא מודה גם באחרת, ומי שכופר באחת מהן על הרוב הוא כופר גם באחרת; וזכר לדבר האיש שפינוזה, שאמר כי העולם לא נעשה בכונת מכוין, ואמר ג"כ כי אין לאדם רק לבקש תועלת עצמו. ושהאיש המתנהג אחר השכל הוא משתדל בכל יכלתו שלא ירגיש חמלה וחנינה. וענין הקשר הזה שבין האמונה בחדוש העולם ואהבת המשפט והחסד, מצאתיו ג"כ ליהודה

גור אריה (הפילוסוף הידוע במחברות עמנואל, ובמקדש מעט לר"מ ריאיטי), כי בראש ביאורו למעשה בראשית (כ"י בין ספרי אלמנצי) כתב ג' בתים, זה לשונם:

כָּתַב הַחִדּוּשׁ יָהֵל אוֹר — עַל בֵּאוּר יִשְׁכּוֹן אוֹרִי שָׁם
וּבְיַלְדֵי נָכְרִים לֹא אַשְׂפִּיק — הַיּוֹם מִפָּנַי אוֹרִישָׁם
פֶּן אֶשְׁתֶּה מִמֵּי מַעְיָנָם — אֶשְׁכַּח דִּין דַּלִּים אוֹ רִישָׁם:

המחבר הזה לקח מלת אוֹרִישָׁם והביא אותה לפנינו בתבה אחת ובשתי תבות, וניתוחה לשתי תבות עשה אותו בשני דרכים. ופירוש שלשת הבתים האלה לפי דעתי כך הוא. מי שכתב חדוש העולם, כלומר הקב"ה שאמר למשה שיכתוב בתורה בראשית ברא אלהים, הוא יופיע נא אורו על פירושי זה שאני עושה לפי שיעור חכמתי, ואני משכין בו אורי (אור תבונתי), ואני מבקש שיהיה עמדי גם האור האלהי, לבלתי אשפיק בילדי נכרים (ולא אסמוך על אריסטו ותלמידיו שאמרו שהעולם קדמון), אבל אגרש אותם מפני; שאם אשתה מים ממַעְיָנָם, אז אשכח דין דלים, ולא אחמול על רישם ועניותם. הרי שגם הוא ראה האמונה בקדמות העולם קשורה עם העדר החמלה והחנינה — בדיואן כתוב עובדיך בוי"ו, ואצבעות בלא בי"ת השמוש.

ס) עליית הנפשות לכסא המרכבה היא דרך קרובה, כלומר נקל הוא לנשמה להתנשא להשגת הבורא, כי די לה שתתבונן אל עצמה; כי בחסד ה', הנפשות נחויות על מי מנוחות ונתונות בסביבותיו של כסא הכבוד וקרוב אליו, כלומר שמעלת הנשמה קרובה למעלת המלאכים. מְנֻחוֹת הוא משרש נחה, והוא הֻפְעַל תולדה דהפעיל (יַנְחֵנִי במעגלי צדק); מְנֻחוֹת הוא מענין ויניחהו בגן עדן, ושרשו נוח, ולדעת קצת הוא ינח.

פג

אופן.

דיואן ב' א' נ"ג, מחזור ויטרי (קונטרים הפיוטים), גם והראן (ח"ג דף נ"א). משקלו תנועה ושתי יתדות ותנועה בחלק הראשון מכל טור, ושש תנועות בחלק השני.

יָהּ בְּפִי קְדוֹשִׁים — קָדוֹשׁ יֵאָמֶר לוֹ
וּבְפִי שְׂרָפִים — עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ: (א)

הַיָּקָר אֲשֶׁר לֹא — נִרְאָה לָעֵינַיִם
שָׁהֲדוֹ זְבוּלוֹ — וּצְבָא הַשָּׁמַיִם (ב)
הִשְׁלְמוּ בְצִלּוֹ — חַיּוֹת אֵשׁ וָמַיִם (ג)
זָהֲרֵי נְפָשִׁים — יְהַלְלוּ מֵהִלּוֹ (ד)
מוֹקְדֵי רְשָׁפִים — יִתְיַצְּבוּ מִקּוֹלוֹ:

וַעֲלֵי בְחִירָיו — רוּחַ קָדְשׁוֹ שִׁכֵּן
כִּי בְּלֵב גְּבָרָיו — רוּחַ בָּרָה תִּכֵּן (ה)
שׁוֹמְעֵי אֲמָרָיו — חָיוּ בָהֶם, עַל־כֵּן
נָתְנוּ אֲנָשִׁים — עַל־צַוָּארָם עֻלּוֹ
שׁוֹאֲפִים יְעֵפִים — לִשְׁכּוֹן בִּנְעִים צִלּוֹ:

דַּהֲרוֹת כְּרוּבוֹ   בִּקְצָווֹת נִשְׁמָעוּ
עִקְּבוֹת רְכוּבוֹ   אוּלָם לֹא נוֹדָעוּ
נֻעֲמוֹ וְטוּבוֹ   עָדְנוֹ נָגָעוּ
מַעֲשָׂיו חֲדָשִׁים   בִּכְבוֹדוֹ וּבְגָדְלוֹ
מוֹפְתָיו צְרוּפִים   בָּהֶם נִגְלָה נִגְלָה: (ו)

הַעֲלוּ קְדֻשּׁוֹת   הִדַּמּוּ לָעֶלְיוֹנִים (ז)
לֶאֱחוֹז יְרֻשּׁוֹת   שַׁאֲנַנּוֹת בִּמְעוֹנִים
וּשְׂאוּ נְפָשׁוֹת   לַאדוֹנֵי הָאֲדוֹנִים
דּוֹרְשָׁיו דְּרוּשִׁים   הַחוֹנִים עַל־דִּגְלוֹ
כִּי עֲדַת חֲנֵפִים   לֹא תַעֲבֹר בִּגְבוּלוֹ:

א) לצורך המשקל, שוא וּבְפִי נחשב כאן נע, ושוא עֹמְדִים נחשב נח.
ב) הַיְקָר בשוא היו"ד, שם דבר, כמו יקר וגדלה למרדכי, וכאן הכוונה הכבוד האלהי, ואמר שהוא בלתי נראה לעינים, אבל השמים וצבאם הם עדים עליו.
ג) מלאכי אש ומלאכי מים הם בשלום זה אצל זה, כמאמרם על עושה שלום במרומיו (איוב כ"ה ב').
ד) יהלו, כן הוא בכ"י והראן, אך בויטרי ודיואן יגלו בגימ"ל.
ה) בחיריו, הם הנביאים. נבריו, לשון עם נבר תתברר. רוח ברה תכן, לקוח מן מי תכן את רוח ה' לאחד מן הפירושים. רוח ברה, כך הוא בוהראן, אבל בדיואן נפש ברה, ובויטרי רוח קדשו כאן כמו למעלה. כי בלב, כן הוא בדיואן וויטרי, אבל בוהראן גם בלב; ונסח ראשון נ"ל עקר, והכוונה כי ה' שפך את רוחו על הנביאים מפני שקודם לכן נתן בהם רוח טהורה וראויה לנבואה.
ו) בחרוזה הזאת נסח הדיואן מוטעה מאד, כי הסופר כתב כרוביו רכוביו וטוביו ביו"ד הרבוי, ולא מצאנו לא רְכוּב (ולא רֶכֶב) ולא טוּב בלשון רבים; ועוד חתם החרוזה במלות לשכון בנעים צלו, כמו החרוזה הקודמת.
ז) בדיואן והדמו בוי"ו, ובויטרי ווהראן בלא וי"ו, והשמטתיה, כי לפי המשקל אין כאן מקום לשוא, ועם כל זה נקדתי לעליונים בשוא, על דרך אֶדַּמֶּה לעליון (ישעיה י"ד י"ד). ויכול הייתי לברוח מן השוא ולכתוב וּדְמוּ לעליונים, ולא רציתי למחוק הה"א הכתובה בכל שלשת הנסחאות שבידי, וכל שכן שגם בישעיה אֶדַּמֶּה הוא מבנין התפעל.

פר

זולת.

דיואן ב' א' נ"ה, וכתוב בראשו אהבה, והוא ג"כ במחזור ויטרי (קונטרים הפיוטים) ובמונפלייר ובוהראן, ובשנים אלה הוא זולת ליום ראשון של שבועות, וגם בויטרי משמע שהוא זולת, כי כתוב בסופו עוזר, כלומר שאחריו אומרים עוזר אבותינו אתה הוא מעולם; כי אמנם בנסח התפלה שבמחזור ויטרי במקום עזרת אבותינו כתוב עוזר אבותינו — משקל השיר הזה הוא ב' תנועות ויתד ותנועה בחלק הראשון מהטור, ב' תנועות ויתד ארבע תנועות בחלק השני ממנו; כך הוא הענין בשני טורים הראשונים מהשיר, ובשני טורים אחרונים שבכל חרוזה, אבל שלשת הטורים הראשונים בכל חרוזה אינם מסיימים ביתד וד' תנועות, אבל ביתד ושתי תנועות.

יוֹדְעֵי יְגוֹנִי יָסְפוּ בְּאֵשׁ לִבִּי כִּידוֹד
כִּי שְׁאֵלוּנִי מַה־נֶּחְמָד דּוֹדֵךְ מִדּוֹד? (א)

הוֹדוֹת וְחִידוֹת נִלְאוּ לְהַגִּידוֹ
כֻּלּוֹ חֲמֻדוֹת לֹא נֶחְקַר הוֹדוֹ
עַל־כֵּן חֲרָדוֹת אֶלְבַּשׁ עֲלֵי נוּדוֹ
נָא רַחֲמוּנִי וְדַבְּרוּ עַל־לֵב יָדוּד
אוֹ נַחֲמוּנִי אֵיךְ אוּכְלָה אַהֲבָה וּנְדוּד: (ב)

וּשְׁמוֹ בְקִרְבִּי כָּאֵשׁ בְּכִלְיוֹתַי
קָשׁוּר בְּלִבִּי עָצוּר בְּעַצְמוֹתַי (ג)
וַיִּגְעֲרוּ בִי בּוֹזִים לְחֻקּוֹתַי (ד)
וַיְחָרְפוּנִי יוֹם אֶדְרְשָׁה אוֹתוֹ לַעֲבוֹד
וַיְגַדְּפוּנִי כִּי אֶתְּנָה לִשְׁמוֹ כָּבוֹד: (ה)

דִּמּוּ לְרַחְקִי מֵעַל עֲבוֹדָתָךְ (ו)
לַחֲצִי וְדַחְקִי טוֹב מִפְּרִידָתָךְ
חֶלְקִי וְחֶשְׁקִי נֹעַם פְּרִי דָתָךְ (ז)
תִּשְׁכַּח יְמִינִי אִם לֹא לְפָנֶיךָ אֶעֱמוֹד
תִּדְבַּק לְשׁוֹנִי אִם בִּלְעֲדֵי דָתָךְ אֶחְמֹד: (ח)

הִנֵּה בְאָזְנִי שֵׁמַע תְּהִלָּתָךְ
יַם־סוּף וְסִינַי עֵדֵי גְדֻלָּתָךְ
אֵיךְ רַעְיוֹנַי יֶהְגּוּ בְּזוּלָתָךְ?
לִבִּי וְעֵינַי לֹא יִתְּנוּ רַגְלַי לִמְעוֹד (ט)
כִּי זֶה יְיָ אֶחָד, וְזוּלָתוֹ אֵין עוֹד:

א) כנסת ישראל מדברת כחושקת שהלך ממנה חשוקה, ועזב אותה, והיא נאמנת באהבתו; והנה היא אומרת כי הרואים אותה שכל כך היא מצטערת על פרידתו, שואלים אותה מה דודך מדוד? וזה מוסיף כידודי אש באהבתה. והכוונה בנמשל כי בעלי אמונות אחרות משתדלים להבזות אמונתה בעיניה, וזה גורם שדבקותה באמונתה תגדל ותוסיף אומץ — שאלוני, פִּעֵל, ודוגמתו בשמואל ב׳ כ׳ י״ח.

ב) ידוד, משרש נדד (נחום ג׳ ז׳), והטעם: דברו על לב חשוקי למען ישוב אלי, או נחמוני והודיעוני איך אוכל לסבול חולי האהבה וריחוק האהוב. אוכלה אהבה ונדוד, אוכל לסבול, כמו לא אוכל און ועצרה. ובוהראן איך אסבלה, והוא תקון להקל ההבנה. ובויטרי איך אוכלה אהבה לנדוד, ואינו אלא טעות סופר, ואם אולי היא הגהה בכוונה, היא שבוש גדול, כי לא יתכן שתאמר החושקת נחמוני והודיעוני איך אוכל להסיר מלבי אהבת חשוקי, ואחרי כן תאמר תשכח ימיני וכו׳, תדבק לשוני וכו׳.

ג) בדיואן חקוק בלבי, ובשלשה כ״י האחרים קשור.

ד) ויטרי ודיואן ויגערו בי, והראן ומונפלייר איך יגערו בי.

ה) שני הטורים האלה כך הם בדיואן כאשר כתבתים כאן. אבל בויטרי ויגדפוני עת אשמרה אותך לעבוד ויחרפוני כי אתנה לשמך כבוד; ובמונפלייר יחרפוני

עת אדרשה (והשאר כמו בדיואן), ובוהראן יחרפוני עת אדרשה אותו לעביד, ואח"כ דלג הספר חמשה טורים וכתב תדבק לשוני וכו'.

ו) דיואן דמו לרחקי אל מעבודתך (אל ווקאטיף), מונפלייר מעל עבודתך (בלא מלת אל), ובויטרי כתוב בראש הדף" עבודתך, ובדף הקודם נחתך הגליון התחתון (לכתוב עליו קמיע, או לתשמיש אחר) ועמו נחתכו גם שלש תבות ראשונות מהחרוזה הזאת, אבל בהיות הדף האחר מתחיל עבודתך (בלא מי"ם) משמע כי נסח מחזור ויטרי היה כנסח הדיואן מעל עבודתך.

ז) שני הטורים האלה כך הם בדיואן כמו שכתבתים, והכוונה: לסבול לחץ ודוחק טוב לי יותר מלהפרד ממך ולהדבק באמונות כוזבות, וכל חלקי וחשקי הוא נועם פרי תורתך שהיא תורת אמת. אך בנסח ויטרי ומונפלייר נפלו כאן שבושים גדולים; במונפלייר כתוב טוב מפרי דתך (שתי תבות), נועם פרידתך (תבה אחת), ובויטרי לחצי וחזקי נועם פרי דתך, חשקי ורבתי וחלקי טוב מפרי דתך — ומלבד זה במונפלייר במקום חלקי כתוב חפצי.

ח) ויטרי תשכח ימיני אם בלעדי דתך אחמוד, תדבק לשוני אם לא לפניך אעמוד.

ט) עינא ולבא תרי סרסורי דחטאה, והמשורר אומר כי לא יוכלו להחטיאו, ולהטותו מן הדרך הישרה, כי נכון לבו באמונתו באל יחיד.

פה

פתיחה להספד.

דיואן חלק שני מהחלק השני, סימן ק"ח. הדיואן הזה כולל קצת פתיחות להספד וקצת קינות. אולי כשהיו עושים הספד לאדם חשוב היה החזן מזמר תהלה פתיחה, והיא הקדמה מדברת על המיתה דרך כלל, ואח"כ היה החכם מספיד על הנפטר, ואחרי כן היה החזן מזמר הקינה שהיתה מדברת על הנפטר דרך פרט. וזאת היא הפתיחה הראשונה, ומשקלה שש תנועות ג' פעמים, בלי הקפדה על החטפים, ואח"כ ב', ג' או ד' תבות מאיזה פסוק, והאחרונה שבהן היא תמיד שם ה', והסיום הזה הלקוח מאיזה פסוק הוא בעל שש תנועות, או פחות משש, אך לא יותר משש.

אֱמוּנוֹת יֶהְגֶּה חִכִּי	וְאַצְדִּיק אֶת־דִּין מַלְכִּי
לְמִשְׁפָּטוֹ אֶעֱמֹד, כִּי	אֱלֹהֵי מִשְׁפָּט יְיָ׃
לִבִּי בְקִרְבִּי חֳמַרְמַר	וְאוּלָם מֵחֲטוֹא נִשְׁמָר
וְעַל־טוֹב וְעַל־רָע נֹאמַר	נִפְּלָה־נָּא בְּיַד־יְיָ׃
בְּהִכָּבְדוֹ בִּבְנֵי חֲלוֹף	חֶרֶב מָוֶת יִשְׁלוֹף
הַכֹּל יַעֲבוֹר וְיַחֲלוֹף	וְנִשְׂגַּב יְיָ׃
בְּיוֹם תִּפּוֹל תַּרְדֵּמָה	וְנַשְׁמָה הַנְּשָׁמָה
וְשָׁב אָדָם לָאֲדָמָה	וְתוֹכֵן רוּחוֹת יְיָ׃ (א
וּמַה־תִּקְוַת מְקוֹר אַכְזָב	אֲשֶׁר הִרְבָּה שׁוֹד וְכָזָב
וּכְחֶזְקָתוֹ עָזַב	אֶת־תּוֹרַת יְיָ׃
הֱסִיתוּהוּ יְמֵי צְבִיוֹ	וְגָאָה בִּגְאוֹן עֶדְיוֹ
קְשֵׁה לֵבָב גַּם בְּחָלְיוֹ	לֹא דָרַשׁ אֶת־יְיָ׃
בְּעוֹד בּוֹ נֵר אֵל יָאִר	יִגְבַּה, וְהוּא עַל־פִּי בְאֵר (ב
וְאֵפֶר כִּי יִתְפָּאֵר	הַיִיטַב בְּעֵינֵי יְיָ?׃

וְעַל־מַה־זֶּה בָּטוּחַ   כְּלִי אוֹבֵד וָנוּחַ
בְּהַעֲלוֹת הָרוּחַ   הַמּוֹשָׁב לַיְיָ: (ג)
יוֹם בֵּית אֲבָנִים יֶחֱזֶה   וְנִמְאַס כְּחֶרֶס נִבְזֶה
וְאִישׁ לֹא יֵדַע אֵי־זֶה   עָבַר רוּחַ יְיָ:
וְשָׁב עָפָר כְּשֶׁהָיָה   וְאִלּוּ אֶלֶף חָיָה
וְהַיָּמִים אֲשֶׁר הָיָה   הוּא שָׁאוּל לַיְיָ:
שְׁאַל אַיֵּה הַשָּׂרִים   וְאַיֵּה הַגִּבּוֹרִים
וְאַיֵּה הַנִּזְכָּרִים   בְּסֵפֶר מִלְחֲמוֹת יְיָ?:
כְּבָר חָלְפָה אַהֲבָתָם   וְסָרָה כָּל־קִנְאָתָם
וְגַם אָבְדָה שִׂנְאָתָם   מִתַּחַת שְׁמֵי יְיָ:
בְּחַיֵּיהֶם גָּבָהוּ   וְלִשְׁאוֹל לֹא תָמָהוּ
וְגַם בַּמָּקוֹם הַהוּא   אָכֵן יֵשׁ יְיָ:
וַנַּחְנוּ מַה־קִּוִּינוּ   וּפָנָיו לֹא חִלִּינוּ
כְּאִלּוּ לֹא רָאִינוּ   אֶת־מוּסַר יְיָ:
וְהֵן פִּתְאוֹם נִגָּדַע   הֲיֵשׁ בַּמֶּה נִפָּדַע? (ד)
וַאֲנַחְנוּ לֹא נֵדַע   מַה־נַּעֲבֹד אֶת־יְיָ:
וְהָאָדָם וְהַבְּהֵמָה   מִקְרֶה חַד לָהֵמָּה (ה)
וְהַכֹּל נֶאֱסָף וְנִדְמָה   מִפְּנֵי פַּחַד יְיָ:
וְרוּחַ בְּהֵמָה תִּכְלֶה   וְרוּחַ אָדָם תַּעֲלֶה
וְאוּלָם מִכָּל־אֵלֶּה   לֹא בָחַר יְיָ:
רַק הָעוֹמְדִים בְּסוֹדוֹ   אֲשֶׁר שָׂם עֲלֵיהֶם הוֹדוֹ
וְנַפְשָׁם עִם כֵּם כְּבוֹדוֹ   לַחֲזוֹת בְּנֹעַם יְיָ:
אֲשֶׁר שָׂמוּ כָּל־יְמוֹתָם   מְסִלּוֹת אֵל בִּלְבוֹתָם
וַיְלַמְּדוּ נַפְשׁוֹתָם   לְהִתְיַצֵּב עַל־יְיָ:
הַמַּפְלִיא בַּחֲסָדָיו   בֵּין בּוֹגְדָיו וַעֲבָדָיו
וְהַמָּוְתָה לַחֲסִידָיו   יָקָר בְּעֵינֵי יְיָ:
אֵלֶּה לְחַיֵּי עוֹלָם   כְּאוֹר שֶׁמֶשׁ הִצִּילָם (ו)
וְאֵלֶּה לְדִרְאוֹן עוֹלָם   בָּעֲרָה בָם אֵשׁ יְיָ:
צוּר אֲשֶׁר אֵין לוֹ מַעְצוֹר   מַגֵּפוֹתָיו יַעְצוֹר
וְנַפְשׁוֹת עֲבָדָיו יִצּוֹר   אֱמוּנִים נוֹצֵר יְיָ:
אֱמוּנִים הַנֶּאֱמָנִים   לִרְאוֹת פָּנִים בְּפָנִים
כְּבוֹדוֹ, וּבַאֲשֶׁר חוֹנִים   חוֹנֶה מַלְאַךְ יְיָ:

א) דיואן וכל אדם לאדמה.
ב) האדם מתגאה כשהשעה משחקת לו, ולא יבין שהוא תמיד בסכנה כמי שעומד על פי הבאר.
ג) דיואן בעלות הרוח. ד) דיואן והן מאד נגדע. ה) דיואן מקרה אחד להמה.
ו) הצילם, כך כתוב בדיואן, והלשון קשה בעיני, ואולי המשורר כתב הֶהִלָּם, מן יהלו אורם (ישעיה י"ג י').

פו

תשובת המשורר לאדם שכתב לו תוכחה על הליכתו לא״י.

דיואן א׳ קפ״ב ובב״י עמוד נ״ד, ומשקלה כסימן ג. ובתחלה היה נ״ל שאין מקומה בין שירי הקדש, ועתה נחמתי ואמרתי בלבי כל פיוטי ר׳ יהודה הלוי קדש, והשירה הזאת קדש קדשים.

דְּבָרֶיךָ בְּמֹר עֹבֵר רְקוּחִים
וּמִצּוּר הַרֲרֵי הַמֹּר לְקוּחִים׃ (א)
וְלָךְ וּלְבֵית אֲבֹתֶיךָ חֲמֻדוֹת
אֲשֶׁר יִלְאוּ לְהַשִּׂיגָם שְׁבָחִים׃
פְּגַשְׁתָּנִי בְּמִדְבָּרִים עֲרֵבִים
בְּתוֹכָם אֹרְבִים נֹשְׂאֵי שְׁלָחִים׃
דְּבָרִים אָרְבוּ תוֹכָם דְּבֹרִים
וְתוֹךְ יַעְרַת דְּבַשׁ קוֹצִים כְּסוּחִים׃ (ב)
וְאִם כִּי לֹא שְׁלוֹם שָׁלֵם יְבַקֵּשׁ
בְּעוֹדָהּ מְלֵאָה עִוְרִים וּפִסְחִים׃ (ג)
לְמַעַן בֵּית אֱלֹהֵינוּ נְבַקֵּשׁ
שְׁלוֹמָהּ, אוֹ בְעַד רֵעִים וְאַחִים׃ (ד)
וְאִם כֵּן הוּא כְּדִבְרֵיכֶם, רְאוּ חֵטְא
עֲלֵי כָל־כֹּרְעִים נֶגְדָּהּ וְשָׁחִים׃ (ה)
וְחֵטְא הוֹרִים שְׁכָנוּהָ כְּגֵרִים
וְקָנוּ שָׁם לְמֵתֵיהֶם צְרִיחִים׃ (ו)
וְתֹהוּ מַעֲשֵׂה אָבוֹת חֲנוּטִים
וּפִגְרֵיהֶם אֱלֵי אַרְצָהּ שְׁלוּחִים׃ (ז)
וְהִנֵּה בַּעֲבוּרָהּ נֶאֱנָחִים
וְהָאָרֶץ מְלֵאָה נֶאֱלָחִים׃ (ח)
וְלָרִיק מִזְבְּחוֹת אָבוֹת בְּנוּיִים
וְלַשָּׁוְא קָרְבוּ שָׁם הַזְּבָחִים׃ (ט)
הֲטוֹב שֶׁיִּהְיוּ מֵתִים זְכוּרִים
וְהָאָרוֹן וְהַלּוּחוֹת שְׁכוּחִים?׃
נְשַׁחֵר אֶת־מְקוֹם שַׁחַת וְרִמָּה
וְנִטּוֹשׁ אֶת־מְקוֹר חַיֵּי נְצָחִים?׃ (י)
הֲלָנוּ נַחֲלָה רַק מִקְדְּשֵׁי אֵל?
וְאֵיךְ נִהְיֶה לְהַר קָדְשׁוֹ שְׁכֵחִים?׃
הֲיֵשׁ לָנוּ בְּמִזְרָח אוֹ בְמַעֲרָב
מְקוֹם תִּקְוָה, נְהִי עָלָיו בְּטוּחִים?׃

אֲבָל אֶרֶץ אֲשֶׁר מָלְאָה שְׁעָרִים
לְנֶגְדָּם שַׁעֲרֵי שַׁחַק פְּתוּחִים:
כְּהַר סִינַי וְהַכַּרְמֶל וּבֵית אֵל
וּבָתֵּי הַנְּבִיאִים הַשְּׁלוּחִים:
וְכִסְאוֹת כֹּהֲנֵי כִּסֵּא יְיָ
וְכִסְאוֹת הַמְּלָכִים הַמְּשׁוּחִים? (כ)
וְלָנוּ גַם לְבָנֵינוּ יְעָדָהּ
וְאִם צִיִּים שְׁכָנוּהָ וְאוֹחִים:
הֲלֹא כֵן נִתְּנָה קֶדֶם לְאָבוֹת
וְכֻלָּהּ נַחֲלַת קוֹצִים וְחוֹחִים: (ל)
וְהֵם מִתְהַלְּכִים אָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ
כְּמִתְהַלֵּךְ בְּפַרְדֵּס בֵּין צְמָחִים:
וְהֵם גֵּרִים וְתוֹשָׁבִים, וְדוֹרְשִׁים
מְקוֹם קֶבֶר, וּמָלוֹן שָׁם לְאֹרְחִים:
וְשָׁם הִתְהַלְּכוּ לִפְנֵי יְיָ
וְלָמְדוּ הַשְּׁבִילִים הַנְּכֹחִים:
וְאָמְרוּ כִּי רְפָאִים שָׁם יְקוּמוּן
וְיֵצְאוּ שֹׁכְבִים תַּחַת בְּרִיחִים:
וְכִי שָׁם תַּעֲלֹזְנָה הַגְּוִיּוֹת
וְתָשֹׁבְנָה נְפָשׁוֹת לַמְּנוּחִים:
רְאֵה נָא גַם־רְאֵה דוֹדִי וְהָבֵן
וְסוּר מִמּוֹקְשִׁים צִנִּים וּפַחִים:
וְאַל תַּשִּׁיאֲךָ חָכְמָה יְוָנִית
אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִּי אִם פְּרָחִים: (מ)
וּפִרְיָהּ כִּי אֲדָמָה לֹא רְקוּעָה
וְכִי לֹא אָהֳלֵי שַׁחַק מְתוּחִים:
וְאֵין רֵאשִׁית לְכָל־מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית
וְאֵין אַחֲרִית לְחִדּוּשׁ הַיְּרָחִים: (נ)
שְׁמַע דִּבְרֵי נְבוֹנֶיהָ נְבֻכִים
בְּנוּיִים עַל־יְסוֹד תֹּהוּ וְטוּחִים:
וְתָשׁוּב לָךְ בְּלֵב רֵיקָם וְנָעוּר
וּפֶה מָלֵא בְּרֹב שִׂיגִים וְשִׂיחִים:
וְלָמָּה זֶּה אֲבַקֶּשׁ־לִי אֳרָחוֹת
עֲקַלְקַלּוֹת, וְאֶעֱזוֹב אֵם אֳרָחִים? (ס)

ס) המשורר מתחיל בשבח השירה השלוחה אליו, ובמליצת השיר הוא אומר כי דבריה בעלי ריח טוב כשמן רוקח המעורב בבשמים ראש ומור דרור. ולא לבד

ראוי לומר עליהם שהם רקוחים במור, אבל ראוי לומר שהם לקוחים מהררי המור. ובדיואן דבריך כמור בכ"ף.

ב) אחר שדבר בשבח השירה ובשבח מי שכתבה ובשבח בית אביו, הוא מתחיל להתוכח עם המשורר ואומר אליו: הנה באת לקראתי בדברים ערבים ומתוקים, אבל בקרבם טמונים אנשי מלחמה אחוזי חרב וּדְבוֹרִים עוקצות, ובתוך הדבש יש קוצים.

ג) ואף אם יונח (כמו שאמרת בשירתך) שאין ראוי עתה לדרוש שלום ירושלים, בהיותה ביד זרים, וכאלו היא ביד היבוסי וביד העורים והפסחים שנואי נפש דוד (שמואל ב' סימן ה'), ואין לה עכשיו שום מעלה על שאר ארצות;

ד) הלא מכל מקום ראוי לנו לדרוש שלומה בעבור בית המקדש העומד בה, ובעבור אחינו ורעינו היושבים בתוכה.

ה) אבל זה שאמרת (שאין לנו לדרוש שלום ירושלים, כי כבר אבדה קדושתה בהיותה ביד האומות) לא יתכן כלל, שאם כן למה אנו פונים אליה ומשתחוים כנגדה בכל תפלותינו? הלא לדבריך כל העושה כן אינו אלא חוטא.

ו) ולדבריך גם האבות חטאו, בהיותם משתדלים לגור בארץ ההיא וקנו בה אחזת קבר, והארץ היתה אז ביד עובדי אלילים.

ז) וכן לפי דבריך לתהו והבל היה מה שצוו יעקב ויוסף שיחנטו את פגריהם ויקברום בארץ ישראל.

ח) והנה היו נכספים אליה ונאנחים בעבורה, אע"פ שהיתה אז מלאה נאלחים ונתעבים העושים כל תועבת ה' אשר שנא. ובדיואן בעבודה בדל"ת.

ט) בדיואן מזבחים.

י) הוא מביא ראיה מן המנהג המפורסם לבקר את קברות המתים האהובים והנכבדים, ואם אנו מבקרים קברות המתים, כל שכן ראוי לנו לבקר המקומות הקדושים, שהם מקור החיים הנצחיים.

כ) היש לנו במזרח או במערב (כלומר בשום מקום) מקום תקוה שנוכל להיות בטוחים ששם תהיה תפלתנו מקובלת? ויותר מזה, היש לנו ארץ מלאה שערים המכוונים כנגד שערי שמים, כמו שהם הר סיני וכו'?

ל) ואף אם א"י היא עתה ביד ציים ואוחים, כלומר ביד זרים ואכזרים, מכל מקום הלא לנו היא מיועדת, וכן בימי קדם ה' הבטיח לאבותינו לתתה להם, ואז היתה כלה נחלת קוצים וחוחים, כלומר שהיתה ביד הכנעני והאמורי, ועם כל זה היו האבות מתהלכים בה באהבה ושמחה, והיו מבקשים להקבר שם, וכל זה להיותם יודעים שהיא אדמת הקדש — בדיואן כתוב גם כאן (כמו למעלה) קוצים כסוחים.

מ) האיש אשר היה מגנה נסיעת ר"י הלוי לא"י לא היה (או לא היה מתראה) אפיקורוס הכופר במציאות האל ובנבואה ובנפלאות, כי אז לא היה ר"י הלוי משיב לו בדברים לקוחים מספרי הקדש ודברי רז"ל. אך נראה כי האיש ההוא בתוכחתו אשר כתב לרי"ה הביא טענות מיוסדות על החקירה לבדה, בלי לחוש כלל להרגשת הלב המתחמם בזכרון ימי קדם, ומעיו יהמו באהבת אנשים או ענינים שהיו נכבדים ואהובים, אע"פ שזה כמה כבר מתו או נתבטלו; והמשורר מזהירו שלא יתפלסף בדרכי הכמה יונית — ודע כי בספר בב"י שכחתי להעיר כי בדיואן כתוב כאן חכמת יונית (בת"ו):

נ) אין לה פרי כי אם פרחים, ואם יש לה פרי, זה פריה, שהיא מלמדת קדמות העולם, ושמעולם לא נרקעה הארץ ולא נמתחו השמים, אלא כמו שאנו רואים אותם עתה, כך היו תמיד וכך יהיו לנצח נצחים.

ס) כל מי שקרא ספר הכוזרי יודע שלא היה ר"י הלוי מרחיק החקירה בעניני האמונה, ולא היה בלתי מבין בפילוסופיאה שבימיו, אבל היה מכיר הסרונותיה, כמו שהכירום אח"כ חכמי האומות, אלא שהלכו ממבוכה למבוכה, ועדיין הפילוסופים מתהלכים בחשכה, וכל זה מפני שעדיין לא סרו מכל וכל ממדת היונים, שהיו אוהבים לדבר גם במה שלא היה להם בו ידיעה, ובמה שאין בכחנו להבין. החכם קאנט החל להיות גבור להפיל ולהרוס חכמת מה שאחר הטבע, והנה הוא מודה כי החכמה הנגלית בכל חלקי העולם תכריח שכלנו להאמין שהעולם נעשה בכוונת

מכוין, אבל הוא מוסיף כי זה לא יספיק להוכיח ולברר הבריאה מן האין. לולא שהורגל בדרכי הפילוסופים היונים החפצים לדבר גם במה שאין לנו בו הבנה, לא כך היה אומר, אלא כך: מה לי אם אין לי ראיה על החדוש מן האפס? הלא ברור לי שאי אפשר לי לצייר בשכלי בשום פנים לא איך נברא העולם מן האין, ולא איך היה תמיד בלי שום התחלה; וכן אי אפשר לי לצייר בשום פנים איך יהיה העולם בעל תכלית וגבול ושיעור, וגם לא אוכל לצייר בלבי איך יתפשט בלתי גבול ותכלית; ומלבד שאין אני יכול לצייר איך העולם נמצא, אינני יכול גם כן לצייר איך יהיה העולם בלתי נמצא. אם כן הלא די לי כי כל הדברים שאני רואה בעולם הזה ובחלקיו ובחלקי חלקיו יעידון יגידון כלם כאחד כי הכל נעשה בכוונת מכוין ובחכמה נפלאה; אדבק בזה שהוא ודאי וברור, ואאמין אמונה שלמה שהעולם הזה שאני רואה הוא מעשה ידי אומן חכם, ולמה אבלבל שכלי לבקש להבין מה שאי אפשר לי להבין בשום פנים? — אבל קאנט בחר להחליט כי אין בכח השכל העיוני להוכיח מציאות האל, ואח״כ (לתקן המעוות) אמר כי אמנם השכל המעשי יש בידו להעמיד מציאות הבורא בלא שום ספק, יען וביען השכל המעשי יודע ומכיר חובת האדם ללכת בדרכי מישרים, והוא עם זה יודע בנסיון מציאות צדיק ורע לו רשע וטוב לו; ומזה הוא מוכרח להאמין כי יש אלהים שופטים בארץ, המשיב לאדם כפעלו אחר המות — ומה נמשך מההתפלספות הזאת של קאנט? שהכפירה והאפיקורוסות נתפשטו והכו שרש בלב רבים מתלמידיו וקוראי ספריו. ואם היה עוזב החדות היוניות, והיה אוחז בלמוד העברי, במופלא ממך בל תדרוש וכו׳, היה מקיים מציאות האל על ידי השכל העיוני, מתוך החכמה הנגלית בכל היצורים, ולא היה מבקש לדעת איך היתה הבריאה, ולא היה נותן מכשול לפני עורים. ולא יפה אמר ר׳ יהודה הלוי?

ואל תשיאך חכמה יונית
אשר אין לה פרי כי אם פרחים

ולמה זה אבקש לי ארחות
עקלקלות, ואעזוב אם ארחים?

וקאנט עצמו בהקדמתו למהדורא שניה מספרו אמר שאם ספרו הורס ומפיל חכמת מה שאחר הטבע, איננו מזיק לאמונה, כי אמונת רוב בני אדם איננה מיוסדת על מופתי הפילוסופים, ודי להם במה שעיניהם רואות מן החכמה בעולם וחלקיו, להאמין במציאות הבורא, והפלת הפילוסופיאה לא תפיל האמונה מלבם. וזה אמת.

למעלה בסימן ל״ד שכחתי להזכיר כי הפיוט ההוא נמצא ג״כ במנהג מונפליר, והוא יוצר לשבועות, ואלה הם חלופי נסחאות שמצאתי בו: יומם ולילה אהלל — האיר אור פניו — עת ברקיע — רוחו כי הֵשִׁיר(?)(*) — עת זרח משעיר ובא — צוּף דִּבְשׁוֹ.

בנל״ך ואע״י

Gedruckt bei Gruber & Longrien in Königsberg.